

ЛАТИФ МАҲМУДОВ
ҚОПГА ЯШИРИНГАН
ОДАМ

Саргузашт роман

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Еш гвардия» нашриёти
Тошкент — 1976

Махмудов Латиф.

Қопга яширинган одам. Саргузашт роман. Т.,
«Ёш гвардия», 1976. ©

280 б.; I в. порт. (Катта ва ўрта мактаб ёшида-
ги болалар учун).

Махмудов Латиф. Человек спрятавшийся в
мешке. Роман и рассказы.

© Издательство «ЕШ ГВАРДИЯ», 1976.

М $\frac{70803-467}{356 (06)-76}$ 124-76

ДИЛИ ПОКИЗА АДИБ...

Дили покиза адибнинг қаҳрамонлари ҳам ўзи сингари тоза ва беғубор бўлади. Умуман ҳамма нарсада — мавзу танлашда ҳам, сюжет қурилишида ҳам, асарнинг тилида ҳам адиб дилининг тозалиги бўртиб кўриниб туради. Дили тозалик бағри кенглик билан, баркамол истеъдод билан узвий боғлиқ, ҳодиса. Катта истеъдод чуқур ижтимоий мазмун ташийдиган катта гаплар айтади. Бу хилдаги адиблар ҳаммиша ижодий излаишлар нафаси билан ором олади. Шу фазилати туфайли бундай адиблар ижоди тинч ва осуда оқайтган дарёни эслатади. Дарёнинг оқиши ўта сокин бўлиб туюлса ҳам, аслида унинг тагидан ўтаётган шиддатли оқимлар тиниб-тинчимайди. Ана шу кўзга кўринмас оқимлар дарёнинг улуғвор салобатини ҳам сақлаб туради.

Дили покиза адиблар ижоди ҳам қайси бир томонлари билан сокин дарё тагидан оқайтган шиддатли оқимни эслатади. Шу хилдаги қиёс борасида сўз кетар экан, кўз олдимда Латиф Маҳмудовнинг ижодий йўли рўй-рост гавдаланади. Мана орадан йигирма йилга яқин вақт ўтибдики, у ҳеч иккиланмасдан ва тоза бир ниёт билан болалар ҳаётидан ҳикоялар, қиссалар, пьесалар ёзиб келмоқда. Умуман олганда, болалар адабиётига садоқат билан хизмат қилаётган истеъдодли адиблар унчалик кўп эмас. Яна бунинг устига болалар учун ёзишнинг кўп қийин

томони бор. Қадимдан маълумки, болалар ҳар қанча ақлли қилиб ёзилган бўлса ҳам зерикарли асарларни ўқимайдилар. Улар учун учқур хаёлларни бойитадиган илмий-фантастика, саргузашт ва дедектив асарларни ўқиш унутилмас ва завқли байрам. Бу хилдаги байрамлар кичкинтойлар ҳаётида муҳим бурилишлар ясади. Худойберди Тўхтабоевнинг саргузашт асарлари болалар ҳаётида катта байрамга айланди. Қувонч ва ифтихор билан айтиш мумкинки, Латиф Маҳмудовнинг «Қопга яширинган одам» деб номланган янги саргузашт романи ҳам кичкинтой китобхонлар учун яна бир янги байрам бўлади. Бу шу маънода байрамки, адиб болаларга ёзаяпман деб ҳаётий ранглари хиралаштирмайди, одамларни жўн, тўпори, қиёфасиз қилиб бермайди. Аксинча, ўқувчиларнинг нозик диди, илми, қизиқувчанлиги, савиясини бир зум ҳам унутмайди. Шу сабабли катталар ҳаётининг ўзига хос мураккаб жиҳатларини кўрсатишдан чўчимайди. Энг қувонарли томони — болалар ҳаёти билан катталар ҳаётини узвий алоқада тасвирлайди. Ҳар бир қаҳрамоннинг ўзига яраша мураккаб руҳий олами, ўзларига хос қувончлари ва ташвишлари гавдаланади.

Мана колхоз раиси Мўминжон ака. У раис бўлиши ва колхознинг беҳад ташвишларига қарамай, тез-тез мактабга кириб туради, болаларнинг ўқишлари ва ишлари билан қизиқади, ўқитувчиларнинг илтимосларини тинглайди, айримларини этиги қўнжида олиб юрадиган чарм муқовали дафтарчасига ёзиб олади. Унинг жуда ҳам ғалати одати бор. Мўминжон ака паст бўйли, чувак юзли, яккам-дуккам соқолига оқ оралаган чойхоначи Мулладўстни кўрса чиройи очилиб, ҳориб-чарчаб келганини ҳам унутади.

Кўнглининг ғубори тарқаб, ўзини енгил ҳис қи-
лади. Хўш, чойхоначи Мулладўстнинг ўзи ким?
Нега колхоз раиси уни ҳар сафар кўрганида
баҳри-дили очилиб кетади. Адиб китобхонларни
Мулладўст билан таништиришга кўпам шошмай-
ди. Рост-да, бир қарасангиз бу чойхоначи раис
билан учрашганида топган-тутган гапларини
унга тўкиб солади; кеча кимнинг уйида нима
овқат бўлгани-ю, қай бирининг сигири қачон
туққанигача ярим жиддий, ярим ҳазил билан га-
пириб беради. Унинг билмаган нарсаси ва қил-
маган иши йўқ; арава ҳайдайди, машина
тузатади, ғишт теради, эшик-ром ясайди. Раис-
нинг ибораси билан айтганда: «Мулладўст қўли
гул, оёқ-қўли чаққон одам». Аммо Мулладўст-
нинг киши тушуниб бўлмайдиган ғалати қилиқ-
лари ҳам бор. Сўққабош бу одам қари бир хола-
си билан қишлоқнинг чеккасида, эски ташландиқ
уйда туради. Янги уйга кўчиб чиқиш таклиф
қилинганда кескин рад қилади. Раис колхоз
тераklarини аллаким қасддан қурифтаётганини
айтганида, хиёл бошини қимирлатиб қўя қола-
ди. Яна бир марта қишки спорт зали қурилиши
хусусида сўз борганида, кўнглидагини очиқ айт-
майди, аммо хонаси келганда гап орасида: «Ас-
ли шу ишни кейинга сурсангиз бўларди, Мўмин-
жон ака,— дейди Мулладўст,— болаларга ишониб
бошляяпсиз, ўлда-жўлда бўлиб, қолиб кетмасми-
кин, деб қўрқаман».

Мактаб спорт зали пойдеворига ғишт терила
бошланиши билан Мулладўст ҳаловатини йўқо-
тиб, талмовсираб юради, аммо қурилиш чала
қолиб, усталар фермага ўтиб кетганидан кейин
яна аслига қайтади. Бир қарасангиз, ўта юмшоқ,
ҳурматни, одоб-икромни жойига қўйиб юради-
ган одам. Бир қарасангиз, турган-битгани жум-

боқ. Қурилиш қизиса очилиб-сочилмайди, қишлоқ чеккасидаги эски ташландиқ уйга бекиниб олади. Яна бунинг устига Мулладўст чап оёғининг тўпиғидан юқориси ногирон, кўзлари аланг-жалаанг ўйнаб турадиган ипдек ингичка бўйинли, узун, беўхшов қўлли Анзор исмли бола билан яширинча сирлашиб туради. Буларнинг ҳаммаси китобхонларнинг унга бўлган қизиқишини яна ҳам кучайтиради.

Йўл бўйига экилган тераклар тагига керосин сепилиши, колхоз раиси Мўминжон аканинг ташвишлари, чойхоначи Мулладўстнинг ғалати қилиқлари ёш китобхонларни ўйлашга, фикрлашга чорлайди.

Шу тариқа «Қопга яширинган одам» романининг сюжет йўллари тайинланади. Бир томондан Мулладўст ва «Овсар хола»ларнинг сирли ҳаёти чизилади. Адиб ўз қаҳрамонларининг бугунини яна ёрқинроқ кўрсатиш мақсадида уларнинг ўтмишига ҳам нигоҳ ташлайди. Шу жиҳатдан Раиса Максимовна образи қизиқарли тасвирланган. Унинг чекка қишлоқлардан бирига келиб, тап тортмасдан болаларни ўқишга жалб қилиши романининг энг гўзал саҳифаларидан бирини ташкил қилади. Бахтга қарши, Раиса Максимовнанинг эзгу ишлари бирин-кетин қаршиликка учрайверади. Нортой қўшчининг қизи Гулнора мактабга бораман деб, уйдан чиқиб кетганича бедарак йўқолиб кетади. «Раиса Максимовнанинг қидирмаган жойи, сўрамаган одами қолмади. Домлалар қутқуси билан Нортой қўшчи гандираклаб ўрнидан турди, кўзлари соққасидан чиқгудек аланг-жалаанг бўлиб, Раиса Максимовна томон кела бошлади. Фақат шундагина қўшчининг титроқ қўллари билан белига қистирилган болтани олаётганини кўриб, ҳамма бирдан орқа-

га қалқиб кетди. Раиса Максимовна билан қўшчи бир лаҳза рўбарў туриб қолишди, қўшчининг кўзлари қонга тўлган эди! Мамат бува эс-ҳушини ростлаб, то Раиса Максимовнанинг олдига ўтгунча қўшчи қўлидаги болтани Раиса Максимовнага қараб улоқтирди, аммо қўшчининг хотини чинқириб, Раиса Максимовнани зарб билан туртиб юборди. Болта шундоқ, Раиса Максимовнанинг қулоғи тагидан ўтиб, ўн-ўн беш қулоч жойга бориб тушганда одамлар ҳушларига келиб, қўшчига ташланишди. Бироқ қўшчига ҳеч ким бас келолмасди; олдидан келганни муштлаб, орқадан яқинлашганни жон-жаҳди билан тепиб, уч-тўрт одамни четга суриб ташлади. Оломон тарафма-тараф бўлиб тўзиб кетди, домла билан сўфи ўзларини базўр четга олишди. Эшонқул сўфи Раиса Максимовнага қараб жон аччиғи билан, қоч палакат, деб қичқирди, аммо овозини ўзидан бўлак ҳеч ким эшитмади. Раиса Максимовна чаққонлик билан ердан болтани олди-ю, одамларнинг қуршовидан чиқиб, тўппа-тўғри бостириб келаётган қўшчининг оёғи остига ташлади:

— Олинг!— деди ҳаммани ҳайратда қолдириб.— Олинг, шу билан дардингиз енгиллашса мен розиман».

Раиса Максимовнанинг бошлаган иши янги тузум душманларига ёқмайди. Улар дили тоза, илм-маърифат йўлида жонини тиккан бу ажойиб аёлни йўқ қилиш пайига тушадилар. Мактабнинг очилиши, Раиса Максимовнанинг дарс бериши Мулладўстнинг оvsар холасига мутлақо ёқмайди. Ростини айтиш керак, бу оvsар хола образи романда онда-сонда кўзга чалиниб турса ҳам, аммо унинг бири-биридан ғалати қилиқлари китобхон кўз ўнгида ёрқин гавдала-

нади. Умуман «Қопга яширинган одам» романининг сўнгги саҳифаларига қадар овсар хола, Мулладўст ва Анзорларнинг ниятлари сир тутилади.

Адибнинг тўлақонли қаҳрамон яратиш маҳорати Равшан, Мунира, Шаҳло, Асқар образларини яратишда яққол кўринади. Айниқса қишки спорт зали қурилиши муносабати билан қизлар ва болалар орасида туғилган муҳаббат туйғулари қизиқарли тасвирланади. Шу жиҳатдан Равшан билан Мунира, Шаҳло билан Асқар орасидаги муносабатлар Латиф Маҳмудов ижодининг янги-янги қирралари очилиб, тиниқиб бораётганини англатади.

Шаҳарлик меҳмон қиз Шаҳлони яйловга олиб чиққан Асқар, ўзини дунёдаги энг бахтиёр болалардан бири деб билади. У ажойиб-ғаройиб мўъжизалар фақат эртаклардагина эмас, ўнгида ҳам рўй беришини зориқиб кутади, хаёл қилади.

«Асқар зимдан орқасига қараб қўйди, дарҳақиқат, ойдин кечада танҳо от миниб келаётган Шаҳло жингалак сочларининг калталиги-ю, эгнига шим кийиб олганлиги демаса, маликаларга жуда-жуда ўхшаб кетаркан-а! Асқар отининг жиловидан ушлаб кетаверса, кетаверса, ниҳоят йўл юришса ҳам мўл юришса, тоққа бориб қолишса! Шунда анови аламига чидолмай ўлим талвасасида типирчилаб ётган аждарнинг амри билан тоғлар йўлларини тўсиб, икки баробар, уч баробар ўсиб кетаверса. Йўғ-е, малика уввос солиб шаҳло кўзларидан эртакдагидек марварид доналари каби маржон-маржон ёш тўкиб, энди ҳолимиз нима кечади, деганда, Асқар, қўй, йиғлама, малика, аждарнинг ичак-чавоғини бошига салла қилиб ташлаган паҳлавон учун бу қаққайган тоғ нима деган гап деса-ю, маликани

ҳайратда қолдириб, от-поти билан даст елкасига қўйиб, ҳар лаҳза ўсиб бораётган тизма тоғларнинг энг баланд чўққисидан ҳам бир ҳатлаб ўтиб кетса»

Кичик одамнинг катта ўйлари, туйғулари... Узига хос одамийлиги... Унгида ҳам мўъжизалар рўй бериб туришини истаган одамнинг романтик ўйлари... Аммо баъзан дўстлари унинг бегубор туйғуларини англай олмай қолишади. Ахир Мулладўстнинг ҳийласи билан туҳматга қолганида Шаҳлодан бошқа ким қўллади уни... Ҳеч ким. Ажаб. Қишки спорт зали қурилиши бир текисда кетаётган бўлса-ю, аммо кимдир ўрага тўкилган семон устига сув сепиб қўйган бўлса! Умуман Асқарнинг қурилишдан ҳайдалиши асарга дедектив тус беради, воқеалар чигиллаша бошлайди. Қишки спорт зали қурилиши қизиган сари Мулладўст билан Анзорнинг юриш-туришида киши тушуниши қийин бўлган қилиқлар пайдо бўла бошлади. Анзор асли ўзи истеъдодли бола. Баъзан туппа-тузук шеърлар ҳам ёзади. Ҳатто ажойиб байтлар тўқиб, меҳмон қиз Шаҳлонинг кўнглини олмоқчи бўлади, уни чойга тушган қантдек эритмоқчи ҳам бўлади. Аммо у болаларга аралашиб кеголмайди, қурилишга ёрдам бермайди. Кечалари Мулладўстнинг эски ҳовлисига мокининг ўқидек қатнагани-қатнаган. Мулладўстнинг алмисоқдан қолган эски ҳовлиси янги қурилишнинг шундоққина биқинида. Чорсигина ҳовли юзида на тиккайган дарахт-у на бирорта гул бор, деворнинг сстига шох-шабба босилган. Фақат эски бостирмага ўхшаган бир нарса бор, йўғ-е, негаки лой томдаги бир тиртса қулагудек аҳволда турган бесўнақай мўрнисдан ошхонага ўхшаган дейилса ҳам бўлади. Қишлоқ ҳовлилари билан бу

ҳовлининг орасида катта тафовут бор: кўрим-сиз, пастқам, зах, аянчли аҳволда. Бу ерга дафъатан кириб қолган одам ўтмишга қайтиб келиб қолгандай эти жунжиб кетади. Тарих музейидаги чарх йигириб ўтирган муштипар кампир кулбасининг худди ўзгинаси. Аммо Мулладўст ҳам, унинг овсар холаси ҳам бу эски кулбадан кўчишни хаёлига ҳам келтирмайдилар. Улар баъзан кечалари қурилиш ичига кириб йўқ бўлиб кетадилар. Бу ҳовлида рўй бераётган сирли ҳодисаларни Асқар, Равшан, Мунира, Шаҳлолар сезиб қолишади. Улар кундузи қурилишда тер тўкиб меҳнат қилсалар, кечалари овсар холанинг ҳовлисини зимдан кузатадилар. Шу тариқа романнинг сюжети яна ҳам шиддатли тус олади. Болалар билан катталар орасидаги муносабатлар яна ҳам таранглашади. Овсар холанинг эски уйи ҳам эртакларда тасвирланган сеҳргар кампирларнинг уйига ўхшай беради. Кечалари бу уйга аллақандай нотаниш одамлар келадилар. Тонг отар-отмас яна бир зумда ғойиб бўладилар. Улар орасида Анзор ҳам бор. Баъзан у кечалари овсар холанинг уйига нималарнидир келтиради. Хуллас, росмана детектив. Аммо адиб шунчаки олди-қочди тасвирларга берилиб кетмайди. Балки болалар ва Мулладўст, овсар хола, Анзорлар орасидаги рўй берадиган курашни бўяб-бежамай, бутун мураккаблиги билан тасвирлашга интилади. Романдаги бу қизиқарли воқеалар нима билан тугайди, мен бу ҳақда гапириб ўтирмайман. Бунинг китобхонларнинг ўзларига ҳавола қиламан. Аммо шуниси аниқки, романнинг ҳар бир қаҳрамони ўзининг индивидуал қиёфаси, руҳий оламига эга. Агар Латиф Маҳмудовнинг ҳикояларида қаҳрамонлар таъ-

риф-тавсифига кўп эътибор бериладиган бўлса, унинг бу янги романида психологик тасвир биринчи планга чиққанини кўрамиз. Яна кишини қувонтирадиган бир нарса, асарда ҳаётий бўёқлар меъёрида берилгани. Бугун роман давомида китобхонни тутиб турадиган драматик тасвирдан ташқари, адибнинг етилиб бораётганини англа-тиб турадиган тиниқ тасвир бор. Бундай тиниқлик фақатгина дили, кўнгли тоза, покиза адиблар ижодидагина бўлади.

Пирмат Шермуҳамедов

I БОБ

ТУНГИ ЙЎЛОВЧИЛАР

Вақт ярим кечага яқинлашган эди; тоғдан қалқиб кўтарилган ой илон изи йўлни, йўл ёқасидаги қўшчинорни сутга чайгандек бир ёритиб, паға-паға булутларнинг орасига сингиб кетди. Шаҳар чеккасидаги бу йўл бўм-бўш, ҳеч зог кўринмас, кеч кириб ҳувиллаб қолган эди. Аҳён-аҳён тун жимлигини бузиб, битта-яримта кечиккан машина ғувиллаб ўтиб қоларди. Машина чироқлари қоронғи зулматни ханжардек тилиб, дарахт сояларини айқаш-чайқаш қилиши билан ариқ бўйида чўнқайиб олган киши ўзини дарров четга олар ва машина йироқлашиб, овози тиниши билан чинорнинг панасидан чиқарди. Унинг хаёли паришон, кўзлари бежо. Зўр бериб олис-олисда бақаларнинг пойма-пой вақиллаши-ю, чигирткаларнинг тинимсиз чириллаши орасидан алланарсаларни илғамоқчи бўлиб сергаклик билан қулоқ тутар, йўлдан кўз узмасди. Шу аҳволда талай вақт ўтирди, ниҳоят, увушган оёқларини уқалай-уқалай жойидан қўзгалган эди, олисда араванинг гирчил-

лашига ўхшаш ғалати бир товуш қулоғига чалингандай бўлиб, ёшига номуносиб бир чаққонлик билан ирғиб турди, товуш келган томонга илдам-илдам юра кетди.

Олида араванинг қораси кўринар-кўринмас шошиб сўради:

— Тинчликми?

Аравакаш — наMAT қалпоғини қошигача бостириб олган, увоққина чол, жавоб беришга шошилмай, яқин қолганда жиловни тўрtdи, елкасидан оғир юк қулагандек чуқур нафас олди, тизгинни шеригига тутқазди, аравада сочилиб ётган икки боғ пичанни уст-ма-уст қўйиб ёнбошлади.

— Ҳайда,— деди чол,— тонггача қишлоққа бо-райлик.

Арава жилди, шериги кўнглига ғулғула солган алланарсаларни билмоқчи бўлиб ўгирилган эди, чол, чарчадим, тинч қўй, дегандек ҳафсаласизлик билан қўл силтади, кўзларини юмиб ғужанак бўлиб олди. Шериги ҳам уни ортиқ гапга тутгани журъат этолмай жимгина борарди. Ой булут қуршовидан чиқиб, яна бир ярқираб ўтди, йўлнинг икки томонидаги поёнсиз далалар, боғлар, олисда чўққилари оппоқ қорга бурканган тизма тоғлар устидан туннинг қора чодраси бир лаҳза кўтарилди. Чол хира, нурсиз кўзларини очиб бирпас қараб қолди. Бу дала, бу тоғу тошлар унга кўпдан таниш эди. Аммо боғларнинг кўркини, далаларнинг файзини, тоғдан тушган жилғаларнинг қуёш ёғдусида тўлиб-тошиб оққанини кўришдан бенасиб эди. Эссиз, умри юмронқозиққа ўхшаб дарбадарликда, тунларда соядек дайдиб ўтди, вожааб, қанча кунлар-у, қанча ойлар, қанча йиллар шамолдай бир елпиниб ўтди-кетди-я, эссиз. Балиқ сув билан деганларидек, у ҳам фақат тунлари кун кўрди, фақат қоронғи, зимистон кечалари тўйиб-тўйиб нафас олди. Одамларнинг қаҳқаҳасидан, шовқин-суронидан даҳшатга тушиб, то қуёш бот-

гунча қоронги ҳужрадан бош чиқармади, писиб ётди, бора-бора одам боласининг товуши унга ғалати туюладиган, кулгиси юрагига ханжардек қадаладиган бўлиб қолди, балки, шунгамикин, умрида бир марта қилган раҳм-шафқати учун чол шу топда ўзини сира кечира олмас эди! Қизиқ, нега ўшанда шундоқ қилди, ўйлаган режасини нега охирига етказмади, кўнгли бўшлик қилмаганда ҳозир юрагини ҳовучлаб мана шунақа дайдиб юрмасмиди?! Шунча йиллардан кейин ўша тирмизак ҳаловатимни бузади деб ўйламаган эди. Ҳали-ҳали ёдида: милт-милт юлдузлар ўчмаган, бир парча кемтик ой қишлоқнинг эгри-бугри кўчаларини, дарёга тушган энсиз ёғоч кўприкни хирагина ёритган, этни жунжитувчи саҳар палла эди. Қишлоқдан чиқиб кўприкдан ўтилса, на бирор уй-у, на бирор тиккайган дарахт кўринар эди. Қир-адир бошланарди. Ҳозир-ку қишлоқ кенгайиб, ўша тақир қирдан ному нишон қолган эмас. Қишлоқнинг ярми дарёнинг бу томонига кўчган. Қатор-қатор пишиқ ғиштдан қурилган тунука томли янги уйлар, текис, равон кўчалар, колхознинг ҳаммоми билан фермаси ҳам шу томонда. Эски қишлоқнинг юқори қисмида каттагина сайҳон жой бор эди, ташландиқ, ажриқ ўсиб ётган бу ерга ҳеч ким йўламас, дарёнинг шовиллаши-ю, аҳён-аҳён олисдан ўтган машинанинг овози демаса, кеча-кундуз бирдек жимжит бўларди. Ўша ерга ўтган йили янги мактаб тушди, бу қурилишнинг ярми эмиш, бу йил ёзда ҳовлининг этагига яна бир катта бино тушади, деган гап бор, хуллас, қишлоқ кейинги ўн-ўн беш йил ичида буткул ўзгариб кетган эди. Авваллари қир билан қишлоқни чегаралаб турган дарё ўртада қолиб, иккала қирғоқни юк машина бемалол ўта оладиган катта кўприк туташтириб турарди. Аммо ўша кезлари дарёнинг бу бети дашту биёбон-у, овлоқ жой эди, ҳали-ҳали эсида, ўша саҳар палла қўқон аравада шаҳарга кетаётган боланинг орқасидан келиб гардонига мушт туширди-ю, бола отдан учиб

кетди. Аравадан тушиб, этиги билан боланинг биқинига яна икки-уч тепди, аммо бола инграмади ҳам, овоз ҳам бермади. Қайта кўтарилган қўли ҳавода муаллақ қолди, нега ниятидан қайтди, ер тишлаб ётган болага ачиндими, раҳм-шафқат қилдими, чол ҳали-ҳали билмасди, аттанг, қайта мушт туширмай ўшанда чакки қилган экан!

— Яқинлашдик,— деди шериги чолнинг хаёлини бузгиси келмай, худди ўзига-ўзи гапиргандек сўхиста ва кўз қирини ташлаб қўйди. Чол чўчиб бош кўтарди. Атрофга аланглади, дарҳақиқат, қишлоқ яқин қолган эди. Булут тарқаб, олисда, симёғочларда чироқлар порларди. Дарё ой ёруғида илондек тўлғанар, катта кўприк қорайиб кўринарди. Чироқлар чолнинг кўзини қамаштирди, негадир ичида гижиниб, гулдираб бир сўкинди-да, юзини тескари бурди, анчадан сўнг:

— Узум пишибдими?— деди.

— Ҳа.

— Анавини... канда қилма!

— Хўп!

Бу пойма-пой сўзларни икковидан бўлак ҳеч ким тушунмасди, яна анча-мунча шунақа узуқ-юлуқ гаплардан кейин чол бир оз сукут сақлаб:

— Э, аттанг,— деб қўйди.

Шериги елка оша қаради.

— Ҳа?

— Иш-ку ўнгидан келди-я,— деди чол ташвиш билан,— аммо кўнглимни бир чеккаси хира, нима бўлганини қайтиб кўзим билан кўролмадим, қўшни қиз халақит берди, падар лаънати, зумраша, қумтошдек ухламай, кечаси бировникида нима қилиб юрибди?

...Тонг отиб, юлдузлар ўчди. Дарёнинг шовиллаши қулоққа чалинди. Кўприк баралла кўзга ташланди. Қишлоқ кўчасида саф тортган новча теракларнинг

учлари оқариб қолди, чол қишлоққа совуқ бир назар ташлади-да:

— Аравани бур,— деди,— кўприкдан ўтма, қуйи-да саёз ер бор, ўша ёққа ҳайда!

Шериғи итоаткорона бош силкиди, отни чапга бураркан, оёғининг тагини тими́рскилаб кичкина тугунча олди, чолга узатди, чол шоша-пиша тугунчани еча бошлади...

II БОБ

РАИСНИНГ ТАШВИШЛАРИ

Мўминжон ака бир қўлида пиёла, бир қўлида чойнак ушлаб идорадан чиқди-ю, кўзи билан салқинроқ жой қидириб остонада туриб қолди.

— Хўжайин, бу ёққа келинг!

Мўминжон ака овоз келган томонга қаради. Идорадан сал нарида, новдалари сувга ёпирилиб тушган мажнунтолнинг тагида қўл қовуштириб турган паст бўйли, чувак юзли, яккам-дуккам соқолига оқ оралаган кишини кўриб, ёйилиб жилмайди. Бу чойхоначи эди. Мўминжон ака кўприкдан айланиб ўтгани эриндими, ариқдан ҳатлаб қўя қолган эди, мўлжални тўғри ололмай оёғининг учи қирғоққа аранг илинди-ю, лапанглаб қалқиб кетди. Чойхоначи чаққонлик билан тирсагидан ушлаб қолмаса бор бўйи билан сувга йиқилар эди.

— Қариб қолибмиз, Мулладўст!— Мўминжон ака кула-кула сўрининг четига оёғини осилтириб ўтирди. «Бе, нима деяпсиз, ҳали сиз тўртта чинорни қаритасиз», деб чойхоначи илиб қолган чойни дарров янгилаб келди. Шопириб-шопириб қайтарди. Шамасини тиндириб, раиснинг олдига қўйди-да, худди оёғининг учида юргандек энгил қадам ташлаб жиз-биз қилаётган қозоннинг тепасига қараб кетди. Шу одамни кўрганда, негадир Мўминжон аканинг чиройи очилиб, даладан ҳориб-чарчаб келганини ҳам унутарди. Кўнглининг ғубори тарқаб, ўзини алланечук энгил ҳис қиларди. Ё тавба, одамнинг тафтини одам кўтаради, деганлари шумикин-а! Чорпояга оғир чўккалаб:

«Хўш, Мўлладўст, оламда нима гап?» дейиши билан Мулладўст эрталабдан бери топган-тутган гапларини раиснинг олдига тўкиб соларди; кеча кимнинг уйида нима овқат бўлгани-ю, қай бирининг сигири қачон туққанигача ярим жиддий, ярим ҳазил билан гапириб берганда, раис қотиб-қотиб кулар, ёшланган кўзларини кафти билан арта-арта:

— Ҳой, Мулладўст, қаёқдан биласан?— деса, чойхоначи ҳеч тап тортмай:

— Э-э, чойхонада қанча чой ичганидан биламан!— дерди ва ўша ҳазил-ҳузул билан боланикига ўхшаган кичкина қўлларини очиб, уйларида ҳар куни эринмай ёғлиқ-ёғлиқ палов дамлаган барча колхозчи аёлларнинг ҳақиға узундан-узоқ дуо қила кетарди.

Дарҳақиқат, унинг билмаган нарсаси-ю, қилмаган иши йўқ: арава ҳайдайди, машина тузатади, гишт теради, эшик-ром ясайди, самовар палов у ёқда турсин, катта-катта ошларни ҳам илик қилиб юборади. Колхозда иш кўпайиб, одамларнинг қўли-қўлига тегмай қолган кезлари эса, кимнинг олма-анори-ю, кимнинг ишком-ишком узуми борки, ўзи узиб, ўзи яшикка жойлаб от-арава билан шаҳарга жўнарди-ю, арзонгаров бўлса ҳам пуллаб келиб, эгаларига топширарди. Ҳамма ортиқча ташвишдан қутулганига-ю, бу бечора одамларнинг ҳожатини чиқарганига хурсанд бўлиб, терисига сиғмай юрарди. Раиснинг таъбирича, Мулладўст «қўли гул, оёқ-қўли чаққон» одам эди. Мана шу чойхонага ҳам илгари одам қараб бўлмас эди, шу келди-ю, сон кириб, ҳамма ёқ саранжом-саришта бўлди-қўйди; сўрининг атрофи гир айланган гулзор, оқ, сариқ, қизил, яна аллақандай анвойи гуллар чаман бўлиб ётибди, ҳув анави ариқнинг бўйидаги барглари бир парча-бир парча ош райҳон билан қора райҳоннинг кўчатини баҳорда уч кунга жавоб олиб, аллақайси қишлоқда турадиган танишникидан олиб келди, бола-чақаси йўқ, сўққабош, кўнгли яримта,

шунақалар билан ўзини овутиб юрмаса, бечорага қийин, деб хаёлидан ўтказиб қўяди Мўминжон ака баъзи-баъзида, яна шунча ишбилармонлигининг устига ўта ҳокисорлигини айтмайсизми! Улик-тирик, тўй-ҳашам у ёқда турсин, ҳатто маҳалла-кўй нималигини ҳам билмайдиган қари бир холаси бор, ўша билан қишлоқнинг чеккасида, қадимдан қолган эски уйда туради. Бўлмаса, Мўминжон ака иморатга қурбинг стмаса, колхоз солган янги уйлардан биттасига кўчиб чиқа қол деб айтди ҳам, аммо Мулладўст негадир унамади. Шундан кейин раис бу ҳақда қайта оғиз очмади. Ўзига қўйиб қўйди. Ким билсин, ичида нима дарди бор, бедаво дардга йўлиққан холасини одамларнинг олдига олиб чиққани иймандими, ё бошқа бирор сабаби борми, бу ёғи Мўминжон акага қоронғи эди. Аммо раисни қувонтирган нарса — идоранинг нимаси кўп, вақтни кўп оладиган майда-чуйда ишлари, хат-ҳути, ҳисоб-китоби, мана бир неча йилки, ҳаммасидан қутулди, ҳаммаси мана шу Мулладўстнинг қўлида эди.

— Ҳой, Мулладўст!

— Лаббай!

— Қани бери кел,— деди Мўминжон ака, кейин пиёланинг тагидаги бир қултум шамали чойни ариққа сепиб, уни патнисга тўнкариб қўйди, бу раиснинг чойга қонганлигининг белгиси бўлганидан Мулладўст қайта чойга уннамай, капгирни ушлаганча сўрининг четига омонатгина келиб ўтирди.

— Хўш?

— Эссиз, яна иккитаси қурибди,— деди Мулладўст,— суриштирдим, ҳеч ким билмади.

Бу хабар ҳозиргина очилиб-сочилиб ўтирган раиснинг кайфиятини буздигина эмас, юрагини аллақим чангаллаб олиб сиққандек вужудини қақшатиб юбсрди-ю:

— Анавилар-чи? — деди. — Мактаб болалари, улар нима дейди, сўрадингми?

— Бе, — деб қўйди Мулладўст қўл силтаб.

Мўминжон ака чуқур бир хўрсиниб, Мулладўстга: «Бор, ишингни қилавер», деб бош ушлаганча ўйлаб қолди. Мўминжон акани ташвишга солган нарса ажабтовур иш эди; бу қанақаси, аллаким колхознинг теракларини қурита бошласа, ҳар теракларки, кўрган сари одамнинг кўзи қувнаб, остидан ўтиб қолса шабадада шовиллаши қулоғини битириб юборади. Буларни раис бир неча йил аввал идора билан янги мактабни туташтирган катта кўчага атайлаб эктирган эди, эссиз, ўшанда бир нарса хом бўлган эканми. Аммо ундай деса, ўқувчиларнинг ишидан бирон нарса чиқади деб хаёлига келган эмас, бу шунчаки эрмак деб қўя қолган эди. Раиснинг яхши одати бор эди: колхознинг шунча ташвишига қарамай, бот-бот мактабга кириб турарди, болаларнинг ўқиши-ю, ишлари билан қизиқар, ўқитувчиларнинг илтимосларини: «Бошим тўла ташвиш, фермага уч минг гишт керак, хўш, Сотволдиннинг онаси қаттиқ ётганмиш, шаҳар касалхонасига ётқизишга ваъда берганман, кўприкка яна бир тонна цемент етмапти, далага соладиган дорининг ярми ивиб қопти, хуллас, санайверсам саноғи йўқ, ёдимдан кўтарилмасин», деб этигининг қўнжида олиб юрадиган чарм муқовали кичкина дафтарчасига дарров ёзиб слар ва имкони борича ёрдамни аямасди. Унинг шу одатига кўрами, болалар ҳам раисдан сира ҳайиқишмасди, раис ҳам улар билан бирпас чақчақлашиб, кўнгил чигилини ёзгандек бўларди, хуллас бир куни ана шундай учрашувларнинг бирида, болалар чувиллашиб раисни ўраб олишди. Уларнинг орасида Мўминжон аканинг ўғли, кичкина Равшан ҳам бор эди.

— Дада, — деди Равшан.

— Нимэ, ўғлим?

— Юринг!

— Қаёққа?

— Кейин кўрасиз,— деди кўзларини ғалати пир-пиратиб ва ҳаммадан аввал пилдираб йўл бошлади. Мўминжон ака бир чеккада маънодор кулимсираб турган ҳам вожатий, ҳам мактабнинг биология ўқитувчиси Усмоналига нима гап, дегандек қараган эди, Усмонали: «Майли, болаларнинг сазаси ўлмасин», дегандек боши билан Равшан кетган томонга ишора қилди. Раис болалар билан бошлашиб мактабнинг каттагина тажриба боғига борди, савағичдек бўлиб қолган пайвандларни кўриб нима гаплигига дарров тушунди, болаларнинг ишидан кўп мамнун бўлганини айтиб, катта йўлнинг ёқасига экишга рухсат берди. Шу воқеадан икки-уч ҳафта ўтгач, Мулладўст бир арава терак кўчати босиб келди. Теракда хосият кўп, деди Мўминжон ака, ҳам ҳавони тозалайди, ҳам бир кун кори-хайрга ярайди. Ушанда раис: «Йўл ёқага экилган меванинг ҳоли нима бўлиши аниқ, мол тегади, битта-яримта шохини қайиради, нест-нобуд бўлади-ю, вақт ўтгани қолади», деб теракларни олмаларнинг орасига эктириб юборган эди. Аммо ҳар иккови ҳам бехато тутди. Унга сари қизиқиб, болалар олмаларни ҳам тоза парвариш қилишди, ҳаш-паш дегунча йиллар ўтиб, олмалар ҳосилга кирди, терак ҳам қарқара бўлиб ўсди. Мана, ўша кичкина Равшан ҳам каттагина йигитча бўлиб, еттини битириб саккизга ўтди ҳисоб. Вақт ўтишини қаранг-а!

Бора-бора шохлари тарвақайлаб, олмалар қисилиб қолди, раис ҳар кўрганда юраги ачишиб, таваккал қилиб олмаларни кузда бошқа ёққа кўчирини ўйлаб юрган эди, бир куни бирдан иккита терак қуриди, ҳафта ўтмай яна бештаси! Раис касал тушдимикин, деб ўйлаган эди, йўқ, агроном ғалати гап топиб келди. Аллаким остига керосин қуйиб кетибди. Буни эшитиб, раис индамай отга минди... Уқинш тугаганига

уч-тўрт кун бўлган, ammo ҳали имтиҳонлар бошланган эмас, болалар бўш-бўш вақтларида боғдаги ишлар билан ўралашиб, мактабда қолиб кетишарди. Бугун ҳам шундай бўлди. Кечки томон гуриллашиб катта кўчадан боришаркан, яна иккита теракнинг қуриганини кўриб тўхтаб қолишди. Ҳамма ачинди, айниқса Равшан ғалати бўлиб кетди, дадаси эшитса яна дили оғрийди. Қайси кўнгли тош одамнинг иши экан-а?!

— Аттанг!— деб юборди Усмонали ака ташвиш билан,— раис эшитса...

— Ана!— деди кимдир секин. Усмонали ака олисда келаётган саман отни бесаранжом йўргалашидан раиснинг авзойи бузуқлигини дарров пайқади. Ҳозир ҳаммалари идорага боришаётган эди, эссиз, шу кўнгилсиз ҳодиса бўлмаганда болаларнинг яхши ташаббусини эшитса, раис роса қувонган бўлармиди. Бундан икки ҳафта аввал Усмонали ака қизиқ мунозаранинг устидан чиқиб қолди. Мактабнинг этаги катта сайхон жой бўлиб, қишки спорт залини шу ерга қуриш мўлжалланган, ҳатто бинонинг беш-олти катор ғишти териб ҳам қўйилган эди. Нима ҳам бўлиб қолиб кетди, ё пудратга олган ташкилот вақтида Ситказиб беролмадим, ё бошқа зарур иш чиқиб қолдим, унча катта қуғилиш эмас, материал берса ўзимизнинг куч билан ҳам эплаштирсак бўлади, деб ўйлаган эди раис. Ферма кенгайдиган бўлиб, ўтган ёз усталар ўша ерда бўлди. Мўлжал бу йил эди, гап-сўзга қараганда, ҳалли ферма чала эмиш, хўш, колхоз битга уста берса, қолган ишларнинг урдасидан ўзлари чиқиша олмасмикин, ёзи билан ҳазилакам иш Ситадимми, жилла бўлмаса томи ёпилади-ку, қолганини қишда ҳам битказса бўлади-ку! Раис нима деркин, бари бир болаларнинг кўпчилиги ҳеч қаёққа кетмас экан. Иш бошланса бошқа синфдан ҳам қурилишга қатнашувчилар чиқиб қолар, деб баҳслашиб туришганининг устига Усмонали ака кириб қолди-ю:

— Яхши гап,— деди,— хўш, нима дейсизлар?

— Майли,— деди Асқар,— қизларимиз аччиқ-аччиқ чойни дамлаб, дош қозонларда ширин-ширин овқатларни пишириб туришса...

— Ҳо!— Мунира қошларини кериб Асқарга ўғирилди:— Билиб қўйганимиз яхши, Асқаржон, кўнглингиз қанақа таомларни тусайди?

— Сели оқиб турган кабоб!

— Яна?— чувиллашди қизлар.— Яна-чи, манти қилсак ейсизми?

— Майли,— деди пинагини бузмай Асқар, кейин кўзларини сузиб тамшаниб қўйди,— оҳ, оҳ, оҳ устига қатиқ солиб, озгина мурч сепилса, манти ҳам яхши овқат, аммо чўзма лағмон бўлса...

— Ҳай, ҳай!— деди унинг гапини илиб Озода,— хамирини сочдай қилиб ойингга чўздириб келсанг, чўзма лағмон ҳам яхши!

— Ҳой, Асқар,— деди Мунира,— нимани яхши кўришингни-ку билдик, хўш, қўлингдан нима иш келади, шуни айт!

— Олдига фартук тутиб қўйсанг ошхона супурарди,— деди кимдир.

— Йўғ-е,— деди бошқаси,— анави Мулладўстга ўхшаб самовар қўяди.

— Ҳой, нима деяпсизлар.— Асқарнинг кичкина кўзлари ўйнаб кетди.— Самоварни... ана Анзор, мен қўяман, деяпти!

Шов-шув тўхтаб орага ноқулай жимлик тушди. Бегараз ҳазил Анзорга қаттиқ ботди, уни самоварчиликдан бўлак ишга ярамаслиги шусиз ҳам аниқ эди; Анзорнинг чап оёғи тўпиғидан юқориси ногирон бўлиб, юрганда бир томонга шох ташлаб юрарди. Ҳазил-қузулга ичида рижиниб ўтирган экан шекилли, баҳона бўлди-ю, қошлари алланечук баланд-паст тушиб, доимо аланг-жалаң бўлиб ўйнаб турадиган кўзлари, чап юзи пир-пир уча бошлади, ипдек ингичка

бўйинини чўзди, елкасида омонатгина осилиб тургандай узун, беўхшов қўлларини ғалати силкитиб:

— Мен ёзда дам оламан,— деди ва ўқрайиб Равшанга қараб қўйди.— Самоварни бултур ёзда, Қора денгизда дам олганлар қўйсин.

Равшан бу кутилмаган гапдан:

— Нима?!— деди сесканиб.— Нима дединг?

Равшаннинг қалин лаблари тиграб кетди, кўзларини катта-катта очганча Анзорга қараб бир қадам ташлаган эди, олдинги қаторда ўтирган Муниранинг ёлвориб турган кўзларига кўзи тушиб бўшашди, тўхтаб қолди. Мунира лабини тишлаб, билинар-билинемас бош чайқади, қўй, ўша билан айтишма, деб пичирлагандек бўлди. Анзорнинг безрайиб турган башарасига бир зум тикилди-да, Равшан жойига бориб ўтирди. Демак, бултургининг алами ҳали ҳам чиқмаган эканда! Анзор худди безгак хуруж қилган одамдек қалт-қалт тиграб ўрнидан турди. Лапанлаганча синфдан чиқиб кетиши билан ҳаммалари кўнгилсизликни унутишди, яна бояги баҳсга қайтиб, қатъий қарорга келишди. Боғдаги ишлар тугагани учун уйдан олиб келган ҳамма асбобларни — теша, арра, болта, кетмон, куракларини йиғиштириб, энди идорага боришга ётганда бир ёқда кўнгилсиз ҳодиса, иккинчи ёқда шу томонга келаётган Мўминжон акага кўзлари тушиб саросимада қолишди.

...Раис отдан тушди. Болаларнинг саломига бош силкиб қўя қолди. Унинг қовоғи солиқ, кўзлари ташвишли эди. Қуриган теракларни бирма-бир кўздан кечирди. Оёғининг учи билан негадир остидаги тупроқни ҳам титкилаб кўрди, алланарсани ўйлаб бир лаҳза туриб қолди-да, энди отга минмоқчи бўлиб юрган эди:

— Қайтага олма яйраб ўсади,— деб юборди кимдир, бу гап секин айтилган бўлса ҳам раиснинг қу-

логига чалинди, ялт этиб орқага қаради, қаради-ю, ташвишли кўзлари аллақандай чақнаб:

— Шунақами?!— деди.— Қани, бу ёққа ол!

Равшаннинг юраги шувиллаб, тўдадан ажралди-ю, дарров дадасига яқин келди.

— Нимани, дада?

— Болтани!

Равшаннинг оёқ-қўли бўшашиб кетди. Аммо ҳозир, шу тобда ҳеч ким, ҳеч нарса дадасини жаҳлидан тушира олмаслигини сезиб, ноилож Мунирадан болтани олиб дадасига узатди ва жавдираб қараб қолди. Мўминжон ака жаҳл билан болтани силкитганча олмага яқинлашди ва танасини мўлжаллаб болтани даст кўтарди-ю, назарида бирдан аллаким секин инграб юборгандай бўлди, фақат шундагина ўғлига ўгирилди-ю, кап-катта, йигитча бўлиб қолган Равшаннинг кўзларига қалқиган ёшни кўриб алланечук бўшашиб кетди. Болтани четга улоқтирди, шахдам юриб отга яқинлашди, анчагача панжалари билан отнинг ёлини тараб, индамай турди-да, оҳиста, шунда ҳам орқасидаги Равшанга ўгирилмай:

— Олма сувдан қопти,— деди ва отга минди...

...Идорадан эшитилган телефоннинг қўнғироғи Мўминжон аканинг хаёлини бўлди, яна кўприкдан айлангани сабри чидамай ариқдан ҳатлади-да, очиқ турган деразадан шошиб-пишиб телефонни олди:

— Ало!— ромнинг токчасига омонатгина ўтирди:— ҳа, ҳа, боя мен телефон қоққан эдим, э-э, лойи-ҳа ўша, ҳа, материал бўлса бас, эплаштирамиз, раҳмат-е, кам бўлманг!

Мўминжон ака қайтиб келганда, Мулладўст секин сўради:

— Ош дам еди, нима қилай?

— Э-э, суз, қорин ҳам пиёзнинг пўсти бўлиб кетди,— деди Мўминжон ака, афтидан телефондаги гапдан анча кўнгли очилган кўринарди. Раисдаги ўзга-

ришни Мулладўст дарров пайқади. Сопол лаганга ош босар экан:

— Ким билан гаплашдингиз, Мўминжон ака?— деди.

— Э-э, пудратчилар билан, усталар ўзимизда бўлса,— деди раис,— ҳа-ҳу билан битадиган нарсас, эп-лаштирармиз дейман, Мулладўст!

— Қайдам,— деб қўйди Мулладўст иккиланиб, Мўминжон ака:

— Ҳар ҳолда анави қайси бемазанинг иши экан, бир билчи,— деди,— ё иморатга, ё ўтин-пўтинга кўз-лаб қилган қургур бу ишни!

— Шундай бўлса,— деди илжайиб Мулладўст,— бу ёғини яна бир оз менга қўйиб қўйинг-чи, Мўминжон ака!

III БОБ

БИР ЖУФТ ЛОЛА

Дарё ёқасида, семон кўприкдан сағал берироқда қадимдан қолган катта тепа бор. Қишлоқнинг ярми устидан кафтдек кўриниб туради. Чеккада бўлиб, ҳеч кимга ҳалал бермаганими, ё бошқа бирор сабаб биланми, қишлоқнинг қанчадан-қанча паст-баландлик-лари-ю, ўнқир-чўнқир жойлари аллақачон йўқолиб кетган бўлса ҳам, бу тепаликка ҳеч ким теккан эмас. Қандай бўлса шу кўйи қолиб кетган эди. Ёзу қиш бу жой гавжум бўларди. Дарёда чўмилган болалар сувдан чиқа солиб кун бўйи қизиб ётган тепага қараб югуртишар, қиш кезлари, қалин қор ёққанда эса чаналарга чалқанча ётиб олиб, пастга учишгани-учишган эди. Кунлар илиши билан шу тепанинг қори эриб, кўм-кўк майсалар аввал шу ерда кўринар эди, илк бор очилган лола ҳам шу тепанинг устида ловиллаб, ўтган-кетганининг ҳавасини келтирарди.

Ушандэ шатир-шутур ёмғирдан кейин паға-паға булутларини ёриб офтоб ярқираб чиққан эди. Дала-

лардан, қир-адирлардан оппоқ тутунга ўхшаш ҳовур кўтариларди. Дов-дарахтларнинг янги баргларида, тўлиб-тошиб оқаётган лойқа ариқларнинг бўйлари-ю, тепаликдаги кўм-кўк майсаларда ёмғир томчилари биллур доналаридек кўз қамаштирарди.

Болалар ҳозиргина мактабдан чиқишган эди. Кўзлари аллақандай қувонч билан жавдираб келаётган Мунира:

— Вой!— деганча папкасини силкитиб ҳаммадан аввал тепаликка қараб чопди. Олисда бир жуфт лолақизғалдоқ оловдек ловиллаб, кўз оларди. Озода ҳам, Равшан ҳам югуришди, нима гаплигига тушунолмайд судралиб келаётган Анзор бирпас қараб турди-да: «Тавба, қизғалдоққа шунча машмаша», деб қўйди ва негадир ўзи ҳам болалардан орқада қолишни истамай лапанглаб югура бошлади.

Мунира кела солиб тепага чиқа бошлаган эди, майсалар ҳали нам экан, қўллари, тиззалари жиққа ҳўл бўлди, аммо у бунга эътибор ҳам бермай папкани билагига илиб, жон-жаҳди билан юқорига тирмашди. Майсаларни чангаллай-чангаллай лолага етди-ю, энди узиши билан тийганиб пастга тушиб кетди, оёққўли шилинди, аммо бунга парво ҳам қилмай, қувончдан чақнаган кўзларини лоладан узмади. Асқар кулиб юборди.

— Ол-а, нима бўлди сенга?

— Вой-бў,— деди Озода,— афти башарангга қара!

— Шунақа яхши кўрасанми?— деди Асқар.— Э, унда мен билан юр!

— Қаёққа?

— Қирга! Шу ҳам лолами, мен сенга шунақаларини териб берайки!

Мунира мулойим жилмайиб:

— Йўқ,— деди оҳиста бош чайқаб,— бу ҳам яхши-ку, қара, товланишини қара!

Авваллари Равшан уни сира бунақа аҳволда кўр-

маганигами, негадир дадасининг: «Кўнгли полиза одам гулни яхши кўради», деган гапларини эслаб, ўзича жилмайиб қўйди. Мунира ойисининг иши туфайли яқинда қишлоққа кўчиб келган. Биринчи кўргандаёқ бу қиз Равшанга негадир ёқмаган эди. Қизиқ, ўшанда ҳатто Муниранинг ўзи ҳам қизлар билан анчагача араллашиб кетолмай юрди. Девор-дармиён қўшни бўлганигами, ё бир партада ўтирганигами, фақат Анзор билан тотув эди. Бир марта Равшан синфга кириши билан:

— Ишлаганмисан? Масаланинг жавобини айтиб юбор,— деганда Мунира дафтарида бош ҳам кўтармай:

— Китобингни орқасига қарай қолмайсанми,— деди. Равшан бирпас ғалати бўлиб турди-да, секин бориб жойига ўтирди. Қизнинг совуққина берган жавоби Анзорга мойдек ёқиб кетиб, илжайди, аммо дарров қонсиз, чўзинчоқ юзларидан кулгини йиғиштириб олди-ю, кўзларини аланг-жаланг қилиб Равшаннинг ёнига бориб энгашди:

— Э, хафа бўлма, чиройли қизларнинг ҳаммаси шунақа, кўнгли қора-ю, муомаласи сассиқ!

Тавба, чиройли дегани нимаси. Равшан шу маҳалгача бировни чиройлигу, бировни хунукка ажратиб ўрганмаганигами, секин Мунирага икки-уч қараб қўйди. Аммо унинг бошқа қизлардан сира ортиқ жойийўқлигини кўриб, Анзорнинг гапига ичида кулиб қўя қолди. Анзор эса лапанглаб бориб жойига ўтирди-ю, худди биров қитиғига теккандек секин қиқир-қиқир кулиб, Муниранинг қулоғига алланарсани пичирла бошлаган эди, гаплари Мунирага ёқмади шекилли юзини тескари буриб олди, кўп ўтмай Озоданинг ёнига ўтиб кетди. Анзорнинг авзойи бузилиб, негадир учтўрт кун типирчилаб юрди. Буни ҳеч ким сезмаса ҳам Асқар пайқади:

— Анзор!

— Нима?

— Мунира нега ёнингдан туриб кетди, нима бало, ораларингдан ола мушук ўтдимми?

Анзор қизариб, чап юзи, бесаранжом кўзлари пир-пир уча бошлади, икки чаккасига тартибсиз ёйилиб ётадиган сочларини ингичка, ориқ панжалари билан тез-тез орқага тараб (жаҳли чиққанда унинг шунақа одати бор эди), анчадан сўнг алланарса деб пингиллаб қўйди:

— Ана, эшитдингми, Мунира!— деди Асқар яна тегажаклик қилиб.— Ола мушук эмас, қора мушук ўтди, деяпти.

Мунира Анзорга кўз қирини ташлаб, лабларини галати буриб қўйди.

— Ола мушук ҳам ўтгани йўқ, қора мушук ҳам, сабабини Анзорнинг ўзи айта қолсин, гуноҳсиз мушукка тўнкаб нима қилади?

Унга сари Асқарга жон кириб:

— Вой Анзор писмиғ-е,— деди Асқар,— гап бу ёқда экан-у, айбни қора мушукка тўнкаб юрибсан-а, гапир!

Ҳамма қийқириғу кулги билан: «Оғзинга толқон солганмисан, Анзор», деб чувиллаша кетди. Анзор ғазабдан қалт-қалт титраб, ўрнидан туриб ўтирди, иммо Муниранинг яна гапириб қолишидан чўчиб индамади. Шу-шу Мунирани кўрса юзини тескари буриб ўтиб кетадиган бўлди. Равшан ҳам Муниранинг ўша зовуқ муомаласидан кейин анчагача унча хуш кўрмай юрди. Мана ҳозир, ҳув бир марта айтган гаплари наша қилиб, Анзорнинг қулоғига пичирлади:

— Ҳамма «чиройли» қизларнинг ҳам кўнгли қора бўлмас эканми, ана унга бир қара, Анзор!

Анзорнинг қовоғи осилди, бошидан қалпоғини олиб, панжалари билан сочларини тарай-тарай нари кетди. Шу пайт ҳовучидаги лолани ҳаммага кўз-кўз қилаётган Мунира беихтиёр Анзорга ўгирилди-ю:

— Вой, Анзор, мана буни қара,— деди,— ўша, ўша галати нарсалардан кўра... мана буни шеърга содланг бўлмайдими, жон-жон деб ўқирдим.

Муниранинг самимий айтган гапларини Анзор бешқача тушунди. Баҳона билан ярашмоқчи деб кўнглидан ўтказдими, оғзининг таноби қочиб, чап оёғини Сир силкитиб жилпанглаб қўйди-да, ҳазиллашмоқчи бўлган эди, ҳазил ўлгур ҳам қўполдан-қўпол чиқди: Муниранинг ҳовучидан лолани тортиб олиб қоча бошлади-ю, ҳозир орқамдан қувади деб ўйлаган эди, аммо Мунира бўзрайганча туриб қолди, худди оғзидаги ширинлигини олдириб қўйган ёш болага ўхшаб кўзларига ғилт этиб ёш келиб кетди. Озода: «Қилингни бунча совуқ», деди, Асқар эса овозининг борича:

— Ҳой, Анзор!— деди.— Бер бу ёққа, тентак!

Анзор орқага қайтишни хаёлига ҳам келтирмасди, ҳамон лапанглаб бораркан, кўприкка етай деб қолганда Равшан худди биров беҳос бошидан бир челақ муздек сув қуйиб юборгандек сесканиб, бирдан Анзорнинг орқасидан югура бошлади. Анзор кўприкка бурилди. Равшанининг етай-етай деб қолганини кўриб, Анзор энтика-энтика кўприкнинг қўл ушлайдиган темирига суянди-ю, шунда ҳам лолани бошидан баланд кўтариб:

— Тегма!— деди қичқириб.

— Бу ёққа бер!— Равшан ғазаб билан лолага қўл чўзган эди. Анзор саросимада қолиб: «Сенга ҳам эмас, менга ҳам эмас», деб бирдан гулни дарёга улоқтирди. Қилмишидан хўп мамнун бўлиб, ҳузур қилиб ишшайган эди, Равшан қўлидаги папка билан башарасига бир туширди. Анзор орқага қалқиб кетди, яна калтак ейишдан чўчиб қўллари билан дарров юзини тўсиб олди. Олисдан Муниранинг: «Вой, Анзор, нима қилдинг», деб йиғламсираб қичқиргани эшитилди. Алланарсанинг сувга шалошлаб тушганидан, қирғоқда қолган болаларнинг пойма-пой қий-чувдан чўчиб

қўллари оиди-ю, ҳайратдан бўзрайиб қолди. Тўлиб-тошиб ҳайқириб оқаётган дарёда Равшан бир кўри-ниб, «бир тўлқинларнинг орасида узоқ-узоқ йўқолиб, сувнинг бетида қалқиб бераётган лолага қараб жон-жаҳди билан сузарди. Болалар чувиллашиб қиргоқ бўйлаб чопишди. Озода бор овози билан:

— Бу нима қилганинг, Равшан!— деди. Мунира эса алам ва даҳшат билан қичқириб юборди:

— Бу ёққа чиқ, Равшан!

Аммо унинг ингичка овози дарёнинг шовиллаши остида йўқолиб кетди. Асқарни бу кутилмаган ҳодиса довдиратиб қўяёзди. «Вой тентаг-е, вой ақлдан озган-е, битта лола деб кийим-пийим билан сувга шўнғийсанми»,— деб оёғи куйган товуқдек бир ерда гир-гир айланди, сувга тушмоқчи бўлиб пастга югурди, аммо юраги бетламай, оёқ-қўли бўшашганча тўхтаб қолди. Нортожи билан Мирқобил чириб ётган каттагина гўлани елкаларига қўйиб қиргоқ бўйлаб чопишди. Равшандан беш-ўн қадам илгарилаб гўлани сувга иргитишди, қиргоққа урилган тўлқинлар Равшанни дам ўнгга, дам чапга улоқтириб ташлар, дам кўмиб юборар, аммо у сувнинг юзида қалқиб бераётган бир жуфт лоладан кўз узмасди. Сув қиргоққа урилганда гўлани суриб Равшаннинг олдига келтириб ташлади. У бир қўли билан аранг ушлаб олди-ю, иккинчи қўли билан суза-суза сувнинг ўрама-сига тушиб қолган долани олиб, бандидан опишлади ва қиргоқ томон суза кетди. У сувдан чиққанда худди безгак хуруж қилгандек қалтирар, тиши-тишига тегмас, қўллари, юзлари совуқдан моматалоқ бўлиб кетган, ҳамма ёғидан шариллаб сув оқарди. Аммо кўзлари... чақнаб кетган кўзлари, негадир Муниранинг ёдида қолди... Кейин, эртасига Мунира мактабга келса, Равшаннинг ўрни бўш, қўнғироқ чалингандан кейин ҳам аячгача ҳавотирланиб эшикдан кўз узмади, йўқ, келмади. Ёўнгли алланечук бўлиб кетди. Ушан-

да, қизиқ, ўшанда туни билан тиканга ағанагандек бўлиб мижджа қоқмай чиққан эди... Равшан эртасига ҳам келмади, индинига ҳам, роса бир ҳафта тоби қочиб уйда ётиб қолди. Ана шунда Усмонали ака бир парча қоғоз ушлаб синфга кирди. У хурсанд эди. Би-лишса, Қора денгиз бўйидаги лагерга бир дона путёв-ка келган экан. Педсовет еттинчи «Б» синфига лозим кўрибди. Усмонали ака яхши ўқувчилар кўп, ҳеч ким ўксимасин деб чек ташлашни таклиф қилганда, Му-ниранинг кўнгли орзиқиб кетди; қани Равшанга чиқса, борди-ю, Муниранинг ўзига насиб қилган бўл-са-чи? Йўқ, йўқ, бари бир Равшанга беради, олса ҳам олдиради, олмаса ҳам!

— Қойил-е,— деб юборди Асқар бирдан,— Рав-шан!

Мунира қувончдан энтикиб кетди, ҳамма, Анзор-дан бошқа ҳамма ўзида йўқ хурсанд эди, фақат Ан-зорнинг қовоқлари осилиб, қошлари ўйнаб: «Ой чиқ-са ҳам, кун чиқса ҳам раиснинг ўғлига экан», деб қўйди. Аммо ҳеч ким унинг пичингига эътибор ҳам бермади. Ҳамма Равшанни хурсанд қилгани жўнаб қолди.

...Буларнинг бари ўтган йили содир бўлган эди. Бир йил ўтибди-я! Мана, Мунира боя колхоз раиси Мўминжон ака билан бўлган йўлдаги тўқнашувдан сўнг болалардан ажралиб уйига кетаркан, ўша те-панинг олдидан ўта туриб, негадир беихтиёр бирпас тўхтаб қолган эди.

— Мунира!

Мунира чўчиб ўгирилди-ю, уч-тўрт қадам нарида-ги Равшанга кўзи тушди.

— Нима қилиб турибсан?

— Ўзим,— деди Мунира билинар-билинемас қиза-риб, анчадан сўнг:— Сен-чи?— деди.— Нега ҳамма-дан ажралиб қолдинг?

Бу савол Равшанни додиратиб қўйди, тузуккина

баҳона тополмай бирпас кўзларини пирпиратиб лом-мим деёлмай қолди. Негаки, Равшанларнинг ҳовлиси бу томонда эмас, идоранинг олдида эди. Шу топда жим туравериш ноқулай туюлди-ю:

— Ҳзим,— деди беихтиёр, икковлари ҳам бир-бирларига берган жавоблари наша қилиб кулиб юборишди. Равшанга бир оз жон кирди.

— Кечқурунлари нега тепада ўтирасан?

— Қаёқдан биласан?

Равшан лабини тишлаб қолди. Аттанг, мени пойлаб юрганмидинг, деб изза қилса, Равшан нима дейди. Йўқ, йўқ, Равшан уни сира пойламаган, бунақа нарса хаёлига ҳам келмаган, фақат кечқурунлари дадасининг олдидан қайтаётганда, олисдан икки-уч бор Муниранинг тепа устида чўнқайиб ўтирганини кўрган, холос. Мунира унинг ноқулай аҳволда қолганини пайқади шекилли:

— Ойимни пойлайман,— деди,— ойим ишдан кеч қайтса, йўлига чиқиб ўтираман.

Улар битта-битта юриб уйга қайтишаркан:

— Бугун-чи?— деди Равшан. Мунира анча узоқлашиб орқасига қараб, бир кулиб қўйди-ю, аммо жавоб бермай чопганча кўчасига бурилиб кетди!

IV БОБ

УЧРАШУВ

Мунира тепага чўнқайиб тиззаларини қучоқлаб олди. Ой қалқиб чиқди, дарёнинг икки томонидаги паст-баланд уйлар, олисда кўприкка тақалган катта йўл элас-элас кўзга ташланди. Мирзатеракларнинг узун-қисқа кўланкалари узала тушган бу йўл Мунирага таниш — онаси ишлайдиган жойга, қишлоқ касалхонасига олиб борәди. Ҳар куни ана шу йўлда онасининг қораси кўринди дегунча Мунира сапчиб туради-ю, талпиниб, энтикиб қаршисига югуради. Дунёда ҳеч нарса унга мана шу дамдагидек ширин, ҳаяжонли туюлмасди... Аммо бугун негадир эртароқ чиқди, бўлмаса ойсининг келишига ҳали анча бор. Қизиқ, кўкда бирин-сирин юлдузлар милтираши билан негадир уйда ўтиролмади, юраги арғимчоқ учаётган боланикига ўхшаб ғалати-ғалати шувиллаб, оёғи шу ёққа тортаверди.

...Алланаҳса шитирлаб, Муниранинг юраги бирдан гуфсиллаб уриб кетди, ранги оқарди, аммо, ўзини беларво тутишга тиришиб, иягини тиззасига қўйганча жимгина ўтираверди. Кўп ўтмай ёнига узун соя тушди ва кимир этмай туриб қолди.

Мунира қайрилиб қарашдан ўзини аранг тийиб, совуқда қолган одамдай вужудини ғалати титроқ босиб сўради:

- Бемаҳалда нима қилиб юрибсан?
- Узинг-чи?
- Вой, боя айтдим-ку!

Равшан пешанасини ишқаб бир лаҳза нима дейишни билмай турди-да, довдирай-довдирай:

— Қарасам... ўтирган экансан,— деди секин.

— Вой, уйинг идоранинг олдида-ку, уйингдан шу тепалик кўринарканми?

Равшан индамай ердан бир қисм ўтни чангаллаб юлиб олди-да, бош кўтармай кафтларининг орасига олиб узоқ ғижимлади, атайлаб келганини билиб турибди-ку, нега ўзини билмаганга олади-я. Муниранинг бояги титроғи тўхтагандай бўлди-ю, ёнига кўз қирини ташлаб секин кулиб қўйди.

— Нега кулдинг?

— Узим.

— Айта қол.

— Жаҳлинг чиқмайдими?

— Нега чиқар экан?

— Боягини эсладим.

— Нимани?

— Даданг шундоқ олмани чопиб ташлай деди-я, уйда ҳам шунақами?

— Қанақа?

— Жаҳли тезми?

Равшан узоқ ўйлаб:

— Йўғ-е,— деди,— аммо ғалати одати бор; хурсанд бўлса ҳам, хафа бўлса ҳам бирдан тошиб-кўпириб кетади, «дада, нега бунақасиз?» десам, «мижозим ўртачасини кўтаролмайди», дейди кулиб.

Мунира Равшаннинг дадаси ҳақидаги гапларини қизиқиб эшитаркан:

— Кўнгли тоза одам шунақа бўлади,— деб қўйди худди катталардек,— даданг яхши экан!

Қизнинг чиройи очилиб, бемалол гаплаша бошлаганидан Равшан бир оз дадилланди, Мунирадан қуйироққа чўккалади. Мунира нозик қўллари билан пешанасига тушган сочларини оҳиста орқага тараб

қўйди, чиройли катта-катта кўзлари ғалати пирпираб, ёнига яна бир қараб қўйди-да:

— Сен ҳам...— деб гап бошлади-ю жимиб қолди. Равшан ялт этиб унга ўгирилди.

— Нима мен?

— Дадангга ўхшаркансан!— аммо бу гапдан негадир Мунира ўзи чўчиб, шошганча қўшиб қўйди.— Жаҳлингни айтаман.

Унақа маънода айтилдими, бунақа маънодами, бари бир бу гап Равшанга мойдек ёқиб кетиб, юрагининг аллақаери ширингина увушиб, бир энтикиб қўйди-ю, гапнинг узилиб қолишидан қўрқиб, шошиб сўради:

— Жаҳлимга нима қилибди?

Мунира кулди.

— Сағал бўлмаса тунов куни Анзорнинг ёқасидан олай дединг-а!

— Кўрмайсанми?!

— Олишма,— деди Мунира худди ёлворгандай,— қизиқ бола экан, ўша билан тенг бўласанми? Сендан катта шекилли?

— Ҳа,— деди Равшан,— икки йил синфда қолган, у билан ўқиган болалар ҳозир ўнинчида!

— Шунақами?— деди Мунира ажабланиб,— мен ҳам айтдим... ундай бўлса ёнидан кетганим яхши бўлган экан.

— Нега?

— Ўзим,— деди Мунира гап чайнаб,— айтдим-қўйдим-да.

Дарҳақиқат, бунинг сабаби битта Равшанга эмас, ҳаммага қоронғи эди, шунинг учун қизиқиши ортиб яна сўради:

— Нега, айта қол?

— Боя, қизиқ бола экан дедим-ку!— деди Мунира.— Ҳаммага ёймайсанми? Анави куни ғалати шеър ёзиб, дафтаримнинг орасига қўйган экан, уйда ойим... кўриб қолибди... шу!

Мунира жим қолди. Вой сурбет-е, гап ҳали бу ёқда экан-да!

— Нега индамадинг?

— Ке, қўй,— деди Мунира,— йўлимни тўсиб, минг марта узр сўради, ана ўзи!

Олисда, дарёнинг нариги томонидаги йўлда Анзор лапанглаб эшакнинг жиловидан тортиб келарди. Устидаги нима экан-а, ҳа, ўтин. Анзорнинг дадаси колхоз боғида қоровул, кузда кертиб ташланган шох-шабба уюлиб ётибди, ўшани ташиб келяпти шекилли. Мунира:

— Равшан,— деди оҳиста ва бир нарса демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, қимтиниб айтолмай турганди, Равшан тепаликнинг бошқа томонига ўтиб, қуйироққа чўккалади. Энди Анзор кўрмай ўтиб кетиши мумкин эди. Мунира Равшаннинг дарров фаҳмлаганига ичида суюниб қўйди-ю:

— Ҳар куни шу пайтда ўтин ташийди,— деди гапни бошқа ёққа буриб,— ўзига эмас.

— Қимга?

— Чойхоначига!

Кўп ўтмай дарёнинг бериги томонида, янги мактабнинг этагидаги катта сайҳонга олиб борадиган эски йўлда Мулладўст кўринди. У шошилмай келарди. Анзор билан кўприкда учрашиб, бирпас ниманидир гаплашиб туришди, сўнг Мулладўст эшакни уйига отаклаб кетди. Анзор яна бояғидай лапангланча орқага қайтди-ю, йўл-йўлакай бир оз тўхтаб, тепалик томонга бир қараб қўйган эди, Муниранинг юраги шувиллаб кетди. Шу ёққа келса-я! Аммо Анзор яқинлашгани журъат этолмадими, кўприкдан ўтиб боққа қараб кетди. Кумушланиб оқаётган дарёнинг бир меъёрда шалоплаб қирғоққа урилишига қулоқ солиб Мунира ҳам, Равшан ҳам алламаҳалгача жимгина ўтиришди. Олисда дарё ёқалаб ўрмалаб келган машина кўприкдан ўта туриб порлаган чироқлари

билан бир кўз қамаштириб, чойхоначи кетган йўлга бурилиши билан яна ҳамма ёқ жимжит бўлиб қолди. Мунира машинанинг орқасидан қараб, қизиқ, ҳафтада бир марта шу пайтда ўтади, колхозники эмас, шаҳарники, кимникига келаркин-а, деб хаёлидан ўтказиб қўйди.

Равшан унинг хаёлини бўлди: .

— Мунира?

— Нима?

— Ўшанда нега шундай қилдинг-а?

— Нима қилдим?

— Эсингдами... ўшанда, масаланинг жавобини сўраганимда, шунақа қўполлик қилгансанми... эсингдами?

Мунира кулди:

— Эсимда.

— Нега?

— Хафа бўлмайсанми?

— Йўқ.

Мунира бир оз жим қолиб:

— Синфга кирганимда,— деди,— довдираб бирпас эшикнинг олдида туриб қолганман, сен-у Анзорнинг ёнида бўш жой бор эди. Анзор ўрнидан дарров туриб жой кўрсатди-ю, сен бўлсанг... менсимагандек қонларингни чимириб қараб қўйгансан-а!

— Йўқ,— деди Равшан шошиб,— йўқ, унақа қараган эмасман.

— Йўқ, шунақа қарагансан!

— Йўқ дедим-ку,— деди ўзиникини маъқуллаб Равшан,— сенга... шундай туюлган, сени, сени кек сақлайдиган одатинг ҳам бор экан-а?!

Мунира хандон ташлаб кулди.

— Вой тавба, қизларнинг кўнгли нозик бўлишини билмайсанми?

Мунира шундай деди-ю, бирдан ҳушёр тортиб, лабини тишлаганча ердан кўз узмай қолди. Вой тав-

ба, уйдан чиққанда ҳам, Равшан ёнига келиб ўтирганда ҳам ораларида мана шунақа галати-галати гаплар ўз-ўзидан қўйилиб келаверади деб сира-сира хаёлига келтирмаган эди-я! Нега бунақа бўляпти, нега? Муниранинг вужудини яна худди боягидек титроқ босиб, аллақандай ваҳима билан сапчиб туриб кетди.

— Ойим!

У сакраб пастга тушди, кўприкка яқинлашиб қолган ойисига қараб югуриб эмас, йўқ, йўқ, учиб бораркан, Равшан ўзини тутолмай, овозининг борича «тўхта» деб қичқирмоқчи, кетидан югурмоқчи бўлди, аммо нима дейди, нега югуради, шу топда ўзи ҳам билмас эди. Мунира ойиси билан уйи томонга бурилиб кетди. Равшан бирдан ўтга думалаб, негадир тўлиб келган ўпканини босолмай майсаларга юз-кўзларини ишқаб узоқ жем қолди.

...Ойиси Тўтихон опа, тўладан келган, куйди-пишди аёл, ўғлининг кечикканидан алағда бўлиб ўтирган экан, Равшан эшикдак кириши билан:

— Қаёқда юрибсан, болам?— деди ўпкалаб ва шоша-пиша қозоннинг тепасига кетди. Она-бола ҳовлининг ўртасидаги баланд сўрида жимгина овқатланишди. Равшан иштаҳасизлик билан, шунда ҳам ойисининг кўнглига қараб уч-тўрт қошиқ, тотинган бўлди. Ойиси ўғлининг хомушлигини чарчаганликка йўйиб, товоқ-қошиқларни йиғиб, пастга тушиши билан Равшан сўрининг бир чеккасидаги кўрпа-тўшакни ёзиб, дарров ўринга кира қолди. Аммо анчагача уйқуси келмай, ўқтин-ўқтин энтикиб, осмон тўла юлдузларга қараб ётганда битта юлдуз қамаштириб учди. Қизиқ, Мунира кўрдимикин-а, балки...

Анча вақт ўтгач дадасининг овози келди.

— Эрта ётибдими, нима гап?

— Ҳа, — деди ойиси.

— Ўғлинг катта бўлиб қопти,— деди дадаси паст

товуш билан чорпояга чиқиб чордана қураркан,— боя Усмонали келди, ҳаммаси ёзда қурилишда ишлашмоқчи эмиш.

— Сиз нима дедингиз?

— Нима дердим, ҳа деган туяга мадор, ҳам колхозга фойда, ҳам ўзларига...

— Шаҳардан хабар борми?

— Йўқ,— деди дадаси ташвиш билан,— қизиқ, нима бўлдийкин-а?

Бу гап, дадасининг шаҳардаги танишининг Равшан тенги қизи бор, оти Шаҳло, ўшанга тегишли. Утган ёз Шаҳло уч-тўрт ҳафта қишлоқда туриб кетганди. У ойисига ҳам, дадасига ҳам жуда-жуда ёқиб қолган. Тунов кунги хатига қараганда, Шаҳло икки кун аввал қишлоққа келган бўлиши керак эди, ҳалигача дараги йўқ: аммо шу топда бу нарса Равшанни унча ташвишга солмас, унинг хаёли тамоман бошқа ёқда эди: қизиқ, оппоқ из қолдириб учган бояги юлдузга Мунира-нинг кўзи тушдимикин-а?

V БОБ

ШАҲЛО НЕГА КЕЧИКДИ?

Ўша, арава минган йўловчилар қишлоққа тушган кечаси, шаҳарнинг камқатнов кўчасидаги хонадонларнинг бирида галати воқеа содир бўлганди: уй эгаси Солижон ака, сочига битта-яримта оқ оралаган, ўрта бўйли, қора тўрдан келган, қўй кўзлари ажабтовур товланиб одамнинг меҳрини ўзига тортиб турадиган киши эди. Унинг хушфеъллиги-ю болажонлиги туфайли мактаб ўқувчилари ҳам, маҳалла-кўйдагилар ҳам яхши кўришарди. Девор-дармиён қўшнисини эрхотин Иссиқкўлга дам олгани кетишаётган экан, Солижон ака зотилжамдан яқинда турган ўн бир яшар ўглини «ҳаво алмашсин» деб хотини билан ўшаларга қўшиб юбориб, уйда ёлғиз қолган ва ўқиш тугаши билан ўзи ҳам олдиларига бориб, бирор ҳафта дам олиб келиш ниятида эди, насиб қилмаган экан; бир куни эрта билан ўзини ҳовлидаги сим каравотда боши боғланган ҳолда кўриб, таажжубда қолди. Вожаб, бу нима гап, нега кўнгли беҳузур бўлиб бу ерда ётибди, нега олдида қўшнисининг қизи Шаҳло билан бувиси ўтирибди?.. Солижон ака тирсагига суяниб не машаққат билан турмоқчи бўлганда, боши тошдай оғирлашиб жойида қола қолди. Кампир хира кўзларини жавдиратиб энгашди:

— Тузукмисиз, болам?

Солижон ака хаёлини аранг тўплаб сўради:

— Менга нима бўлди?

Аммо кампир эшитмадими, ё шу топда жавоб беришни лозим кўрмадими, индамай ўрнидан турди,

битта-битта юриб ҳовлисига ўтиб кетди. Кўп ҳам ҳаялламай бир товоқ қатиқ олиб чиқди. Солижон ака уч-тўрт ҳўплам қатиқдан кейин кўнгил айниши қолиб, ўзини бир оз енгил ҳис қилди. Кампир билан невараси ҳовлида майда-чуйда ишлар билан куймаланишиб юрганда Солижоннинг кўзи илиниб, бир оз тиниқиб турди-ю, тўкилган олмаларни пақирга йиғиб юрган Шаҳлони имлаб чақирди. Кампир чойнак кўтариб ошхонадан чиқди. На Шаҳлонинг узук-юлуқ гапларидан-у, на кампирнинг тутила-тутила айтганларидан бирон нарса тушунолмади яна боши қотди, яна таажжубда қолди. Солижон ака учун буларнинг бари бир англашилмовчилик-у, қўрқинчли бир тушга ўхшаб туюларди. Кампир неварасига «шу ерда бўл» деб, сигирга ем солгани чиқиб кетди. Шаҳло Солижон аканинг олдида қолди. Уни қайта гап сўраб қолишидан чўчигандай кўнгли алланечук орзиқиб кетди, шу топда кечаги воқеани яна бир бор эслашга юраги сира-сира дов бермасди. Шундай бўлса ҳам Солижон аканинг олдида ўзини бепарво тутишга уриниб кўрган эди, бўлмади, хаёлида кечаётганларни авзойидан пайқаб олиш унча қийин эмас эди. Солижон ака ташвиш билан:

— Хўш, қизим?— деди.

...Шаҳло кеча мактабдан кела солиб кўчанинг бошидаги ўртоғиникига ўйнагани чиқиб кетди. Охирги имтиҳондан қутилганига қувониб кетибми, анча ҳаяллаб уйга келса, бувиси сигирни соғолмай хуноб бўлиб ўтирган экан. Бузоқни ушлаб турди, кейин бувиси енгилгина деб ҳолвайтар қилган экан, тақсимчага солиб:

— Шунини домлангга бериб чиқ,— деди.

Солижон ака боғнинг этагида шохлари ерга эгилиб ётган олмаларга тиргович қўяётган эди. Қизчанинг қўлидаги нарсага олисдан кўзи тушар-тушмас «чакки овора бўлсан», дегандек кулимсираб бош чайқаб

қўя қолди. Шахло тақсимчани хонтахтага қўйиб дар-
ров чиқиб кетди.

— Хўш?— деди Солижон ака,— бу ерга кираёт-
ганингда, ё бу ердан чиқаётганингда кўчада биров бе-
гона одам бормиди, ҳеч кимга кўзинг тушдимми?

— Йўқ, кўчада ҳеч ким йўқ эди.

— Ундан кейин-чи?

...Уйга чиқса, эрта билан бир одам аравада пичан
тушириб кетган экан, бувиси: «Қарашадиган эркагим
йўқ, агар ўзингиз ташиб берсангиз, майли, ола қо-
лай», деганига, ўша одам от-аравасини бир таниши-
никига қўйиб келиб, ҳовлида уюлиб ётган пичанни
отхонага босаётган экан. Шахло унга эътибор ҳам
бермай уйга кириб кетди-ю, йўл ҳозирлигини кўра
бошлади. Шунча ташвиш, имтиҳон олдидан бўладиган
шунча уйқусиз тунлар-у, шунча ҳаяжонли дақи-
қалардан сўнг қишлоққа бориб тўйиб-тўйиб ўйнаб,
дам олиб келмоқчи эди. У ерда дадасининг таниши
Бор, колхозга раис. Дадаси уч йил аввал касалхонада
ётганда танишган. Дадасининг ўша таниши ўтган
йили шаҳарга келганда Шахлони қўярда-қўймай
олиб кетганда, аввалига Шахло бегона жойда ийман-
ган бўлса ҳам, кейинчалик қишлоқ маъқул тушиб
қолиб, сира-сира кетгиси келмай қолган эди.
Уйга келганда ҳам анчагача оғзидан қўймай юрди.
Ойиси билан дадаси яқинда дам олгани жўнаётганда
журъатсизлик билан секин гап очган эди, дадаси:

— Қизим, биз кетсак, сен қишлоққа жўнасанг,
бувинг ёлғиз қолмасмикин?— деган эди, бувиси орага
тушди:

— Бо, мени бўри ермиди, бола бечора ўқиш билан
эзилиб кетди, рангини қара, тоғ ҳавоси даво, тўйиб-
тўйиб нафас олиб келсин!

Хуллас, бувисининг зўри билан дадаси ҳам рози-
лик берди.

— Менга қара, қизим,— деди Солижон ака,— ўша

пичан олиб келган кишини илгари ҳам кўрганмисан, аввал ҳам келганмиди?

— Йўқ, кўрган эмасман.

Солижон ака пича ўйланиб турди-да, негадир ўша одам билан қизиқиб қолди-ю, афт-башараси, бўй-басти, кийими, пичанни қаердан олиб келгани, хуллас ҳам-масини суриштира бошлади. Шаҳло тузук-қуруқ жавоб беролмади, ҳатто, пичанни ташиб бўлиб қачон кетганини ҳам аниқ айтиб беролмади. Унинг гапига қараганда, бувисининг ҳам бундан яхшигина хабари йўқ экан.

— Ҳа, майли,— деди Солижон ака узоқ жим қолиб,— хўш, кейин-чи?

...Кейин, она-бола овқатланиб, бувиси чала қолган кўрпани қавий бошлади, Шаҳло бувисининг ёнида мудрай-мудрай ухлаб қолди. Орадан қанча вақт ўтганини билмайди, бир маҳал бувиси Шаҳлони уйғотиб:

— Ҳой, болам,— деди,— домланг уйда миди?

— Ҳа, буви,— Шаҳло аранг кўзларини очди,— нега сўраяпсиз?

— Деворнинг нарёғида алланарса тарақа-туруқ қилиб кетди, боядан бери чироғи ҳам ёнмади, ўзи бўлмаса, битта-яримта ҳовлига кириб қолдимикин дейман-да!

Шаҳло уйқуси қочиб, ўрнидан турди, дарҳақиқат, қўшни ҳовли қоп-қоронғи, жимжит эди. Одатда Солижон аканинг чироғи ярим кечагача ўчмасди. Бугун вақтлироқ ухлаб қолдимикан, йўғ-е бунақа эрта ётмасди-ку. Бувиси: «Юрагимга гўлгула тушса, кўзимга сира уйқу келмайди, юр болам, чиқиб келайлик» деб, уюшиб қолган тиззаларини уқалай-уқалай ўрнидан турганига Шаҳло ҳам ноилож эргашди.

Шаҳло бирпас жим қолди, оҳиста энтикиб қўйди, бундан кейингисини ўйлаш оғир, даҳшатли эди...

— Хўш?!— деди Солижон ака.

...Буви-набира кўчага чиқишди. Шахло эшикни итарса берк. Солижон ака бирор ерга борса, одатда эшикнинг калитини бувисига ташлаб кетгувчи эди, бу гал кечроқ қайтадиган бўлса, безовта қилмай деб, ёнида олиб кетдим, деб ўйлашди. Орқага қайтишганда кўнгли тинчимамай бувиси: «Шундай бўлса ҳам бир тақиллатиб кўр-чи, болам», деб қолди. Шахло эшикни икки-уч қарсиллатиб урди, ҳеч ким овоз бермади-ю, қимирлаганига орқадаги танбаси сирғалиб тушиб кетди! Она-бола ҳайрон бўлиб ичкари киришди. Шахло айвонга чиқиб, чироқни ёқди, яна чақирди, газхонанинг эшиги қия очиқ экан, ғалати қўланса ҳид димоғига урилгандай бўлди, «чойни пастлатиб қўйган бўлса, олови ўчиб газ чиқиб ётганмикин», деган хаёл билан Шахло шошганча ичкарига кириб кетди... У ёғи эсида йўқ, у ёғини билмайди.

У ёғи Солижон акага кампирнинг чала-чулпа гапларидан тахминан маълум эди, аммо шундай бўлса ҳам шубҳаланар эди; қари нарса, бунинг устига кўзи яхши илғамайди, бирон нарсани чалкаштириб юбормадимикин?

...Кечаси невараси айвоннинг чироғини ёққанда кампир каловлаб, пастда, зинанинг олдида турарди. Юқорига чиқай деса юраги бетламасди. Оёғининг тойиб кетишидан чўчирди. Невараси ошхонага ўтиши билан алланарса гурсиллаб кетди, Шахло даҳшат билан қичқириб юборди. Кампир зинадан қандай чиққанини, ошхонага қандай кирганини ҳали-ҳали яхши эслайди. Дағ-дағ титроқ босиб, ҳадеганда ҳушини йиғолмай қолди, ошхонадаги қўланса, бадбўй ҳид бирпасда бошини айлантириб, кўзини тиндириб юборди, шундай бўлса ҳам:

— Ҳой, Шахло, қаёқдасан?— дея жон ҳолатда пайпаслаб алланарсанинг устида узала ётган Шахло-ни зўр-базўр турғизиб ташқарига судраб чиқди, Шахлонинг кўзлари соққасидан чиққудай олаяр, ҳадеб

ошхонага қараб, алланарса деб гўлдирад, аммо кампир унинг гапидан ҳеч нарса тушунмасди. Алламаҳалдан сўнг она-бола эс-ҳушларини ўнглаб, ошхонанинг чирогини ёқиб киришганда, Солижон ака газ плитанинг олдида узала тушиб ётарди! Шундагина кампир нега Шаҳло қоронғида қоқилиб йиқилганини, нега даҳшат билан қичқириб юборганини англади. Плитанинг бир қулоғи очиқ эди, писиллаб газ чиқарди. Она-бола Солижон акани судраб ташқарига олиб чиқишди.

— Яхшики,— деди Солижон ака,— эшик хиёл очилиб қолган, бўлмаса...

Солижон ака қолган гапни айтмади, аммо айтмаса ҳам бу ёғи Шаҳлога аниқ эди. «Чироқ ёққанда ошхона портлаган бўларди», хаёлидан кечирди ва вужуди титраб кетди. Солижон ака узоқ жимликдан сўнг ўзига-ўзи гапиргандай «қизиқ» деб қўйди. Унинг ажабланганича бор эди. Негаки, боғдаги олмаларга тиргович қўйиб бўлиб, чой қайнатди. Шаҳло олиб чиққан ҳолвайтарни еб, бирпас сўрида ёлбошлаб мизгиб ҳам олди. Сўнг пастга тушиб, ариқнинг бўйидаги садарайҳоннинг шохидан уч-тўрттасини синдирди-да, уйнинг эшигини очиб, энди чироқни ёқмоқчи бўлиб қўл чўзганини билади, бу ёғи, қандай қилиб яна ошхонада пайдо бўлди-ю, яна бунинг устига қандай қилиб плитанинг қулогини очди, сира-сира ёдида йўқ. Кампир икки гапнинг бирида: «ўйлаб кўринг, болам, чой қўяман деб яна ошхонага ўтгансиз, плитани очиб, олов ёқиб улгурмай, бирдан бошингиз айланган-у йиқилгансиз», деб ўзича тахмин қилди, аммо, бунга Солижон аканинг ўзи ҳам, қанчалик ишонгиси келса, шунчалик шубҳаланарди, ё ҳар қалай кампирнинг тахминида жон бермикин-а? Аммо шу кеча Солижон ака бир ўлимдан қолгани аниқ эди! Бечора кампир билан невара ҳам тоза қўрқиб, сўладигани бўлган кўринарди. Солижон ака қизнинг

докадай оқариб кетган юзига, жавдираб турган кўзларига қараб атайлаб бепарвогина:

— Палакат оёқнинг остида деб шуни айтади-да,— деб қўйди, гапни бошқа ёққа буриб,— хўш, қизим қачон жўнайдиган бўлдинг?

— Билмадим,— деди Шаҳло оҳиста.

— Йўлдан қолма, қизим,— деди Солижон ака,— уч-тўрт ҳафта гир этиб ўтади-кетади. Баҳаво жой, дарёда чўмиласан, балиқ тутасан, билмадим, дарёнинг бўйида катта тепалик бўларди, текисланиб кетмаганмикин, сувдан чиқиб ўша жойда думалаб ётишни яхши кўрардим.

— Сиз-а?.. Сиз ўша жойда бўлганмисиз?

Солижон ака кулди.

— Ҳа.

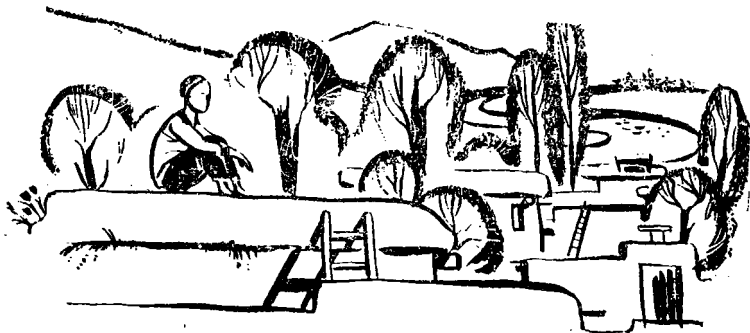
— Қачон?

— Эҳ-ҳе,— деди Солижон ака,— у жой, қизим, менинг туғилган қишлоғим, афсуски, ўтган ёз — ўша ерда бўлганингни қайтиб келганингдан кейин билдим!.. Қишлоқдан ёш болалигимда кетганман. Ун йилча болалар уйида яшадим, урушдан кейинги оғир йиллар эди, ҳам ўқиб, ҳам ишладим, ўқини биғириб, чўлдаги янги мактабга кетдим... Шунақа, вақтнинг ўтишини қара-я, мен билган, таниган одамлардан ҳам ҳеч ким қолмагандир дейман. У пайтда қишлоқ ҳам кичкинагина, нари борса ўн беш-йигирма хонадондан ошмас эди.

Солижон ака жим қолди. Шаҳло унинг гапларига қизиқиш билан жимгина қулоқ солар, қачонлардир Солижон аканинг ҳам ёш бола бўлганини, боя айтганидай чўмилиб, тепаликнинг услима думалаб ётганини бир дам тасаввур қилмоқчи бўлар, аммо буни сира-сира кўз олдига келтиролмасди.

— Ҳа, қизим, борганинг маъқул,— деди Солижон ака,— кетаётганингда сенга айтадиган гапим бор.

— Майли!

VI БОБ

РАЙҲОН ХОЛА

Солижон ака эртасига кун ёйилганда турди. Роса ухлабдими, Шахло кўча эшикни очиб кирганини ҳам, ошхонага ўтганини ҳам сезмабди. Уйқу ўлим билан баробар деб, шуни айтади-да. Бир оз тиниқиб турганига бошининг зирқираб оғриши ҳам қолган, аммо оғзи карахт, кўнгли ҳеч нарса тусамасди. Шундай бўлса ҳам, Шахло дамлаган аччиқ чойдан ярим пиёла ичди, зўрлаб бўлса ҳам, бир бурда нон еди, кампир бир коса ширчай кўтариб чиқди.

— Ҳўплаб-ҳўплаб ичинг, болам, мурч солдим, ширчай кўнгил очади.

— Раҳмат, она.

Солижон ака косани қўлига олган жойида:

— Ариқнинг бўйидаги анави ошрайҳоннинг баргидан уч-тўртта узиб кел, қизим,— деди.

— Ҳўп!

Солижон ака қаламтарошда райҳонни ҳафсала билан майдалаб косага солди, ширчайни босиб-босиб

ҳўплади. Шаҳло уйига чиқиб кета туриб, ширчайга ҳам райҳон соладими, деб ажабланди. Кампир тўғри айтган экан, ширчойдан кейин Солижон аканинг кўнгли очилиб, кайфияти ҳам ўзгаргандай бўлди. Йўлканинг четида бир туп садарайҳон эгилиб қолган экан, ўрнидан туриб, авайлаб кўтариб қўйди. Кичкина бир шохини синдириб димоғига тутган эди, райҳоннинг гуркираган тароватли исидан вужуди аллақандай яйраб кетди. Ойиси раҳматлининг жонтани райҳон эди, райҳонсиз туrolмасди, қор кетиб, эрта баҳорнинг илиқ-иссиқ кунлари келиши билан ҳовлининг уч-тўрт бўйра ерига райҳон сепарди. Кўчати тўрт энли бўлар-бўлмас дарров қўни-қўшнига улашиб чиқарди. Ёз бўйи қулоғидан райҳон тушмасди, кузда қуриган баргини ўғирда туюб, халтачада ошхонанинг қозигига осиб қўймагунча кўнгли тинчимасди. Қишлоқнинг тақводор имоми Усмонхўжа домла ҳам: «ихлос билан экилган нарса ҳам пок, ҳам таъми бўлакча», деб ёзи билан шуларнинг ҳовлисидаги райҳондан олдириб ичарди. Балки шу одатига кўрами, Райҳон хола демаса, қишлоқда ҳам кўпчилик танимас, асл отини унутиб юборган эди. Ойиси бундан аччиқланмас, аксинча, мулойимгина жилмайиб қўя қоларди. Солижон қанча шўхлик қилмасин, кўча чангитиб, колхоз раиси Мамат буванинг Мелиқўзи деган невараси билан ёқалашиб, қўйлагини йиртиб келганда ҳам, ойиси сира койимас, аммо бирор туп райҳонни билмай босиб ўтса:

— Болагинам-ей,— дерди кўзлари ғалати жавдираб, дарров ранжиб,— эҳтиёт бўла қолсанг нима қилади.

— Э, ойи, шу ўтга ҳам ачинасиз-а!

— Унақа дема, болам!— Ойиси эгилган райҳонни авайлаб қўяркан, кичкина шохини синдириб, дарров ўғлининг димоғига тутарди,— искаб кўр, болам, исини қара, гуркирайди-я!

Өйисининг жигига тегиш учун Солижон атайлаб афтини бужмайтирарди. Шунда ойиси кула-кула:

— Ҳо, кўзларинг аксини айтиб турибди-ку, болам,— дерди.

Солижон баттар талтайиб, ё бир туп райҳонни таг-туги билан юлиб қочарди, ё оғилхонанинг олдида, офтобда мудраб ҳансираб ётган бузоқни ечиб юборарди. Ойиси ҳай-ҳайлаб бузоқни тутиб боғлагунча деворнинг нураган жойидан ўрмалаб томга чиқарди-ю, иссиқнинг зўрига қарамай, томнинг лабига чўққайганча олис-олислардан, қишлоқ чеккасида буралиб-буралиб оқаётган дарёнинг битта қўқон арава зўрға ўтадиган ингичка ёғоч кўпригидан кўз узмай ўтирарди. Қишлоқ тоғ этагидаги кафтдек адирга жойлашган эди; ёз келиши билан наст-баланд лой томлар, ўрик, шафтоли, олма қоқиларга тўлиб кетарди. Олисда, чинорнинг қуриган шохида бир оёқлаб ўтирган лайлак аҳён-аҳён, зерикканида «тақ-тақ»лаб қўярди. Бундай кезлар қишлоқнинг эгри-буғри кўчалари аксари бўм-бўш, кўпчилик болалар қўй-сигирларини ҳайдаб пастга — дарё бўйига тушиб кетган бўларди. Мол боқини баҳона-ю, ўзлари кечгача сувдан чиқишмасди. Айниқса, жазирама офтобда тандирдек қизиб ётган дарё ёқасидаги тепалик талаш бўларди. Ҳамма сувдан чиқа солиб тепаликка қараб испарди. Солижон тақир чўлнинг ўртасида илон изи йўлда қўқон араванинг ўрмалаб келаётганини кўрар-кўрмас дарёга шўнғирди-ю, балиқдек сузиб нариги қирғоққа ўтарди. Ҳамма ёғидан сув сачратиб, дадаси томонга қараб югурарди. Дарров отга миниб, дадаси, кўприкка ҳайда деса ҳам, аравани дарёнинг саёз ерига қараб бурарди. У сувдан аравани олиб ўтишга ишқибоз эди. Шитоб билан оқаётган сув аравани судраб кетмоқчи бўлиб пишқирар, от бор кучи билан талпиниб қирғоққа интилар, Солижон қамчини ҳавода қарсиллатиб (дадаси отга қамчи урганни жуда-жу-

да ёмон кўрарди) овозининг борича «чу-чу»лаб отга дўлда берарди. Тепаликдаги болалар Солижонга ҳавас билан қарашар, раис Мамат буваннинг невараси Мелиқўзи ҳаммадан аввал пайқаб, арава қирғоққа чиқиши билан Солижонни отдан тушириб, ўзи минар, то идоранинг олдиғача ҳайдаб борарди. Бу икки ўртоқнинг хархашасига Солижоннинг дадаси — қирқ бешларга ҳали бормаган бўлса ҳам соч-соқоли оппоқ, юзидан доим мулойим кулги аримайдиган Нортой ака унча қаршилик кўрсатмас, фақат идорага яқин қолганда:

— Бас энди,— деб отнинг жиловини ўзи оларди.

Бундан бу ёғига ортиқ гаплари ўтмаслигини пайқаб, болалар дарров орқага қайтиша қолар ва қирғоқдаги шерикларига қўшилишиб, ё чўмилишар, ё кеч тушиб қолган бўлса жимгина уй-уйларига тарқаб кета қолишарди. Бир куни Нортой ака: «ҳадемай мактаб очилади, энди умринг кўчада дайдиб ўтмайдиган бўлди, ўғлим», деб қўйди. Бу гапни, яъни домла поччанинг эски, ташландиқ бостирмасида мактаб очилишини Мелиқўзидан ҳам эшитган эди, бостирма деганда ўша қиш кечасидаги ёнғин, дадасини чалажон ҳолда уйга кўтариб келишгани, ўтакаси чиқиб кетган онасининг сочларини юлиб «дод» дегани кўз олдиға келарди-ю, «қарғиш теккан» ўша бостирманинг яқиниға йўлагани сира юраги дов бермасди. Авваллари бу Усмонхўжа домланинг муридлари истиқомат қиладиган жой эди. Олди катта боғ, этагидан шарақлаб бир тегирмон сув оқар, кичкина кўприкдан ўтилса, домланинг данғиллама ички-ташқи ҳовлисига чиқиларди. Бостирманинг олдидаги икки ўчоқнинг кечгача олови ўчмас, ҳар ер-ҳар ердан сувдай оқиб келаётган назир-ниёзни ҳисоби йўқ, тўда-тўда қўй-қўзиларни кети узилмас эди. Домланинг ерсуви қўлдан кетиб, бостирма бўшаб қолди. Анчагача қаровсиз ётди, уч-тўрт йилдан бери кўлхоз уруғлик

учун ажратган дон-дунни шу ерда сақлайдиган бўлди-ю, бостирманинг ёнидаги кичкина ҳужрага Нортой ака битта эски бўйра, пўстак, қумғон, чойнак-пиёласини олиб келиб жойлашиб олди. Нортой ака, кундузлари колхознинг аравасини ҳайдар, кечаси идорани қўриқларди.

— Бу иш маъқул бўлди,— деди Мамат бува,— о-борга алоҳида одам ажратай десам, кўриб турибсан, иложи йўқ. Идора билан бостирманинг ораси бир қадам, худога шукур, қишлоқ тинч, энди икковига ҳам ўзинг кўз-қулоқ бўласан, ука.

Аммо қор бўралаб турган тунларнинг бирида «тинч» қишлоқ нотинч бўлиб уйғонди. Бостирмага тушган ўт изғирин шамолда аланга олиб, бутун қишлоқни ёритиб юборди! Бу тасодифми, ё колхозга ёмон ният билан қараб юрган битта-яримта ғаламиснинг ишими, ҳеч ким билмасди. Нортой ака ҳужрада мукка тушиб беҳуш ётарди. Уша кеча, эшон ойимнинг доимо қора кўйлак, қора рўмолга ўралиб юрадиган овсар синглисидан бўлак ҳамма ўт билан олишди. Ҳаво айниб, қор аралаш изғирин турганигами, Эшонқул сўфи билан Усмонхўжа домла иттифоқо мачитда тунаб қолишган экан, олисда бостирма ёнаётганини кўриб ҳаммани оёққа тургазишди. Эшонқул сўфи одамлар етиб келгунча Нортой акани ҳужрадан судраб чиқиб, икки бетига, бошига қор суркади. Нортой ака ўзига келмагач, икки йигит оёқ-қўлидан кўтариб, уйига олиб кетди. Эшонқул билан Усмонхўжа домла сувнинг пичоқ дамидек кесаётган захрига қарамай, ярим белигача дарёга тушиб, челақлаб сув олиб бериб туришди. Тонготарда ҳамма ўтнинг даммини қайтариб, ҳориб-чарчаб, уй-уйига тарқалди. Мамат бува Нортой аканинг қолидан хабар олгани кирганда, Нортой ака кўзини очган, бироқ бошининг лўқиллаб оғришига чидаёлмай зўрға тишини-тишига қўйиб ётган эди. «Ҳеч нарса эслай олмайман,— деди у Мамат бува-

га,— идорани айланиб ҳужрага қайтганимни биланман, бошимга теккан алланарсанинг зарбидан ҳушимни йўқотиб қўйдим».

Мамат бува соқолини тутамлаб пича хаёлга толди.

— Ҳеч кимни пайқадингми?— деган эди, Нортой ака узоқ ўйлаб, оҳиста бош чайқади. Кейин: «чамаси бирор соат аввал анави овсар дарё томонга ўтгандек бўлган эди», деб қўйди, аммо на ўзи, на Мамат бува бунга эътибор берди. Негаки, эшон оймнинг овсар сингисини ҳеч ким одам қаторига қўшмас, домла почча ҳам: «тил-оғзи йўқ, худонинг махлуқи» дер эди. Уни бирор одам билан гаплашганини, қўйингчи, овозини ҳам шу чоққача ҳеч ким эшитган, ёинки, афт-башарасини ҳам ҳеч ким тузуккина кўрган эмас эди. Чақчайган, хунук кўзларидан пастини ёзу қиш бошидан тушмайдиган қора шол рўмол билан яшириб юрар, баъзан ҳафталаб уйдан чиқмас, баъзан эса одамлар уни дарёнинг нариги бетигаги тақир чўлда кўришарди. Ҳазаваси тутса, овсар ярим кечалари ҳам уйдан чиқиб кетаверарди. Аммо ҳеч кимга, ҳеч нарсага озор бермас, шунинг учун истаган вақтида дам у ерда, дам бу ерда мақсадсиз дайдиб юришига одамлар ҳам кўникиб қолишган эди... Шу-шу калаванинг учи йўқолиб кетди-ю, келаси йили омборхонани бошқа ёққа кўчиришди. Бостирма яна бўшаб қолди. Хотин-халаж орасида: «домла поччанинг жойларига ризосизлик билан қўл ургани учун колхоз шу кўйга тушди», деганга ўхшаш гап-сўз бошланган эди, бир жума номоздан сўнг Усмонхўжа домла хўрознинг тожидай қип-қизил, салқи юзини қоплаган яккам-дуккам соқолини тутамлаб, бундай бўлмағур гап-сўзга йўл қўймасликка чақирди. «Лозими даркор, колхозга уй-жойимни ҳам дариг қилгайман, мену муштифар ожизаи ҳалолим учун икки бўйра жой бўлса бас», дея колхознинг ҳақиға узундан-узоқ дуо қила кетди. Шунда пойгакда ўтирган пакана, чувак юз Эшонқул сўфи битникига

Ўхшаш кичкина кўзларига ёш олиб, ингичка хириллаган говуш билан «пирим» деб, домланинг саховатидан ўпкасини босолмай икки букчайганча келиб банорас тўнининг баридадан ўпди, шундан сўнг домланинг ихлосмандлари ҳам анча-мунча кўпайнишиб қолди... Хуллас, бирон муқим жой топгунча ана шу бостирмани у ёқ-бу ёғни тузатиб, мактаб учун фойдаланадиган бўлишди-ю, Мамат бува томини янгитдан ёптирди, эшик-ром қўйдирди. Мактаб учун жой тайёр, деган мазмунда шаҳарга хабар бериб чиққандан кейин уч-тўрт кун ўтгач, Нортой ака аравада ўқитувчини олиб келди. Солижон дарёнинг бўйида бузоғини боқиб юрган эди, қўқон араванинг қорасини кўрар-кўрмас югурди-ю, аравада ўтирган малла соч, кўк кўз, енги калта чит кўйлак кийган нотаниш аёлни кўриб, туриб қолди. Аёл шабадада тўзғиган сочларини қўллари билан тараб, кўзларини ғалати қисиб жилмайди ва Нортой акага ўгирилди. Нортой ака «келавер» дегандек Солижонга имо қилди ва елка аралаш аёлга қараб:

— Ўғлим, — деди.

— Шунақами? — аёл аравадан сакраб тушди. — Менинг биринчи ўқувчим денг.

— Ҳа.

— Отинг нима? — деди боядан бери бош кўтармай дам қизариб, дам бўзариб турган Солижонга энгашиб. Солижон тутила-тутила айтди. — Мана, танишиб олди, меники Раиса Максимовна, ёдингда қоладими, қани айтиб кўр-чи?

Бироқ Солижоннинг тили келишмай уялиб кетди, шаталоқ отиб қочиб қолди.

Ўқитувчи Райҳон холага ёқди.

— Кўйлагини торлиги-ю, сочининг калталиги демаса, бинойидек жувон экан, тил билишини-чи, мўмин-мусирмондек гапирар экан-у, шу отини айтгани

ҳеч оғзимни жуфтлай олмаяпман, дадаси, ўзимиз Райҳоной дея қолсак нима бўларкин-а?

Нортой ака қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди-ю, ёшлаган кўзларини кафти билан арта-арта:

— Бу ёққа қаранг, синглим, — деди ҳовлида айланиб юрган Раиса Максимовнага, — холагиз сизга янги ном қўйди, — Райҳоной!

Раиса Максимовна оппоқ тишларини кўрсатиб жилмайди.

— Нортой ака, «райҳон» жаннатнинг гули эмиш. Жаннатнинг гули бўлсам ёмонми?

Бу гап Райҳон холага мойдек ёқиб кетди.

Кечки томон Раиса Максимовна билан Нортой ака идорага — Мамат буванинг олдига кетишаётганда, мачитдан қайтаётган Усмонхўжа домла эркак кишининг ёнида сира тап тортмай бораётган калта соч, кўк кўз, «бегона» аёлга совуққина бир қараб «астафурилло» деб қўйди-ю, бедана юриш қилиб тезгина уйига кириб кетди. Кўп ўтмай эшон ойим домланинг: «китоб кўриб, бу аёл ўрис қовмидаги шайтон бўлса ажабмас», деган гапини қишлоққа тарқатди. Ушакуни Солижон дадасини анчагача кутди, мудрай-мудрай ухлаб қолган экан, ярим кечада гангур-гунгур гапдан чўчиб уйғонди. Нортой ака билан ўқитувчи идорадан қайтиб келишган, Райҳон хола самоварни янгилаб, ҳаммалари энди чойга ўтиришган эди. Маълум бўлишича, бостирма ўқитувчига унча ёқмаган, Нортой ака: «уч киши бўлса, ички-ташқи ҳовлини нима қилади домла», деганда, Мамат бува ҳам домлани номозхонлар ўртасида: «лозим бўлса колхозга уй-жойимни ҳам бўшатиб бераман», қабилидаги гапларини эслаб: «вақтинча ташқари ҳовлисини бериб турар», дея Нортой ака билан Раиса Максимовнани бошлаб домланикига борган, улар эшикдан кирганда овсар сўрида чалқанча ётар, домла билан эшон ойим овсарнинг оёгини уқалашарди. Уларни кўрар-кўрмас

эшон ойим билан овсар ичкарига кириб кетган. Дом-ла эса Нортой ака билан Мамат буванинг илтимосига «ҳа» ҳам, «йўқ», ҳам демаган. Чой устида Раиса Максимовнанинг «овсарнинг қараш и одамга тикандек санчилади-я, кўзлари мунча совуқ», деган гапи Солижоннинг эсида қолди-ю, яна мудрай-мудрай ухлаб қолди.

Мақтаб ўша, Мамат бува мўлжаллаганча бостир-мада очилди. Раиса Максимовна билан Нортой ака-нинг роса бир ҳафта уйма-уй юриб қилган тарғиботи-га қарамай, мактабга атиги икки киши келди: Соли-жон билан Мелиқўзи!

Ушанда ойиси:

— Отин қизнинг қўлига бер!— деб бир даста рай-ҳон узиб берган эди. Мана шу гуркираб, муаттар ис-таратиб турган райҳондан узиб берган эди ойиси!

VII БОБ

ГУЛНОРА

Эртасига қизиқ бўлди: олисда бир тўда бола кўринди, афтидан улар ўқишга эмас, шунчаки томошага келишган бўлса керак. Тўданинг олдида келаётган найнов бола беўхшов узун қўлларини силкитиб бир нима дейиши билан ҳаммалари бостирмага яқин қолганда тўхташди. Ораларида қизлар ҳам бор эди. Бир оз четроқда кичкина, мулойим кўзларини жавдира-тиб Мўмин қўшчининг қизи Гулнора ҳам турарди. У бошмалдоғини оғзига солганча бостирмадан кўз узмас, ора-чора ёнидаги найнов болага кўрқув аралаш қараб қўярди. Раиса Максимовна деразадан кўз қирини ташлаб, ўзини бепарво тутишга ҳаракат қилса ҳам, юраги гупиллаб уриб кетди; ажабо, нега тўхтаб қолишди, нима гап, бунча кўзлари бежо? Ораларида фақат найнов болагина ўзини хотиржам тутарди. Раиса Максимовна уни дарров таниди. Бу кечаги бола. Эшонқул сўфининг ўғли, билса, Гулнорага холавачча ҳам экан. Балки шунгами, ё бошқа сабаб биланми, Мўмин қўшчи болани кечаги безорилигига лом-мим демади, асли Нортой ака: «қўшчи оғир табиатли одам, ёлғиз бормаганингиз маъқул», деганда чакки қулоқ солмаган экан. Ушанда Раиса Максимовнага, аксинча, Нортой аканинг соддадиллик билан айтган гапи ҳатто кулгили бўлиб ҳам туюлди-ю, пешиндан сўнг қўшчиникига йўл олди.

Мўмин қўшчиники қишлоқнинг чеккасида эди. Эгри-бугри кўчалардан ўтиб бораркан, эшикдан қараб турган хотин-халаж, бурчак-бурчакда мўралаётган

қора-қура болалар аллақандай қизиқиш, баъзилари сабабини англаб бўлмайдиган қўрқув билан кузатишарди. Қўшчининг ҳовлисига яқин қолганда бир аёл ариқдан сув олиб кетаётган экан, Раиса Максимовнага кўзи тушар-тушмас биров орқасидан келиб гарданига чангал солаётгандай лапанглаб югура кетди. Оёғи билан тепиб эшикни очди, шошиб остона ҳатлаши билан қоқилди-ю, пақирдаги сувни тўкиб юборди.

Мўмин қўшчининг пастак эшигидан ичкарига кирган Раиса Максимовна пафаси қайтиб, эшикнинг олдида туриб қолди. Чоғроққина ҳовли, ҳамма ёқ жазирама офтоб, ҳовлининг уч-тўрт бўйра ерига олачалпоқ соя ташлаган бир туп ўрикдан бўлак ҳеч нарса йўқ. Мўмин қўшчи айвонда орқасини ўгириб олган. Алланарса билан банд. Оғилхонанинг олдида занжирлаб ташланган буқа узала тушиб, кўзлари косасидан чиққудек ҳансирайди; ҳовлининг этагида таппи тепаётган Гулнора кўзларини катта-катта очганча туриб қолди, чўккалаб таппи юмалатаётган ойси — пешанасини танғиб олган, қотма аёл Раиса Максимовнани кўрар-кўрмас бўшашиб ўрнидан турди, ғалати бўлиб:

— Дадаси...— деди секингина. Унинг қизиникига ўхшаш катта-катта кўзларида ғалати ифода бор эди. Мўмин қўшчи елка аралаш қаради, қаради-ю, кўзлари чақнаб кетди. Соқол босган гўштдор юзи тортишиб, ҳар бири бошмалдоқдек-бошмалдоқдек оқ оралаган қошлари баланд-паст бўлиб, бирпас тикилиб турди-да, юзини терс буриб яна букчайиб олди. Анчадан сўнг хотинига совуққина бир назар ташлаб:

— Бунча анграйдинг, Гулнор!— деб қўйди. Онабола чўчиб, апил-тапил ишга тушиб кетишди. Оғилхонанинг томида найнов бола кўринди, орқадан, қўшчи томондан чиққан бўлса керак. Томнинг лабига чўққайди, афтинг қурсин, деб қўйди Раиса Макси-

мовна нчида, одам ҳам шунақа совуқ бўладими. Қишлоққа келгандан бери шу бола сояга ўхшаб кетидан эргашиб юради, қилиғи-чи, тунов кунин Раиса Максимова кўчадан бехос ўтиб бораётганда ариққа тош отиб, ҳамма ёғига сув сачратиб юборди, бош ҳам орқасидан кетма-кет келаётган эди, бирдан гойиб бўлди. Хайрият, деб қўйди Раиса Максимова кўнглини хижил қилиб турган бир нарсадан қутулгандек. Аммо ҳовлига кириши билан худди оёғининг тағидан чиққандек томда мана яна ишшайиб қараб ўтирибди!.. Раиса Максимова одамларнинг чала-пулча гапидан қўшчининг қанақалигини тахмина тасаввур қила олган эди-ю, бироқ бу қадар совуқ муносабатда бўлар, деб хаёлига ҳам келтирмаган эди. Келганига пича афсусланди ҳам, бироқ энди қайтиб чиқиб кетишнинг иложи йўқ эди.

— Ассалому алайкум,— деди айвонга яқин бориб, қўшчи миқ этмади, бош ҳам кўтармади. Бесўнақай елкаларининг тез-тез силкинишидан аранг чидаб ўтирганини пайқаш қийин эмас эди, анчадан сўнг ўтирилиб:

— Ҳа,— деди дағал, ёқимсиз товуш билан. Унинг буқаникига ўхшаш совуқ кўзларини яқиндан кўрган Раиса Максимова бирдан эсанкираб қолди, бироқ дэров ўзини қўлга олиб, айвоннинг четига бепарвогина ўтираркан:

— Уйда экансиз, яхши бўлди,— деди босиқлик билан,— мен Гулнора мактабга борса, деб келган эдим.

Бу гапга қўшчи «ҳа» ҳам, «йўқ» ҳам демади. Дағал бармоқлари билан тўрқовоқнинг ипини уларкан:

— Ана,— деди тўнғиллаб,— туққанидан сўра!

Аммо туққан она ишдан бош кўтариш у ёқда турсин, айвон томонга ўтирилиб қарагани ҳам юраги дов бермасди, қўшчи қўйнидан бедана олди, дағал бармоқлари билан қанотларини силади, шошилмай

оёғини жуфтлаб тортиб қўйди, оғзида сув ичирди, тўрқовоққа солиб, айвоннинг қозиғига илди. Бу тунд одамдан ортиқ бирор гап чиқмаслигига ишониб, Раиса Максимовна ўрнидан турди. Кўча эшикка яқин қолганда кутилмаганда воқеа содир бўлдики, ҳамма, шу жумладан айвоннинг зинасига оёқ қўйиб тушаётган қўшчи ҳам даҳшатда туриб қолди; буқа занжирни шарақлатиб бир ғалати силкинди-да, зарб билан ўрнидан турди. Занжирни судраб ўрикка яқин келди, қаёққа юрсам экан, дегандек кўзларини ғалати ўйнатиб бирпас туриб қолди. Қўшчи унинг қутурган табиатини яхши биларди, икки марта ўлимдан қолган эди. Утган ёз қоқ биқинидан илиб ерга кўтариб урганда, қўшчи роса уч ой кўкка қараб ётган. Шу-шу чап оёғи ногирон, чапга шох ташлаб юрадиган бўлиб қолган. Буқани шамоллатиш лозим бўлса, албатта бирор қўшнини чақириб чиқарди. Икки томонлама занжир билан тортиб ҳовлини бир айлантиришарди-ю, ҳовуридан тушириб дарров жойига етаклашарди. Қўшчи оғилхонанинг деворини тешиб қўйган, занжир ўша тешикдан ўтказилиб, ичкаридаги қозиққа боғланарди, девор паналаб турганига ечаётган, ё боғлаётган одамга буқа ҳамла қилолмасди. Мана ҳозир эса занжирни судраб ўркининг олдига келиб қолган асов буқанинг вазоҳатини кўрди-ю, қўшчининг тиззалари қалтираб кетди.

— Қоч!— деди даҳшат билан ва ҳаммадан аввал ўзи айвонга қочиб чиқиб олди. Хотини аллақачон ошхонага кириб олган эди. Гулнора ойисининг кетидан шайтонлаб чопди. Бироқ ошхонага яқин қолганда тойиб кетиб узала тушди-ю, ортиқ туриб қочгани мадори қолмай:

— Дада!— деб қичқириб юборди жон ҳолатда ва титроқ қўллари билан юзини тўсди. Буқа овоз келган томонга ўгирилди. Қўшчи буқа мабодо айвонга қараб келгудек бўлса, уйга қочишни мўлжаллаб қўйган

эди. Аммо Гулнорага бурилганини кўрди-ю «қоч» деди яна жон аччиғида, бироқ қизча қочиш у ёқда турсин, юзидан қўлларини олишга ҳам юраги дов бермади. Қутурган буқа эса Гулнора томонга секин юриши билан қўшчи айвондан тушмай, турган ерида гир-гир айланиб, алаמידан қичқириб юборди:

— Қадаминг қурсин, кассфат!

Кўча эшикка яқин бориб қолган Раиса Максимовна ялт этиб қўшчига қаради.

— Ким?

— Сен! Сен остона ҳатладинг-у...

— Буқа ечилиб кетдими?— деди Раиса Максимовна аранг ўзини тутиб.— Бекор гап, ана ундан сўранг-чи, бу кимнинг касофати экан?

Қўшчи фақат шундагина офилхонанинг томида ишшайиб ўтирган болага кўзи тушиб, буқани ким ечганини фаҳмлади. Аммо негадир лом-мим деёлмай қолди. Буқа эса бу жанжалга ўзининг қандай даҳли борлигини билмоқчи бўлгандай ҳаммага бир-бир қараб чиқди. Сўнгра занжирни шарақа-шуруқ қилиб, зарб билан бош чайқаб қўяркан, Раиса Максимовна қутурган махлуқнинг чалғиганидан фойдаланиб тезгина орқага қайтди-ю, эс-ҳушини йўқотиб қўяёзган қизчани даст кўтариб бағрига босди. Буқа кўзларини олайтириб орқага тисарила бошлади. Энди бир ҳамла билан Раиса Максимовна ва Гулнорани тилка-пора қилиб ташлаши ҳеч гап эмасди. Қўшчининг хотини қичқириб юборди-ю, эшикнинг кесақисига ҳолсизгина суянди. Қўшчи эса безгак хуруж қилган одамдай қалт-қалт титраб, жойида ўтириб қолди. Алланарса деди, аммо овозини ўзидан бўлак ҳеч ким эшитмади. Буқа гужанак бўлиб, бирдан олдинга ташланди, Раиса Максимовна вақтни бой бермай, ғайри-табiiй чаққонлик билан ўрикнинг панасига ўтиб олди. Лекин шундай бўлса ҳам буқанинг шохи чап елкасини ханжардек тилиб кетди. Қутурган махлуқ муродига

етолмай яна гужанак бўлди. Раиса Максимовна вақтдан фойдаланиб Гулнорани айвондаги пўстакка иргитди, қутурган махлуқни боладан чалгитиш учун яна қайтиб ўрикнинг панасига ўтиб олди. Буқа аста-секин шу томонга кела бошлади-ю, дарахтнинг танасига шох уришдан чўчиб, ўрикнинг рўпарасида тўхтади. Раиса Максимовна панадан чиқиб бир кўринди-ю, яна чаққонлик билан орқага чекинди. Раиса Максимовнага ташланган буқа беихтиёр бурилди-ю, зарб билан бошини ўриikka уриб олди. Ўрик силкиниб кетди. Буқа гандираклаб туриб қолди, афтидан қайта ҳамла қилгани ҳоли ҳам, ҳафсаласи ҳам қолмаган эди.

Раиса Максимовна занжирнинг учини ўриikka боғлади, буқа қайта ўзига келгунча кўча эшикка бориб олди.

— Мўминжон ака,— деди,— ҳар қалай Гулнора мактабга қатнаса яхши бўларди, ўйлаб кўринг!

Раиса Максимовна қўшчини ҳайратда қолдириб, худди ҳеч нарса рўй бермагандек бамайлихотир кўчага чиқди.

...Болалар ҳамон бостирманинг яқинида туришарди, кўпчилик билан Раиса Максимовна таниш эди. Икки кун уйма-уй юриб, ота-онаси билан гаплашиб мактабга ёзиб келган эди. Ажабо, нега тўхтаб қолишди, нега? Раиса Максимовна сабри чидамай ташқарига чиқиши билан Гулнора бостирмага қараб югурди. Унга уч-тўртта бола эргашди, қолганлари чувиллаб қочишди. Аммо найнов бола дарров орқага қайтиб, Гулноранинг йўлини тўсди. Қўлини орқага буради. Гулнора чинқириб юборди. Раиса Максимовна қизчага қараб югурди. Найнов Гулнорани қайтара олмаслигига кўзи етиб, қизчанинг у юзига-бу юзига таскин торта бошлаган эди:

— Бас қил!— деб қичқириб юборди олисдан Раиса Максимовна. Унинг товушига синфдан Солижон

югуриб чиқди. Найновнинг кетидан қува бошлаган эди, Раиса Максимовна тўхтатди. Чунки найнов аллақачон лапанглаб анча ерга бориб қолган эди. Олисда, чинор тагидан сояга ўхшаб овсар ўтди, бўлаётган машмашаларга бирпас лоқайд қараб турди-да, дарахтзорга кириб кўздан ғойиб бўлди.

Гулнора мукка тушиб ётарди. Раиса Максимовна кела солиб ўрнидан турғазди, кўйлагини қоқди, ерда сочилиб ётган нарсаларини йиғиштирди. Гулнора эса бошмалдоғини оғзига солиб бирпас ғалати қараб турди-да, бирдан хўрлиги келиб Раиса Максимовнанинг бўйнидан қучоқлаб олди, Раиса Максимовна қизчани бағрига босиб юз-кўзларидан ўпар, жамалак сочларини силаб эркалар, аммо ўзининг ҳам кўзларидан оқаётган кўз ёшларидан бежабар эди... Шу воқеадан сўнг мактабга яна тўрт бола келди-ю, аммо бу қувонч кўнга чўзилмади...

VIII БОБ

СОЛИЖОН АКАНИНГ ҲИКОЯСИ

Бир кунн қишлоқ остин-устин бўлиб, ҳамма оёққа турди. Қўшчининг қизи Гулнора мактабга бораман деб, уйдан чиқиб кетганча бедарак йўқолган эди. Мамат бува билан Раиса Максимовнанинг қидирмаган жойи, сўрамаган одами қолмади. Аммо ҳеч ким аниқ бир гап айтолмади. Нортой ака бир неча одам билан ҳар эҳтимолга қарши тўғонга бориб келди. Қўшчи газаб билан бостирмага қараб югурди, аммо у ерда қидирган одамани учрата олмади. Алаmidан ўзини ерга отиб, бошини гурсиллатиб урди-ю, қичқириб юборди. Одамлар бирон ному нишон тополмай ҳориб-чарчаб қайтиб келганда бостирманинг олдидаги майдончага тумонат йиғилган эди: оломон аллақандай оғир, кўнгилсиз сукут сақлар, қўшчи эса ўртада чўққайиб ўтириб, дам пешанасига, дам кўкрагига мушталар, бўғзига пичоқ кетган буқага ўхшаб типирчилар, даҳшат билан ўқтин-ўқтин инграб қўярди. Ҳамма, каттаю кичик шу топда унга далда беришдан, ё бирон калима гап билан кўнглини кўтаришдан ожиз эди. Ҳатто умрида иккита аёлга қўшилмаган, одамнинг қорасини кўрса шамолдай бир елпиниб ўтиб кетадиган овсар ҳам ёзу қиш бошидан тушмайдиган қора шол рўмолига ўралганча бир чеккада турарди. Одамлар ўзларини четга олиб, аллакимга йўл бўшатишди. Усмонхўжа домла кироийи виқор билан шу томонга битта-битта қадам ташлар, орқароқда эса филнинг думига илашган каламушдек, жуссаси кичкина Эшонқул сўфи пилдираб келарди. Домла яқинлашганда

қўшчи жон аччиғида домланинг тиззасидан қучоқлаб олди, банорас тўнининг этагига юз-кўзларини ишқаб, ўкириб юборди.

— Худо уриб қолди, домла почча!

— Оллонинг иродаси, иним,— деди домла аллақандай ҳазин, ингичка товуш билан,— ўзи берган худо ўзи олса, бандаи-мўминни сабр-тоқатдан бўлака чораси йўқ.

Домланинг тасаллиси қўшчини баттар қутуртириб юборди, алаמידан тўлғаниб, бошини яна гурсиллатиб ерга ураверди, аллаким «пиқ-пиқ» йиғлай бошлади. Раиса Максимовна титраб кетди.

— Қўйинг, домла почча, қўйинг, бир норасидани элбурутдан ўлдига чиқариб, нима қиласиз.

Домла ёнғоқнинг палласидек қавариб турган қовоқлари остидан совуққина қараб қўйди. Орага ғалати, одатда мудҳиш нарса олдидан бўладиган кўнгилсиз жимлик чўкди-ю, шундагина Раиса Максимовна гапга бемаврид аралашиб қўйганини тушунди. Нортой ака лабини тишлаб, ер остидан Мамат бувага қаради. Мамат бува эса даҳшатли тўлқиннинг олдини тўсмоқчи бўлгандай шошиб қўшчи томон юрганда, кутилмаган ва шу топда ҳеч кимнинг ақли бовар қилмайдиган воқеа рўй берди: бир чеккада турган овсар ғалати товуш чиқариб, бирдан ҳўнграб юборди-ю, шайтонлаб қоча бошлади. Одамлар шунча йилдан бери унинг овозини биринчи бор эшитишлари эди. Ҳамма, шу жумладан қўшчи ҳам, хотини ҳам ҳайратда қолган эди.

— Оҳ!— деб юборди домла почча овсарнинг кетидан қараб,— бу ғам сени ҳам дилингни ўртаб юбордими?!

Эшонқул сўфи пиқиллаб, кўзига ёш олиб «пирим» деб қўйиши билан чекка-чеккада, тўп-тўп бўлиб турган хотин-халажнинг пойма-пой йиғи-сиғиси бошланиб кетишига сабаб бўлди. Мамат буванинг юраги

орқага тортиб кетди, бирдан кечикканини, бояги даҳшатли тўлқин уни ҳам чўп-ҳасдай суриб кетаётганини фаҳмлади-ю, бир лаҳза саросимада қолди. Қўшчи гандираклаб ўрнидан турди, кўзлари соққасидан чиққудек аланг-жаланг бўлиб Раиса Максимовна томон кела бошлади. Фақат шундагина қўшчининг титроқ қўллари билан белига қистирилган болтани слаётганини кўриб, ҳамма бирдан орқага қалқиб кетди. Раиса Максимовна билан қўшчи бир лаҳза рўбарў туриб қолишди, қўшчининг кўзлари қонга тўлган эди! Мамат бува эс-ҳушини ростлаб, то Раиса Максимовнанинг олдига ўтгунча қўшчи қўлидаги болтани Раиса Максимовнага қараб улоқтирди, аммо қўшчининг хотини чинқириб, Раиса Максимовнани зарб билан туртиб юборди. Болта шундоқ Раиса Максимовнанинг қулоғи тагидан ўтиб, ўн-ўн беш қулоч жойга бориб тушганда одамлар ҳушларига келиб, қўшчига ташланишди. Бироқ қўшчига ҳеч ким бас келолмасди; олдидан келгани муштлаб, орқадан лқинлашгани жон-жаҳди билан тешиб, уч-тўрт одамни четга суриб ташлади. Оломон тарафма-тараф бўлиб тўзиб кетди, домла билан сўфи ўзларини базўр четга олишди. Эшонқул сўфи Раиса Максимовнага қараб жон аччиғи билан «қоч палакат!» деб қичқирди, аммо овозини ўзидан бўлак ҳеч ким эшитмади. Раиса Максимовна чаққонлик билан ердан болтани олди-ю, одамларнинг қуршовидан чиқиб, тўппа-тўғри бостириб келаётган қўшчининг оёғи остига ташлади:

— Олинг!— деди ҳаммани ҳайратда қолдириб,— слинг, шу билан дардингиз енгиллашса, мен розиман!

Қўшчи болта оёғининг остига эмас, худди бошига теккандек кўзларини маъносиз жавдиратиб гаранг бир аҳволда қолди. Аммо шунда ҳам шайтонлаб, талваса билан болтани энгашиб олди-ю, кўз олди бирдан тиниб гандираклаб кетди. Қўлидан болта тушиб,

унинг ханжардек учи чап оёгининг жимжилогини шартта узиб кетгандагина ҳушига келди!

Бахтсизлик бир келмасин экан... Кечқурун шаҳарга мол олиб кетаётган Нортой ака кўприкнинг ўртасига келганда устун чириган эканми, кўприк лопиллаб арава ағдарилиб кетди. Нортой ака сувдан сузиб чиқолмай, араванинг остида қолди. Эрининг ўлимидан сўнг Райҳон хола ётиб қолди, ўзига келмади. Шаҳардан иниси келди, ўзи билан олиб кетмоқчи эди, насиб қилмаган экан: Райҳон хола қоқ ярим кечада пўстакда мукка тушиб ухлаб қолган Солижонни уйғотди, бу Нортой аканинг ўлимидан сўнг биринчи ва охири айтган гапи бўлди.

— Болам,— деди пичирлаб,— болам, анавининг уруғидан... олиб кел.

Солижон ҳовлига тушиб, райҳонни уч-учида қурий бошлаган уруғидан йиғиб келди. Райҳон хола уруғни кафтида узоқ эзгилаб димоғига олиб бориб искади-ю, кейин кўзларини юмганча жим ётди.

— Ма, болам,— деди ниҳоят,— худо туз-насибагни қаерга сочган бўлса ҳам, ҳар йили бир бўйра-бир бўйра жойга мана шунги экишни қанда қилма...

Солижон дсвдираб бир лаҳзагина онасига термиллиб турди-да, ўпкаси тўлиб кетди, ўзини босолмай ҳўнграб юборди. Ҳовлида сўрида ётган тоғаси чўчиб уйғонди... Қишлоқда, эшон ойим айтгандек «қарғиш теккан» ҳовлида Солижон ортиқ туролмади. Бунинг устига мактаб ҳам ёпилди, Раисе Максимовнанинг Гулнорани йўқолишида айби бўлгани учун қишлоқдан қочганмиш, деган гап тарқалди. Хуллас, Солижон шаҳарга, тоғасиникига жўнашга жазм қилди. Мамат бува: «қўй, болам, кетма, майли десанг, меникида тур, Мелиқўзи қандоқ бўлса, сен ҳам менга шундоқсан», деб уввало қилди, Солижон сира унамади; ёлғиз қолди дегунча ҳар кун эшикдан мулойим кулимсираб кириб келадиган дадаси, тепасида минг

айланиб, минг ўргилиб, гирдикапалак бўладиган она-си кўзига кўринаверди-ю, кун ўтган сари ўзи ҳам чўпдек озиб, кўзлари киртайиб қолди. Раиснинг руҳ-саат беришдан бўлак иложи қолмади. Кўч-кўронга от-улов бериб турадиган бўлди. Шунда ҳам шаҳарга элтиб қўйиш учун ёнига одам қўшиб бермоқчи эди, Солижон кўнмади. Раис ҳам унча қаршилиқ кўрсатмади. Негаки, шаҳар билан қишлоқни туташтириб турадиган биттаас битта йўл, адашиб-негиб кетади деб ўйлаш ножўя эди, қолаверса, колхозда ишчи кучи етишмай қолган долзарб кезлари Мелиқўзи ҳам, Солижон ҳам шаҳарга бир неча бор мол ташлаб келишган, яна бунинг устига колхознинг бир одами икки кун аввал баъзи керак анжомларни харид қилгани шаҳарга тушиб кетган, Мамат бува ўшанга арава юбормоқчи бўлиб турган эди. Бу ёғи ҳам яхши бўлди; Солижон тоғасиникига етиб олиб, аравани колхоз дўконига элтиб берса бас, ўша одам олган нарсаларини аравага ортиб, қишлоққа қайтаверади. Хуллас, бир куни Солижон кўч-кўрсини дадасининг ўша қўқон аравасига ортди, ойиси яхши кўрадиган ўша ҳожирайҳонни уруғидан бир дўппи йиғиб халтачага солди, эртасига тонг саҳарда йўлга тушди-ю, аммо...

— Аммо,— деди Солижон ака бир оз хаёлга толгач, боядан бери ҳайрат тўла кўзларини узмай, жимгина қулоқ солиб ўтирган Шаҳлога,— аммо аравани дарёнинг саёз жойидан ўтказиб, қирга камар бўлиб тушган илон изи йўлдан анча-мунча юриб қўйганимни биламан, алланарсанинг зарбидан эгардан учиб кетдим. Ҳушимга келиб, кўзимни очсам, ярим кеча, осмон тўла юлдузлар назаримда сакраётгандек, кўнглим нари бориб, бери келиб беҳузур бўлар, турай десам бошим тошдай оғирлашиб сира ердан кўтаролмасдим. Вожаб, дедим ўзимга ўзим, қаерда ётибман, менга нима бўлди? Аранг эс-ҳушимни йиғиб, ёнве-

римга қарасам, от-арава йўқ, юрагим шувиллаб кетди. Тирсагимга суяниб турдим, йўқ, от узоқда ўтлаб юрган экан, демак, эрта саҳардан бери шу ерда ётибман, демак, бу ердан бирон кимса, бирон арава ўтган эмас, энди нима қилай, орқага қайтайми, ё шаҳаргами, қишлоққа қайтгани сира кўнглим бўлмади. Минг машаққат билан туриб, гандираклай-гандираклай аранг аравага етиб олдим-у шаҳарга жўнадим. Ушанда йўлда бўлган воқеани тоғамникидагиларга айтиб берганимда ҳеч ким ишонган эмас. «Бошинг айланиб йиқилгансан» деб мени енгиган. Бора-бора бу фикр ўзимга ҳам сингиб, кўникиб кетган эдим. Хўш, бу-чи, хўш бу воқеа-чи?!

Солижон ака Шаҳлога қаради. Шаҳло кўзларини катта-катта очганча қўрқув ва ҳаяжон билан сўради:

— Сиз... демак сизни...

— Балки шубҳаларим ўринсиздир,— деди Солижон ака шошиб, ким билсин, тўсатдан ҳушимдан кетишим ҳам бир тасодифмикин, ё менинг авлод-аждодимда шунақа бир иллат бормикин, аммо нима бўлганда ҳам бир нарсага тушунолмайман, хўш, қандай қилиб газхонада чўзилиб ётибман. Яна бунинг устига нега газни бир қулоғи очилиб қолган, қизиқ, ё бувингни гапида жон бормикин-а?

— Қайдам,— деди Шаҳло оҳиста, негадир, вужуди ғалати жимирлаб кетди, у ҳеч маҳал Солижон аканинг ўтмиши-ю, болалиги билан, ҳатто мактабдан ташқари ҳаёти билан ҳам қизиққан ё айтайлик, бу ҳақда у билан мана шунақа гаплашган ҳам эмас. Тўғриси, у бунга ҳатто журъат ҳам қилолмас эди, бугун эрта билан хабар олгани чиққанда Солижон ака қишлоққа қачон кетишини яна суриштирди. Шаҳло эрталаб салқинда йўлга тушсаммикин, деган эди, Солижон ака бошқа ҳеч нарса демай хаёл билан ҳовлида анчагача айланиб юрди. Мана ҳозир чой устида кечаги воқеа сабаб бўлдимми, ё болалиги ёдига

тушдими, «райҳонни кўрсам, раҳматли ойим билан Раиса Максимовна деган ўқитувчимизни эслайман, отини айтгани тилимиз қовушмай, Райҳон опа, деб чақирардик», деб шунчаки айтган гапи ўтмиш хотираларни жонлантириб юбордими, аммо Солижон аканинг ўзи ҳам негадир ўша шаддод, ўша куйди-пишди, ўша жасур аёлни тез-тез эсларди. Бахтга қарши ўшандан бери қишлоқ билан алоқаси узилиб қолган, ҳамқишлоқларидан биронтасини ҳам учратмаган эди. Бултур Шаҳло ўша қишлоққа борганини кечроқ эшитиб, кўп афсусланганди, бундан икки-уч ой аввал бир хат ҳам ёзиб кўрди. Ўзининг кимлигини, қишлоқдан қачон чиқиб кетганини батафсил айтиб, Раиса Максимовна, ё бўлмаса ўзи билан ўқиган болаларни (улар ҳам кўпчилик эмас, атиги уч киши эди) суриштирди, бироқ жавоб бўлмади. Фақат, манави воқеадан уч-тўрт кун аввал: «Сиз излаган одамлар қишлоқда қолган эмас, суриштирдик, аммо дарагини излаб тополмадик», деган мазмунда жавоб олди. Афтидан, қишлоқдан бирон одам шаҳарга тушганда эшигига ташлаб кетган бўлса керак. Негаки, хатнинг адреси ҳам йўқ эди. Солижон ака «ҳозир» деб уйдан ўша хатни кўтариб чиқиб, Шаҳлога берди. Шаҳло катта дафтарнинг бир варағига ҳарфлари дона-дона, аммо негадир ўннга эмас, чапга қийшайтириб ёзилган хатни ўқиб чиқиб, бирон нима деёлмай:

— «Қ»ни думини гажақдор қилиб ёзаркан-а!— деб қўйди. Солижон ака ҳам дастлаб ўқиганда шунга эътибор берган шекилли, «рост айтасан» деб кулимсиради ва бояғидай ўйчан қиёфада деди:

— Борганинда, вақтинг бўлганда, бир суриштириб кўр-чи, қизим, мен таниган-билган одамлардан биронтаси бормикин?

— Майли,— деди Шаҳло ва эртасига шаҳардан қишлоққа олиб борадиган катта автобусга чиққанда

Эшитганларини яна бир эслашга ва кўз олдига келтиришга тиришиб, автобус ойнасидан, олисда чўққилари ошноқ қорга бурканган тоғ тизмаларига хаёлчан тикилди...

IX БОБ

ЯНГИ МЕҲМОН

Гира-шира тонг отганда Мунира алланарсанинг шитирлашидан чўчиб уйғониб кетди-ю, ёнидаги ўриннинг бўшлигини кўриб, бошини кўтарди.

— Шахло!

— Ҳа.

— Қаердасан?

— Бу ерда,— деди пичирлаб Шахло бесўнақай, йўғон танаси деворга ёпишиб турган ёнғоқнинг панасидан чиқиб, қўшни ҳовлига аланглаб бир қараб олди-да, жим, дегандай бармоғи билан лабини босиб қўйди. Кўлида супурги, нима қилмоқчи, саҳарлаб ҳовли супурмоқчими? Унда нега девор остига чўққайиб олди, қизиқ? Муниранинг уйқуси қочиб кетди, нозик қўллари билан тиззасини қучоқлаганча дугонасининг қилиқларига ҳайрон бўлиб ўтирганда, хиёл ўтмай Шахло оёқ учида юриб келиб сўрининг четига омонатгина ўтирди.

— Уша!

— Ким?

— Анави, тегажаклик қилган бола-чи, ўша!

— Ҳа, Анзорми?

Шахло ёнғоқ томонга яна бир шубҳа билан қараб, ҳа, дегандай бош ирғитди.

— Уша бўлса нима қипти?

— Қаради!

— Нима, нима?

— Девордан қаради, кўзимни очсам, девордан қараб турибди, мени кўриб дарров бекиниб олди.

— Ҳой, шунақа демайсанми?— деди Мунира кулиб ва ўрин-кўрпани йиғиштира бошлади,— шу ҳовлида туради-ку.

Шаҳло ҳам бўшашиб, шунақами, дегандек кулимсираб қўйди, қўлидаги супургини «тап» этиб ерга ташлади, сёғига шиппагини илди. Шафтоли шохидан сочиқни олиб, ювинмоқчи бўлиб ариққа юрганда, Мунира:

— Супургини нега олиб юрган эдинг?— деб қолди.

— Анавини бошига туширмоқчи эдим!

Мунира кулиб юборди. Девордан яна Анзорнинг боши кўриниши билан:

— Эшитдингми, Анзор!— деди овозининг борича. Анзор ҳеч нарса демай Шаҳло кетган томонга совуққина бир қараб қўйди-да, Мунирага муштумини кўрсатиб тушиб кетди...

Чойдан сўнг икковлари эски коржомаларини кийиб, уйдан чиқишганда, олисдан, кўча бошидан эшагини дикиллатиб Анзор ўтиб кетди. Боққа бораётган бўлса керак. Анзор бари бир ўша бир марта синфда айтганини қилди. Мана, бир неча кундан бери ҳамма қурилшда. Аммо Анзор бирор марта қорасини кўрсатгани йўқ. Мунира ўтган ишга саловат деб, ўзини билмаганга олиб йўлда учраганда нега бормаяпсан, деб сўраб қўярди. Анзор эса дам қизариб, дам рангининг қонни қочиб индамай юрди-ю, охири бир кунни ўзини тутолмай:

— Ҳой қиз!— деди.— Мени тинч қўясанми?

— Ҳа?

— Мен у ерда нима қиламан, хўш, спорт залининг менга нима кераги бор?! Спорт зали сен билан ана унга керак, битса, ичида дикир-дикир сакрайсан!

Мунира сира уни бунақа аҳволда: кичкина кўзлари соққасидан чиққудай, алам билан титраб-қақшаб гапирганини кўрган эмас. Балки шунинг учун бўлса керак, Анзорнинг гапларига лом-мим деёлмай

бақрайиб қараб қолди. Унинг жаҳл билан лапанглаб кетишига қараб турар экан, бирдан ғалати бўлиб, раҳми келиб кетди. Рост, спорт зал тўғрисида гапирилганида, бечора, ногиронлиги эсига тушиб, ич-ичидан куйса керак. Ҳатто физкультурадан бўладиган оддий машқларга ҳам қатнашмайди-ку! Ҳов бир марта синфда бўлган мунозарада нега Асқарнинг бегараз, арзимаган гапига бунчалик куйиб-пишиб, ловиллаб кетганининг сабабини энди бир қадар тушунгандай бўлди. Равшанни ҳам шу туфайли ёқтирмаса керак. Ушанда, қурилишга қатнашишни Равшан таклиф қилган эди. Бундай ўйлаб қаралса, Мунирада нима гуноҳ? Айтайлик, Равшан ё бошқа болаларда нима айб, ахир ҳеч ким ўзини ўйлаб шу ишга қўл ураётгани йўқ-ку. Лекин нима бўлса ҳам, бари бир, унинг тунов кунги қилганини сира-сира кечириб бўлмасди. Мунира ўйлаган сари икки бети лоладек қизариб, ғазабдан туюқиб кетарди. Борди-ю, ўшанда жиннилик қилиб кўйлагини олиб қочганда ҳоли нима бўлишини хаёлидан ўтказган сари Шаҳлога меҳри ошарди. Шаҳло билан танишини ҳам ғалати, жуда тасодифий бўлди; ўша кунни ҳамма ваъдалашган жойга йиғилди. Усмонали ака хурсанд бўлиб, ҳали замон раис ҳам келиб қолишини айтиб турганда, олисдан шу томонга йўргалаб келаётган саман отга кўзи тушар-тушмас:

— Ана!— деб юборди ва раисга пешвоз чиқиб, кутиб олди. Мўминжон ака болалар жам бўлганини кўриб мамнулигини яширолмади, жилмайди. Қўлидаги қамчиннинг калта, гулдор сопи билан икки лунжигга осилиб тушган мўйлсвиннинг учини силаб, бирпас разм солиб турди-да:

— Хўш, азаматлар,— деди,— гап пухтами, ё, ишни чала ташлаб...

— Пухта!— чувиллашди болалар.

— Хўш, Усмонали, сени ишинг аниқ бўлдими?

— Ҳа,— деди Усмонали ака,— кечқурун!..

— Шунақами, оқ йўл, иним,— деди раис,— ўрингга ким қолади, Бигта-яримтани...

— Равшан!— деди раиснинг гапини бўлиб Усмонали ака.

Раис жилмайди-ю, индамади, орадаги гап-сўз ҳаммага тушунарли эди. Усмонали ака университетда сиртдан ўқирди, бугун кечқурун студент отрядига қўшилиб, БАМга жўнаб кетаётганидан ҳамманинг хасари бор эди.

Поччасининг эски этиги билан шимияни кийиб олган, энги тирсагигача шимарилган кўйлаги ҳам ўзиники эмас шекилли, елкаси осилиб турган Асқар, устарада қирдирган бошини офтобда ялтиратиб тўддан ажралиб чиқди-да, сира тап тортмай деди:

— Раис бува!

— Ҳа, ўғлим?

— Бигта гап айтсам майлими?

— Хўп, айта қол.

— Анави,— бирдан раиснинг салобати ёсдимиди, Асқарнинг ҳалиги дадиллигидан ҳеч бало қолмай, кўзларини жавдиратди. Қулт этиб ютинди, аммо бари бир гапни ютиб туравериш ноқулайлигини сезиб, бир амаллаб ғулдираган бўлди,— анави, йўл ёқасидаги олмаларни экканимизда ҳам бизга унча ишонқирамагансиз-а, аввал гишт, семонни тўкиб беринг, раис бува, қанақа ишлашимизни ўшанда кўрасиз!

Асқар шунақами, дегандек шерикларига бир-бир қараган эди, ҳеч кимдан садо чиқмади, бирпасда ҳамманинг авзойи ўзгариб қолганига Асқарнинг ўзи ҳам галати бўлиб, бирон ножўя гап айтиб қўйдиммикин, деган ҳадиксираш билан секин болаларнинг орқасига ўтиб олди. Усмонали аканинг юзидан кулги қочиб, ер остидан Мўминжон акага разм солди, Равшаннинг кўзлари олазарак бўлиб қолди. Озода ёнида турган Муниранинг қулоғига алланарса деб пичирлади, бироқ Мунира эшитмади. У шу топда, йўл ёқасидаги олма-

ларни тилга олиб нима қиларди, мана ҳозир қуриб қолган анави тераклар раиснинг ёдига тушиб қолса борми... деб хаёлидан ўтказди. Лекин кўпчилик хавотир олганчалик Мўминжон аканинг авзойи ўзгармади, аксинча, Асқарнинг соддадиллик билан айтган гани кўнглига хуш келиб:

— Балли!— деб қўйди.— Отинг нима?

Асқар Равшаннинг елкасидан қараб:

— Асқар,— деди секин.

— Кимнинг ўғлисан?

— Жуманқул акани.

— Қайси, қирдаги Жуманқулними?

— Ҳа.

— Э, шундай демайсанми, қани, бери кел,— деди Мўминжон ака,— сенда гап бор.

Асқар ҳайрон бўлиб яқин келганда, Мўминжон ака бир оз қаддини эгиб Асқарнинг елкасидан оҳиста қучди-да:

— Кенжасимисан?— деди. Асқар кўзларини пирпиратиб, ҳа, деб бош силкиди.— Яхши!.. Сенга иккита юмуш бор.

— Майли, айтинг.

— Дарёнинг қирдаги ўзанида тоза қум бор деб эшитган эдим, уч-тўрт кундан кейин машина бўшаса, бераман, дадангдан анигини билиб келсан, хўш, ундан кейин,— Мўминжон ака бош кўтарди, кўзи билан аллакимни қидира бошлади, сўнг ўғлига, қани, дегандай савол назари билан қараган эди, Равшан кулиб юборди.

— Э, дада, унингиз тоза уйқучи экан, ҳали тургани йўқ.

— Шунақами,— деди Мўминжон ака ҳам мийгида кулиб: «шаҳар боласи, қишлоқдагиларга ўхшаб саҳарлаб туришга ўрганмаган, қолаверса йўлда ҳам чарчаган», дея хаёлидан ўтказди.— Хўш, шаҳардан меҳмон келган, яйловда сира бўлмаган экан, шунга

яйловни кўрсатиб, бир томоша қилдириб келсанг, хўпми?

— Хўп! — Асқарга раиснинг топшириғи жуда-жуда ёқиб кетиб, оғзининг таюби қочиб илжайди. Мўминжон ака ҳамма бўладиган ишларни болалар билан яна бир гаплашиб олди-да, сўнг: бугун-эрта сайхонни тозалаб, эски пойдеворнинг уч-тўрт қатор терилган ғиштларини кўчириб, бир чеккага тахлаб қўйишни тайинлаб отга минди. Болалар баҳонаси билан кўпдан чала қолиб ётган ишнинг битишидан хурсанд бўлди-ю, бу хайрли ишнинг нимасидир Мулладўстга унча ёқинқирамаганини эслаб, ўйлаб қолди. Мулладўст кўнглидагини очиқ айтмади, аммо хонаси келганда гап орасида «асли шу ишни кейинга сурсангиз бўларди, Мўминжон ака, — деди, — болаларга ишониб бошлайсиз, ўлда-жўлда бўлиб қолиб кетмасмикин деб қўрқаман». Мўминжон ака ҳамма ишни усталарга юклаймиз, болалар кўмаклашади холос, деганди, Мулладўст бошқа оғиз очмади, хўш, нима гап деб қизиқмади ҳам. Қизиқ, ўтган сафар пойдеворга ғишт терила бошлаганда ҳам Мулладўст анчагача калавасини йўқотиб қўйган одамдек талмовсираб юрди, бироқ иши чала қолиб, усталар фермага ўтгандан кейингина яна аслига қайтди, яъни, юриш-туришига ҳаловат киргандай бўлди. Қизиқ, нега бунча шу ишга рўйхуши йўқ? Спорт зал Равшаннинг таъбири билан айтганда, эски қишлоқдан якка-ягона «намуна» бўлиб қолган ўша, Мулладўстнинг холасининг эски уйига тақалиб, оралиқда битта машина аранг ўта оладиган жой қолган, уни ҳам раис кейинчалик болаларга кийим-кечак ечадиган жойга айлантириб беришни ўйлаб қўйган эди. Ё шовқин-сурон кўпайса, Мулладўст холасининг тинчи кетишини ўйлармикин, тавба, ўша, аллақандай домладан қолган, тутдай тўкилай деб турган уй-жойга мунча ёпишиб олмаса... Раис, олисдан шаҳардан чиққан меҳмонларга кўзи

тушиб, отга қамчи босди... Мўминжон аканинг салобати босиб турган эканми, у жўнаши билан болаларга жон кирди. Ҳамма қий-чув билан ким нима иш қилишини аниқлай бошларкан, овсар эшикни қия очиб бир қаради-ю, яна ёпиб ичкарига кириб кетди. Аммо унга ҳеч ким эътибор бермади. Ҳамма ўзи билан ўзи овоз эди. Самовар билан ўтинга замбилгалтакни судраб Мирқобил билан Нертсжи кетди, қизлар сайҳонда сочилиб ётган нарсаларни йиғиштира бошлашди, болалар эса эски пойдеворнинг нураб қолган гиштарини кўчиришди. Уюлиб қолган ахлатларни қаёққа йўқотишиб билмай қизларнинг боши қотиб турганда, Озода:

— Ҳой, Равшан,— деди,— буларни нима қиламиз?

Равшан қўлидаги лемни бир чеккага иргитди-да, бошини қашиб туриб қолди. Рост, шунча чиқиндини қаёққа йўқотса бўларкин-а?

— Анави ерчи,— деди Мунира, пойдевордан саягал нарида қачонлардир лой олиниб, кейинчалик шундоқ қолиб кетган каттагина чуқур ўрани қўли билан кўрсатиб. Равшан майли дегандек бош иргитди, бузилган гиштарини Мирсалим замбилга тахлаб бўлиб қараб турган экан, дарров ишга тутиниб кетди. Қизлар челақларни, икки-уч замбилни ахлатга тўлдириб, энди чуқур томон юришган ҳам эди, бирдан аллақайёқдан Асқарнинг овози эшитилиб қолди:

— Ҳой, тўхтаглар!

— Ҳа?

— Чуқурга тегманглар, эрта-индин машина-машина сепон келганда қаерга ағдарамиз, ўша ерга-да, эс деган нарса борми сенларда!— деди Асқар олисдан. Фақат шундагина ҳамма, Асқарнинг бир чеккада, дарахтнинг соясида чордана қуриб ўтирганни кўриб, ишдан тўхтади. Қўлларига челақ-замбилларни ерга қўйиб, чувиллашиб тепасига келишди, Озода шундоқгина рўпарасига чўнқайди-да:

— Ҳа, нега ўшқирасан?— деди. Мунира эса ҳеч нарсага тушунмай сўради:

— Ҳа, нега бекор ўтирибсан?

— Бекормиш-а,— деди Асқар ва йилтиллаб турган бошига бир шапати уриб қўйди.— Хаёлим қочиб кетди.

— Қаёққа?

— Қирга.

— Ана холос,— деди Озода ва жигига тегиш учун қошларини ғалати чимириб, хиргойи қила кетди,— ўзим ҳар жойдаман, кўнглим қирдадир!

— Бас!— деди Асқар. Ҳозир унинг ҳеч қанақа ҳазил-ҳузулга тоби йўқ эди.— Хўш, раиснинг гапини эшитдиларингми?

— Эшитдик.

— Бўпти-да!— деди Асқар чинакамига уф тортиб.— Шундоқ иш қайнаб турганда раис меҳмонни яйловга олиб бориб ўйнатиб кел, дедими, демак, меҳмоннинг кўнглини олиш ҳамма нарсадан муҳим экан, уқдиларингми?! Хўш, мен уни қаерларга олиб берай, Қизбулоққами?— Асқар Мунирага қараб қўшиб қўйди.— Ҳозир баҳор бўлиб, ўша меҳмон ҳам сенга ўхшаш лола жинниси бўлганда-ку, оппа-осон қутулардим-а!

Озода, аввалига ҳазил деб, ўзини аранг тутиб турган эди, йўқ. Асқарнинг чиппа-чин ташвишга тушиб ўтирганини кўриб, ўзини тутолмади, хандон уриб кули юборди, Мунира эса овозининг бориचा:

— Ҳой Равшан!— деди. Равшан олисдан нима гап дегандек бирпас ажабланиб қараб турди-да, ўртада чордана қуриб ўтирган Асқарни, унинг атрофида ха-холаб кулаётган қизларни кўриб, оббо, яна масхара-бозлик қияпти шекилли, деган хаёл билан шу томонга кела бошлади.

— Нима гап?

— Э, манавинга қара!— деди Озода ҳали ҳам

кулгидан ўзини тиёлмай, Мунира эса кафтлари билан кулгидан ёшланган кўзларини арта-арта:

— Дадангнинг теншириги бечорани жинни қилаёзибди,— деди. Равшан эса қизларнинг пойма-пой гапидан бирон нарса англай олмай хунуби ошиб турганда, Асқарнинг ўзи гап бошлаган эди:

— Тур-е, э тентак,— деб юборди Равшан,— қанақа нозик меҳмон, кимнинг кўнглини олиш керак? Нима деясан? Дадам айтган одам сенга ўхшаб соясалқинда чордона қуриб ўтиргани йўқ, ана, ишлапти!

Дарҳақиқат, Асқар олисда Меликўзининг олдига тушиб баб-баравар замбил кўтариб кетаётган, эгнига шим, бошига похол қалпоқ кийиб олган бегона қизга қаради-ю, ўрнидан қандай туриб кетганини ўзи билмай қолди.

Озода ўша томонга юрди, Мунира эса негадир тўхтаб, олисдан «меҳмон»ни бўй-бастига бир зумгина разм солиб турди-да, «кўҳликкина» экан, деб хаёлидан ўтказиб қўйди. Аммо у билан танишиши жуда ғалати, сира кутилмаган жойда бўлди; мўлжалланган ишларни анча-мунчасини бажариб қўйиб, пича тамадди қилиб олиш учун бирин-кетин ҳамма топган-тутганини ўртага қўйиб, эндигина ўтира бошлаганда, Муниранинг сувга бир шўнгиб чиққиси келиб кетди. Озодага юр, дарёга бориб келамиз, деган эди, Озода эринди, бошқа қизлар ҳам унча хоҳиш билдиришмади. Мунира Равшаннинг кейин борарсан, деганига ҳам қулоқ солмай, жалтачасидан сочиқни олди-да, дарё томонга тушиб кетди. Катта семсн кўприкдан тахминан уч-тўрт юз метрча нарироқда овлоқ жой бор: қирғоқдаги қалин бутазорга қўл тегмаган, қандай бўлса шу кўйи ўсиб ётибди. Мунира ҳар гал шу ерда чўмиларди. Бутазорга кириб кўйлагини ечди-ю, мавжланиб оқаётган муздек сувга тушгани эти сесканиб, бирпас қирғоқда ўтирди. Сўнг Анзорнинг шу

томонга келаётганини кўриб сувга шўнғиди, оқимга қарэб сузиб кетди. Анча-мунча ерга бориб, орқасига қайтди-да, дарахтнинг сувдаги илдизига тирмашиб қирғоққа чиқаётган эди, буталарнинг орасида аллаларса шитирлади. Мунира ажабланиб бир оёғи сувда, бир оёғи қирғоқда туриб қолди. Кўп ўтмай бояғи шитирлаш кучайди, аллакимнинг буталар орасидан шу томонга — қирғоққа келаётгани аниқ эди. Мунира шоша-пиша:

— Ким?— деди, аммо шитирлаш тўхтади-ю, ҳеч ким жавоб бермади. Битта-яримта ит бўлса керак, дея хаёлидан ўтказди Мунира. Энди иккинчи оёғини ҳам қирғоққа қўйган эди, аллаким буталарнинг қалин шохларини қўли билан икки томонга эгиб, рўйирост ўрнидан туриб кетди. Мунира бирдан чўчиб, вой, деб юборди-ю, жон ҳолатда орқаси билан тисарилиб сувга шўнғиди, бошини чиқариб апил-тапил юз-кўзидан оқаётган сувни қўллари билан сидириб қараганда, қирғоқда ўтирган Анзорга кўзи тушди.

— Э, бу нима қилиқ, нега келдинг, бу ерда нима қилиб ўтирибсан?

Анзор бепарвогина ишшайди, узун-қисқа оёқларини чўзиб бемалол ўтириб олди. Жавоб бермади. Унинг қўлидаги кўйлагини кўриб Мунира қичқириб юборди:

— Қўй жойига!

— Майли,— деди Анзор ва ўрнидан туриб бутазорга кириб кета бошлади,— ҳув анави катта йўлдаги чинорнинг шохига илиб қўяман.

— Тўхта!

— Ҳа?

— Ташлаб кет,— Мунира қўллари билан сувни шалолатди,— ҳозир дод дейман.

Анзор яна бояғидай ишшайиб, бепарвогина келиб жойига чўққайди-да:

— Майли,— деди,— дод деганинг билан Равшан эшитмайди!

Мунира унинг гапларига киприкларини оғир-оғир силкитиб, ҳайратда қараб қолди.

— Нима дединг?

— Ҳа?

— Яна битта қайтар!

— Ёлғонми?— деди Анзор.— Тунов куни кечқурун тепаликда Тоҳир-Зухра бўлиб ўтирганларингни ўзим кўрганман.

— Анзор!— хўрлиги келиб қичқириб юборди Мунира.— Бас, нима деб алжираяпсан, аҳмоқ!

— Ким аҳмоқ?— Анзорнинг кичкина кўзлари соққасидан чиққудай олайиб кетди, негадир қалт-қалт титраб, ўрнидан туриб қайта ўтирди. Бутазорни шитирлатиб, аллаким шу томонга шошиб келаётганини эшитмаса, бу воқеа нима билан тугаши номаълум эди. Анзор ранги қумдай ўчиб, юраги шувиллаб ўтирилди-ю, бутазордан чиқиб келган қизни кўриб, худди сурат олдираётган одамдай киприк қоқмай туриб қолди. Мунира эса йиғи аралаш:

— Шахло!— деб юборди. Шахло бирпас ғалати тикилиб турди-да, Анзорнинг қўлтиғидаги кўйлакка қўл чўзди. Анзор беихтиёр орқага тисариллиб, сувга жуда яқин келиб қолди.

— Ҳа?— деди аранг ўзини ўнглаб.— Кимсан, кўйлакни нима қиласан?

— Вой, сен-чи, киясанми?— деди хахолаб Шахло, кейин сапчиб қўлтиғидан кўйлакни юлиб Мунирага иргитди. Мунира илиб олди. Бунинг ҳаммаси бир зумда бўлгани учун Анзор довдираб қолиб, бирдан иккала муштини кўтарди. Шахло қўрқиб кетиб, ётиб қолгунча уриб қол, қабилида иш тутди: жон аччиғида Анзорни қорнидан итариб юборди. Анзор бунга сира кутмаганига мувозанатини йўқотиб, бир лапанглади-да, шалонлаб сувга тушиб кетди. Мунира лип этиб қирғоққа чиқиб олди. Иккови олдинма-кейин бутазордан югуриб чиқишди. Анча жойгача гап-сўзсиз,

хавотир олиб, орқаларига қарай-қарай боришди, бироқ ҳеч ким кетларидан қувиб келмаётганини кўриб, ўзларини хийла босиб олишди.

— Осмондан тушдингми, Шаҳло?

— Йўқ, ердан чиқдим,— деди Шаҳло кулиб. Мунира ялт этиб бир қараб қўйди-ю, дугонасининг меҳрибонлигидан хурсанд бўлиб жилмайди. Шаҳло ёнида жимгина бораётган Мунирадаги ўзгаришни сезмади:

— Мунча қилиғи совуқ,— деб қўйди.

— Бояғини... Равшанга айтмай қўя қол, Шаҳло!

Семон кўприкка яқинлашганда Шаҳло дарё бўйидаги катта тепаликда тўхтаб, қизиқиб туриб қолди. Ҳа-ҳа, ўша, Солижон ака айтган тепаликнинг ўзи, бу ердан дарҳақиқат қишлоқнинг ярми кафтдек кўринар экан. Қизиқ, наҳот Солижон ака ҳам, чўмилиб юрган ҳув анави қора-қура болаларга ўхшаб дарёдан чиқа солиб мана шу тепаликнинг устида думалаб ётган бўлса! Муниранинг хаёлида эса, бошқа нарса; негадир, шатир-шутур ёмғирдан кейин паға-паға булут орасидан ярақлаб чиққан офтобда ловиллаб кўз қамаштирган ўша бир жуфт лолақизгалдоқ кўриниб кетди-ю:

— Юр, Шаҳло,— деди сескин. Яхши қиз экан, ойиси навбатчиликда қолганда, уларникида ётгани чақириб чиқса-чи? Йўғ-е, меҳмон бўлса, яна бунинг устига Равшаннинг ойиси билан дадаси нима деркин? Озодани чақирса ҳам бўлади-ю, аммо унинг укалари кўп, тагин ҳаммаси ўғил бола, қўли тегмайди. Равшанга айта қолсамикин? Шундай қилгани яхши: Равшан ойисини ҳам, дадасини ҳам кўндиради, бу аниқ. Ё Шаҳлонинг ўзига айта қолсамикин? Аслини олганда-ку, бунинг Мунирага сира кераги йўқ, уйда ёлғиз қолишдан чўчимайди. Бироқ ойисининг кўнгли сира тинчимайди, бир куни ярим кечада азда-базда келиб хабар олиб кетгани ҳали эсида. Ўшанда Мунира ранжиб: «Ойи, нега бунақа қиласиз», деганда, ойиси

шу кунгача Муниранинг хаёлига келмаган ғалати-ғалати нарсаларни айтиб берган эди; шу-шу сийси кечикса, дарё бўйидаги тепаликнинг устига чиқиб пойлайдиган бўлди, ўшанда Равшан: «нега доим кеч-қурун шу ерда ўтирасан?» деганда сабабини айтмоқчи бўлди-ю, ойиси битта-аримтага гапирмай қўя қол, менга шундай туюлди шекилли, деганига индамаган эди. Аммо ойиси кейинчалик Мунирани алдаб-сулдаб кўнглига қанча далда берса ҳам, бари бир Мунира то онасининг қораси кўрингунча юрак ўйноғида ўтира-диган бўлиб қолди. Қизиқ, баъзи-баъзида ойисининг орқасидан қорама-қора пойлаб келадиган одам ким-у, ойисида нима иши бор, ё бирон ёмон ният билан шундай қилармикин? Ойисининг гапига қараганда кейин-чалик, касалхонадагиларнинг баъзилари билгандан сўнг ўша номаълум одам ғойиб бўлган, чўчиган бўлса ҳам эҳтимол. Аммо кўп ўтмай ойиси оқсоқлана-оқсоқлана зўрға уйга кириб келди. Мунира қараса, чап оёғининг тўшиғидан юқориси моматалоқ бўлиб шишиб кетган, Мунира юраги ёрилгудек бўлиб йиглаб юборди. Кейин билса, ойиси семон кўприкнинг ўртасига келганда аллаким оёғига тош отган, ойиси чўчиб ён-атрофга қараса, ҳеч ким йўқ, қўрқиб кетиб уйга югурган, то эшикка етиб келгунча жон аччиғида оёғининг оғриғини ҳам сезмаган. Яна бир воқеани ўй-ласа, Муниранинг аъзойи баданидан совуқ тер чиқиб, эти жунжикиб кетади. Баҳор ойлари эди, ойиси ўша куни ишга эрта кетди. Мунира кун ёйилганда турди, чой қўяман деб ошхонага ўтаётган эди, ойисининг деразасидан буралиб чиқаётган тутунга кўзи тушар-тушмас бир лаҳза ҳайратда қотиб қолди, қўлидан чойнак тушиб кетиб, жон ҳолатда уйга югуриб кирди. Ичкарига қамалиб қолган аччиқ тутундан кўзлари ёшланди, бир зум нафаси бўғилди, кафтлари билан кўзларини ишқай-ишқай аранг қараган эди, даз-молнинг остидаги тўрт букланган адёл бурқсиб тута-

ётган экан. Мунира дарҳол адёлни тортиб олиб деразадан улоқтирди. Кейин билса, ўша куни ойиси дазмолга қўл ҳам урмаган экан? Хуллас, бир ярим йил ичида бўлиб ўтган ана шунақа воқеалар мана ҳозир Муниранинг хаёлидан бирма-бир ўтаркан, сесканиб кетди-ю, Шаҳлога қаради:

— Шаҳло!

— Ҳа?

— Бир нарса сўрасам йўқ демайсанми?

— Майли, сўра.

Мунира айтишга айтиб қўйди-ю, негадир қимтиниб пича жим қолди, аммо лекин бекорга шугча ташвиш тортган экан. Шаҳло кўндигина эмас, жон-жон деб рози бўлди. Ҳатто, қайтага яхши бўлди. Равшан билан нимани ҳам гаплашардим, деб кулиб қўйди. Ўша кундан бери ойиси навбатчиликда қолса, дарров Мунираникига чиқади. Кўп ўтмай қадрдонлардай апоқ-чапоқ бўлиб кетишди... Мана ҳозир ҳам чақчақлашиб, Анзор қайрилиб кетган кўчадан шоша-пиша қурилишга боришаркан, олисда ғишт олиб келган машиналарга кўзлари тушиши биланоқ ўша томон олдинма-кейин югура кетишди.

Х БОБ

ҚУРИЛИШДА

Охирги машина манзилга етиб тўхташи билан кабинанинг эшиги очилиб, бошини қийиқча билан танғиб олган Мулладўст сакраб пастга тушди. Майда-майда қадам ташлаб у ёқ-бу ёққа юриб, ёш боланики-дек кичкина кафтини пешанасига қўйиб, ён-атрофга аланглади. Машиналар бирин-сирин жўнаши билан одам бўйи келадиган ғишт уюмлари орасида юрган болаларнинг ичидан аллакимни зўр бериб қидираётган Мулладўстнинг юзи бирдан ёришиб кетди-ю:

— Жиян!— деди мулойим товуш билан.— Бу ёққа қаранг!

Равшан орқасига ўгирилди. Қўли билан имлаб олдига чақираётган Мулладўстни кўриб беҳад қувониб кетди. Хайрият-е, дадаси кеча, Мулладўстнинг авзойи бирдан яхшиликка ўзгариб қолди, оёқ-қўлли одам, деган эди. Яхши бўлди, йўқса нима қиларини билмай тоза боши қотиб турган эди. Яна бунинг устига иш бошлайман деб келган пакана, жиккак, бир тутам яккам-дуккам соқолига оқ оралаган Ашур уста ҳам эрта билан машинадан ҳадеганда дарак бўлавермагач, бирпас тутақиб турди-да, сабри чидамай, бекорчиликдан кимга фойда, деди-ю, шериклари уста Қосим билан уста Мўйдинни бошлаб ферманинг чаласини битказгани кетиб қолди. Кўп ҳам ўтмай олисда, кетма-кет шу томонга бурилган машиналарнинг қораси кўриниши билан Равшан Асқарни усталарга югуртирди. Энди бу ёғига ҳайрон бўлиб турганда, бунга қаранг, ердан чиқдимиди, осмондан тушдимиди, охирги це-

мент ортган машинанинг олдида Мулладўст кўриниб, Равшан шоша-пиша шу томонга кела бошлади.

— Ҳорманг, жиян,— деди Мулладўст ҳар галгидек мулозаматни қуюқ қилиб,— чарчаганингиз йўқми?

Равшан кулди.

— Бе, ҳали дурустгина иш бошлаганимиз ҳам йўқ-ку!

Мулладўст илжайди.

— Камтарсиз, жиян, камтарсиз, ана шунингизни ёқтираман.

Мулладўст кичкина, юмшоқ қўллари билан Равшаннинг суяклари туртиб чиққан кенг елкаларига оҳиста уриб қўйди. Уч-тўрт кун жазирама офтобда куйиб-пишиб ишлаганидан киртайиб қолган кўзларига бир лаҳза разм солиб, яна бояги мулойим товуш билан:

— Ҳадеб ўзингизни койитманг, жиян,— деди ачингандай,— анавиларни ишга солинг, ҳа, бошлиқ ҳамманинг ғайратини кўзгаб, ҳаммадан аввал енг шимарса ҳам, аммо ўзи ишламайди, иш кўрсатади, ҳа, ҳа, қани, жиян, анави аскарларни баққа чақиринг-чи.

— Нимага?

— Гап бор.

Равшан кафтини оғзига карнай қилиб қичқирди.

— Қани, ҳой, бу ёққа!

Сочилиб ётган ғиштларни ҳам жой ўғирламасин, ҳам усталарга қулай бўлсин деб, пойдеворга яқинроқ жойга тўп-тўп қилиб тахлаётган болалар бирин-сирин шу томонга кела бошлашди. Цементни ағдарса, сувдай ёйилиб кетадиган нарса, кўплашиб хаш-паш дегунча қоплаб олинса бўлади, унгача уйга кириб пича дам олиб чиқаман, деган ният билан Мулладўст бир дунё эски-туски қоғоз қоп ҳам ола келган эди. Шофёр бунни эшитиб, тутоқиб кетди, бир жойга гир айлантириб ғишт тердиринг, мулла ака, тўқаман-кетаман, ҳеч

қаёққа ёйилмайди, деб уввало қилди, Мулладўст кўнмади. Кўниш у ёқда турсин, ука, эсингиз жойидами, буни бир челаги нес-нобуд бўлса, даалатга қанча зиён, деб қайтага шофёрни койиб берди. Равшан ҳам Мулладўстнинг гапини маъқуллади-ю, дарров болаларни ишга солиб юборди. Мулладўст ишнинг боришини бирпас кузатди. Кабинадан кичкина тугунчани олиб қўлтиқлаганча уйига кириб кетиши билан ҳовлиқиб Асқар ҳам келиб қолди.

— Айтдингми? — деди Равшан.

— Ҳа, ҳали замон келишади, — Асқар уч тонналик катта машинага чумолидай ёпишиб олиб, бири қоп очган-у, иккинчиси кўтарилаётган чанг-тўзонга ҳам парво қилмай, цементни челақлаб қопга солаётган болаларга. — Э, эс деган нарса борми сенларда? — деди.

— Ҳа?

— Қайси тентакдан чиққан ақл бу?

Равшан елкасидаги қопни тап этиб ерга қўйди.

— Нима дейсан?

— Шунча цементни қоплаб бўладими? — деди Асқар машинадан сағал наридаги кеча атайлаб ўзи супуриб, топ-тоза қилиб қўйган қуп-қуруқ ўрани кўрсатиб. — Ана тайёр жой, ўша ерга тўкамиз!

Хуноби чиқиб турган шофёрга жон кириб, қошигача бостириб кийиб олган шапкасини қоқиб, бошига қайта илди-да;

— Бормисан ука! — деди ва бир сакраб машинанинг зинасига чиқди.

— Ҳой, ерга-я?! — деди Равшан.

— Ҳа, боши ёриладими, ёйилиб кетмаса бас-да!

— Рост-а! — деди Озода ҳам пақирнинг остидаги цементни машинага ағдариб, пастда турган Мунирага узатаркан, — ма ол, уч-тўрт кунда ишлатилиб кетадиган нарсага шунча оврагарчилик-а, қиламан деса бошқа иш йўқми?

Озода оёғини гилдирекка қўйиб пастга сакради, бошқалар ҳам бирин-сирин пастга тушиб, чапг босган шим-кўйлақларини қоқа-қоқа гишт тахлашга кетишди. Равшан кўзларини маъносиз пирпиратиб шофёрга айтмоқчи бўлган гапи оғзида қола қолди. Машина кескин бурилиб, орқаси билан тисарилди, чуқурнинг оғзига келганда қаттиқ бир силкиниб тўхтади. Шофёр кабинетининг ойнасидан бошини чиқариб чуқурни мўлжалга олди-да, оҳиста ричағни босди.

— Ҳой қиз!

— Ҳа,— Шахло югуриб келди,— нима дейсиз, амаки?

— Бояги одам қани?

— Билмадим.

— Анави эшикка кириб кўр-чи!— деди шофёр бўм-бўш сайҳонликда яккаю ягона, деворлари аллақачон нураб кетган ҳовлини кўрсатиб.— Боя ўша ёққа киргандек бўлган эди, қара-чи, қизим, шошиб турибман.

— Майли,— деди Шахло ва бўёқлари аллақачон кўчиб, олатароқ бўлиб кетган бир тавақали пастга эшик томонга юрди. Аммо эшик ичкаридан тамбаланган экан, Шахло шофёр шошиб тургани учун тақиллатгани ҳам сабри чидамади. Эшикни икки-уч силкиб итарган эди, тамба жойидан қўзғалди. Эшик ғирчиллаб очилиб кетди, Шахло шоша-пиша остона ҳатлаб, кўслари жавдираганча ғалати бир аҳволда туриб қолди: ажабо, қишлоқ билан бу ҳовлининг орасида қанча тафовут бор-а; мунча кўримсиз, пастқам, зах, аянчли аҳволда. Бу ерга дафъатан кирган одам худди ўтмишга қайтиб келиб қолгандай, эти жунжикиб кетади. Тарих музейидаги чарх йиғириб ўтирган муштипар кампирнинг кулбасининг худди ўзгинаси-я! Фарқи шуки, бу ерда бир шохи кампирнинг бошига эгилиб турган ўриг-у, тақир пўстакда чарх йиғириб ўтирган уй эгаси йўқ холос. Чорсигина ҳовли исзида на тиккайган даракт-у на бирорта гул бор, деворнинг

остига шох-шабба босилган. Фақат эски бостирмага ўхшаган бир нарса бор, йўғ-е, лой томдаги бир туртса қулагудек аҳволда турган бесўнақай мўрисидан ошхона дейилса ҳам бўлади. Аммо мўрининг тепасидаги токда роса узум кўпми, қора кишмиш экан, тавба, баргидан кўп-а?! Қизиқ, ҳовлида ток тугул бир туп кўкат йўқ-ку, бунинг тупи қаерда экан. Э бўлди, кўчада, деворнинг тагида ўсган ток бўлса, ичкарига қайириб сўрига олишган. Шаҳло ичкари ҳовлига кириладиган, нусхаси фақат музейдагина топиладиган гулдор, эски эшикнинг катта-катта ҳалқаларини қизиқиб ушлаб кўрди-да, энди итариб очмоқчи бўлиб турганида, ичкаридан келган гўнғир-гўнғир товушдан сесканиб туриб қолди.

— Ушами?— бу Мулладўстнинг овози эди.

— Ҳа... шу кам эди,— деди хириллаган паст товуш билан аллаким ва қих-қихлаб йўталиб қўйди, шу билан гап ҳам узилиб, анчагача жим қолишди. Шаҳло эшикни итариб кўрган эди, буниси ҳам берк экан; «тавба, бу ҳовлига одам купна-кундузи киргани қўрқади-ю, бир эмас иккала эшикни беркитиб олишибди-я», дея хаёлидан ўтказди. Ҳалқани ушлаб қаттиқ-қаттиқ тақиллатган эди, аллаким шоша-пиша келаркан, йўл-йўлақай:

— Ким?— деди секин, бу, Мулладўстнинг овози эди.

— Сизни шофёр сўраяпти.

Мулладўст аллақачон эшикнинг олдига стиб келган бўлса ҳам, аммо очмади, эшикнинг тирқнишидан қараб:

— Ким?— деди яна,— кимсан?

— Мен... Шаҳломан.

— Меҳмон қизмисан?

— Ҳа.

— Шунча цеменгни дарров қоплаб бўлдиларингми?

— Йўқ, эски лой ўрага ағдардик.

Анча жимликдан сўнг:

— Аттанг,— деб қўйди Мулладўст,— бср, боравер, ҳозир чиқаман.

Шахло кўчага чиққанида Равшан қизариб-бўзариб, дағ-дағ титраб, ердан гишт олиб Асқарга отар, дам-бадам еворгудек бўлиб унга олайиб қўярди. Аммо Асқар парво қилмасди. Ҳар гал чаққонлик билан гиштни илиб олиб миқ этмай Мунирага узатар экан, унга сари Равшан ўзини қўярга жой тополмай ора-чора Асқарнинг жиғига тегиб гап ташларди. Муниранинг сабри тугаб:

— Бас-э, бу нимаси-я,— деди,— шу арзимаган нарсага бунча тўнингни тескари кийиб олдинг?

— Ким?!

— Сен!— Мунира тутоқиб кетди,— шу нарса қопланмади-ю, Асқар айтгандек чуқурга ағдарилди, шунга шунчами?

— Йўқ!

— Ҳа?!

Равшан қўл силкиди-да, яна ерга энгашди. Асқар эса меҳмон қизнинг сира тап тортмай Мулладўстнинг ҳовлисига кириб-чиққанини кўриб:

— Ҳой,— деди,— у ерда нима қилиб юрибсан?

— Қаерда?— тушунмади Шахло.

— Аनावиникида?— Асқар бери кел деб, имлади. Шахло яқин келиши билан бошини маънодор чайқаб қўйди.— Оёқ-қўлинг соғми?

Шахло ҳеч нарсага тушунмади, Мунира пиқ этиб кулиб қўйди.

— Хайрият-е!— деди Асқар пичирлаб.— Қурилишнинг бахтига омон қолибсан, у ерга бошқа кира кўрма.

— Нега?

Аммо шу пайт «ушла» деб бирдан Равшан қўлидаги гиштни киритган эди, Асқар каловлаб илол-

мадди, гишт шундоқ тўлиғига тегиб, вой-войлаганча ўтириб қолди. Афтидан, Равшан ҳам бунақа бўлишини хаёлига келтирмаган, фақат, жаҳл устида ирғитган-у, гишт қўлидан чиқиши билан ўзининг ҳам юраги орқага тортиб, шувиллаб кетган эди.

— Емон тегдими?— деди ёнига чўккалаб.

— Йўқ,— деди Асқар тишини-тишига қўйиб,— лхши тегди.

— Кесатма.

— Ҳа?

— Ўзинг нега ағраясан?!

— Энди аламингдан чиқдингми?— деди юраги увишиб Мунира, Равшан алланечук бўлиб кетди, Шаҳло:

— Кўзингга қарасанг бўлмайдими, Равшан!— деди.

Равшан бўшашиб:

— Нима, жўрттага қилибманми?— деди бош кўтармай. Оёгининг лўқиллаб оғришига зўрга чидаб ўтирган бўлса ҳам, Асқар қизларнинг олдида сир бой бергиси келмай, зўрма-зўраки илжайди.

— Қўявер, меҳмон қиз, қўлим билан эмаклаб бўлса ҳам сени қирга олиб бориб ўйнатиб келаман!

Шаҳлонинг катта-катта кўзлари алланечук жавдираб, мулойимгина жилмайиб қўйган эди, Мунира: «ҳо, гапга балосан-ку» дегандек зимдан Асқарга қараб олди. Орадаги ўнғайсизлик бир оз йўқолгандай Равшан ҳам ўзини енгил сизди-да, бир нима демоқчи бўлибми, ё кўнглини кўтариш ниятидами, Асқарнинг елкасига оҳиста қўлини қўйганида эшикдан Мулла дўст чиқиб қолди.

— Жиян!

— Ҳой, мунча ағраясан,— деди Асқар,— тоғанг чақиряпти, Равшан, «лаббай» демайсанми?

Шаҳло билан Мунира хандон отиб кулиб юборишди. Бўш замбилни силкитиб Нортожи билан Озода

ўтиб қолди. Асқар чордана қуриб латифа айтяпти, деб ўйлашдим, «биз ҳам эшитайлик» деб шу томонга бурилишди. Равшан эса худди бехос тиканга тегиб кетгандек чўчиб, Асқарнинг елкасидан қўлини тортиб олди, сапчиб ўрнидан туриб кетди. Шофёр, баракалла, одам ҳам шунақа бўладими, дегандек бош чайқай-чайқай кабинага чиқди, аммо Мулладўст кетишга шошилмади. Нима бўлгани-ю, Асқар нега оёғини чангаллаб ўтирганигача бирма-бир суриштирди-да:

— Аттанг,— деб қўйди,— эринмай қоплаш керак эди, жиян.

У кўзларини қисиб, негадир бир лаҳза чуқурга қараб турди-да, ҳай майли, бўлар иш бўлибди, деб қўя қолди. Равшан ана, айтганимни қилганларингда шу кўрилик ҳам йўқ эди дегандай:

— Албатта!— деди жон кириб.

— Жиян!— деди Мулладўст ва Равшаннинг тирсагидан ушлаб шивирлади.— Анави ўзбилармонни ё жавобиши бериб юборинг, ё чойга ўтказиб қўйинг, дандангиз билмасин ҳам, кўрмасин ҳам, жаҳллари биласиз-ку!

— Майли.

— Хўш, ҳали тушликка мулла Анзор икки пақир узум ташлаб кетади, мен яна бир этиб бир машина цемент олиб келаман.

— Хўп,— деди Равшан негадир орада бўлаётган гап-сўзни Мунира эшитиб қолишидан ийманиб. Аммо Мулладўст қанча пичирлаб гапирмасин, баъзи сўзлар Муниранинг қулоғига чалинган эди. Мулладўст машинага ўтириб жўнаб кетгандан кейин Равшан Асқарга меҳрибончилик қилган бўлиб, бугунча дам ола қол, деганда, Асқар: «бе, нима деясан», деб унамади-ю, чойга қараб туришни таклиф қилганда чорночор ўзи ҳам кўнишга рози бўлди, негаки, тўпигнинг ости мўматалоқ бўлиб, ёнғоқдек шишиб чиққан

эди. Асқар «мана Анзорнинг йўғи ҳам билинмайдиган бўлди», деб яна қизларчи бирпас кулдирди-да, оқсоқлана-оқсоқлана самоварнинг олдига қараб кетди. Муниранинг юрағи ачишди, негадир шу топда Равшан, ўша Равшан, кўзига жуда бошқача кўриниб кетди. Иш орасида ҳам Равшан уч-тўрт бор Мунира томонга қараб қўйди. Аммо Мунира сезмаганга олди. Озода, Нора, ўзи, Асқарларнинг ёнида савзи-пиёз тўграётган Шаҳлокинг ҳазил-ҳузул гапларига беларвогина жавоб қайтарса ҳам, Равшан томонга сира қарамади. Бир лаҳзада нега бирдан ўзгариб қолди, Равшан тушунолмасди. Инсоф билан айтганда, Равшан ҳафа бўлиши керак эди, наҳотки Мунира ҳам шундай деб ўйламаса?! Бечора ҳаммага иш кўрсатиб, бир чеккада қўл қовуштириб турмай, ўлар-тирилларига қарамай ўзи ҳам ишласа-ю, биттаси қизиб турган ишнинг белига тепса, ҳамманинг олдида уни бобурд қилса-я. Аттанг, Асқарни дали-ғули, юрағида кири йўқ бола деб юрарди, бир ҳафтада қанақалиги билинди-қолди. Вой ўзбошимча-ей, цемени қопланадими, ерга тўкиладими, сувга оқизилладими, ҳамма чумолидек ёпишиб ишлагандан кейин сен ҳам белингни қайиштириб, айтганингни демай қилавер! Хўп, ана борки, Равшан билмай одамларни ортиқча ишга солиб қийнаб қўйди, эртақдэги Искандарнинг соч-соқолини олган ҳовлиқма саргарошга ўхшаб жуда юрагинг қайнаб-тошиб кетаётган бўлса, секин чеккага олиб чиқ, шундоқ-шундоқ, деб қулогига айт, машинанинг устида гаъзхонлик қилиб нима қилсан. Тагин Мунира, бегона шофёр билан, анави меҳмон қизнинг олдида-я. Йўқ, Асқар бир қоп ёнғоққа ўхшаган шалдир-шулдир бўлиб кўринса ҳам ансийи бола эмас экан, атайлаб қилди. Қизиқ, мақсади нима, ана шуни Равшан тушунолмай гаранг эди. Авваллари тўрт-беш соат ўқишга бришаркан-у, чувиллашиб, кўчани бошларига кўтаришиб, ўйин-кулги билан қайтиб келишавери-

шаркан. Одамнинг оласи шунақа пайтда билиниб қоларкан, шу топда уни ташвишга солган нарса Мунира билан ораларига тушган совуқлик эди. Авваллари, ҳатто кун кеча ҳам бунақа эмас эди-я, ҳар гал Мунира «Равшан ундоқ қилайми, Равшан бундоқ қилайми», деб сўраган сари қувончдан ўзини қўярга жой тополмай, тоғни уриб толқон қилгудек ғайрат билан ишга ёнишарди. Мунира болаларнинг орасида кўринмай қолса, бир нарсасини йўқотиб қўйган одамдек кўзлари жаздираб қоларди. Тунов кун, Мунира иссиқлаб кетдим, сувга бир шўнғиб чиқаман, деб кетганда ҳам худди шундай бўлган эди. Ҳамма гап-сўз билан овсра, қизлар Асқарнинг ярим чин-у, ярим ёлғон гапларига хандон ташлаб кулишар, аммо Равшаннинг қулоғига ҳеч нарса кирмасди, охири сабри чидамай Шаҳлони имлаб бир чеккага чақирди-да, тутила-тутила қаерга бериб, кимни топиб келишни тушунтирди. Асқарнинг назаридан, шу ҳам қочмаган экан, олисда қувлашиб келаётган қизларни кўрар-кўрмас бирдан Равшаннинг кўзлари чақнаб кетганини кўриб:

- Ҳэй, қизлар,— деди,— ким топишмоқ топади?
- Мен,— деди Озода.
- Нега Равшаннинг юзи ёришиб кетди?

Ҳамма қанча чувиллаб, овора бўлмасин, бари бир тополмагач, Асқар...

- Шаҳар бердиларингми?— деди. Қизлар:
- Ҳа!— дейишди.
- Бўпти,— деди Асқар,— ўзим айта қолай, дарё

томондан офтоб қалқиб чиқди!

Ҳамма кулиб юборди. Равшан ҳам бу беғараз ҳазилга ранжимади, йўқ, аксинча, ҳатто ўшанда кўнглига нимадир хуш келиб кетди, атайлаб қош-қовоғини солмоқчи эди, бўлмади, ўзи ҳам беихтиёр ёйилди илжайди!.. Эссиз, наҳотки ҳаммаси кўз очиб юмгунча йўққа чиқса, йўқ, йўқ, бундай бўлиши мумкин

эмас. Хўш. Равшан нима қилибди, гуноҳи нима экан? Бу бир англашилмовчилик, буни Мунирага ҳам, лозим бўлса ҳатто Асқарга ҳам ётиги билан айтади, ҳа, ҳа, фақат Мунира билан ёлғиз гаплашса бас!

— Ҳорманглар!— Аширнинг овозидан Равшан чўчиб бошини кўтарди.— Ҳа, иш деган мана бундоқ бўлибди.

Уста шундоқ пойдеворнинг ёнига эскилари ҳам, янгилари ҳам алоҳида текис қилиб тахланган ғиштларга қараб мамнунлигини яширолмай жилмайди-да:

— Баракалла!— деб қўйди Равшанга.— Даданга ўхшаб тартибни яхши кўрар экансан.

— Фақат...

— Нима?

— Анавини,— деди,— қоплай олмадик.

— Бе, ўша жой маъқул, керагини пақирлаб ишлатаверамиз,— деди,— ортиқча иш кимга керак?

Асқар устанинг гапидан ял-ял ёниб, қувончини яширолмай Муниранинг қулоғига пичирлаб:

— Равшаннинг тоғасига керак!— деган эди, Мунира пиқ этиб кулиб юборди-ю, ўша заҳоти қўли билан оғзини тўсиб дарров Равшанга қаради. Аттанг, Асқар ҳам бемаврид кулдиради-я, ҳозир Равшан худо билсин, ичида нима деб ўйлади экан, ўйласа-ўйлар, бўлган-бўлмаганга қайсарлик қилаверадими!

— Хўш, ғишт теришни овқатдан кейин бошла-сак,— деди уста Ашир,— ҳавозагача иш жилла қийин бўлмас, анави усталар ҳам фермани қўлдан чиқариб келиб қолишар, нима дейсизлар?

— Майли,— дейишди.

Шу пайт кимдир ҳайрат билан:

— Вой, қаранглар, Анзор-ку!— деб юборди.

Ҳамма гап билан бўлиб, Анзорнинг келганини ҳам пайқаманган экан. У эшакни жиловидан тортиб тўхтатди-да, гўё ҳеч нарса бўлмагандек илжайиб, бир-бир

ҳаммага қараб чиқди. Шаҳлога кўзи тушиб, дарров юзини тескари буриб олди. Шоша-пиша хуржунни икки кўзидаги узумли пақирни олиб ерга қўйди-ю, дарров жуфтакни уриб қолмоқчи бўлиб, жиловни қўлга олди, болалар чувиллашиб кетишди:

— Ҳой, қаёққа?!

— Тўхта, ҳеч бўлмаса дийдорингга тўйиб қолайлик,— деди Асқар,— бунча шошасан?

— Иш кўп,— деди Анзор.

— Э, тўхта, тентак,— дея Асқар ўрнидан туриб илжайганча Анзорга қараб юрди,— мен қўйган чойдан бир пиёла ичмай ҳеч қаёққа кетмайсан.

Анзорнинг юзидан кулги қочди. Ингичка бармоқлари билан бетартиб сочини тез-тез тарар экан, қалт-қалт титраб, Асқар яқинлашиши билан хиппа ёқасидан бўғди.

— Ҳа, масхарабоз!— деди Анзор қичқириб, гуноҳи нималигини билолмай Асқар бирпас эсанкираб қолди, икки-уч типирчилади-да, шунда ҳам Анзорнинг чангалидан чиқолмай:

— Э, қўйиб юбор, тентак,— деди хириллаб,— нима қилдим?

Анзор баттар қутуриб кетди.

— Ҳо, ўзингни яна билмаганга оласанми?!

Ҳаммадан аввал қозоннинг олдида уймалашиб юрган Шаҳло қўлида капгирни силкитганча Анзорга югурди. Анзор бор кучи билан Асқарни итариб юборди-да, лип этиб эшакка минди, эшакнинг яғринига оёғи билан турта-турта дикиллатиб кетди. Асқар гурсиллаб думалагандагина одамлар, машмашанинг сабабини англаб худди шағал ағдарилгандек тўсатдан хахолаб юборишди. Шаҳло ҳам ярим йўлда кулгидан қорнини чангаллаб ўтириб қолди. Асқар эса кўзларини катта-катта очганча ўрнидан туриб чордана қуриб ўтирди-да, гап нимадалигини пайқаб, кулги аралаш йиғламсираб Анзорнинг кетидан қичқирди:

— Ҳой, тўхта! Анави тентак, анави оёғимни майиб қилиб қўйган бўлса менда нима гуноҳ?!

Шу кун Мулладўст на машинада нарса олиб келди, на ўзининг қорасиғи кўрсатди. Қизик, унга нима сўлди, бунақа одати йўқ эди-ку. Кечга томон қум тугаб қолаёзганини кўриб, идорага бориб келган Равшан, эрта билан барвақт қирга машина бўлади, деган гапнинг дарагини топиб келганда Асқарнинг оғзи қулоғига етиб:

— Ана, меҳмон қиз,— деб қўйди Шаҳлога,— тайёргарликни кўравер, эрталаб жўнаймиз.

Равшан атайлаб Муниранинг олдидан ўта туриб ботинкасининг ипини боғлаш баҳонаси билан тўхтаб, энгашди:

— Мунира,— деди секин.— Ойингни... пойлагани чиқасанми?

Муниранинг юраги гупиллаб уриб кетди. Нима дейишини, нима қилишини билолмай, бир пақир цементни дам чап қўлига, дам ўнг қўлига ола-ола инқиллаб-синқиллаб бораётган Озодага:

— Шошма,— деди бирдан,— мен ёрдамлашаман!

У югурганча кетгандан сўнг Равшан бўшашиб бошини кўтарди, боягидай мамнун кайфиятда Шаҳлога алланарса деб гапирётган Асқарга совуққина қараб қўйди: ўша, ҳаммасига сабабчи, ўша!

ХІ БОБ ҲАЙЛОВДА

Ой қалқиб, ўтовнинг ярим бўйра жойи бўр сургандай оқариб қолди, ташқаридан эшитилаётган гўнғир-гўнғир товушданми, ё дарёнинг шовиллаши кўнглига ғалати гўлғула солиб кечаси ваҳимали эшитилганиданми, Шахло чўчиб кўзини очди. Олисолида итларнинг пойма-пой увиллашига бирпас қулоқ солиб ётди-да, ўрнидан туриб тиззаларини қучоқлаб ўтириб олди. Хаёли қочди. Боя Асқар айгандай, тоғ этагидаги бу қирни баҳор чоғлари майсалар қоплаб, минг бир хил товланган лолақизғалдоқларга тўлиб кетса керак. Асқар, ҳамма ёқни сайроқни беданнинг овози тутиб, оёқ боссанг оёғининг остидан патирлаб учаверади, дўппи ташлаб бедана ушлаганман, деганда, дадаси, мулойим, гапиргандан кўра жимгина жилмайиб тишлашни яхши кўрадиган Жуманқул ака иккита гиштнинг орасига омонатгина ўрнатилган қора қумғоннинг остидаги чўғни титиб:

— Ошириб юбордингми, ўғлим,— деб қўйган эди.

Асқар қиз боланинг, айниқса умрида бунақа яйловларда бўлмай, мана икки кундан бери нима деса оғзига қараб ўтирган меҳмоннинг олдида изза бўлишни ўзига эп кўрмай:

— Қизиқсиз-а, дада!— деди норози оҳангда.— Ўтган йили шу қирдан бир халта беданани холаси касал ётганда чойхоначига ўзим олиб бориб берганман-ку.

— Шунақами?

— Ҳа.

— Холаси тузалиптими?

— Бўлмаса-чи!— деди Асқар.— Ўша беданани қайнатиб, шўрвасини ичгандан кейин дармонга кириб кетганмиш.

— Қари одамнинг дуосини олиб яхши қилган экансан, ўғлим!

— Э, ўша дуо нималигини биладими, дада, тил-оғзи йўқ, соқов-ку, кампир бўлса ҳам одамгарчиликни билмайдиган шум кампир экан.

Жуманқул акага ўғлининг гапи қизиқ туюлди, қайнаб чиққан қумғонни тушириб, кафтида чой солди, шопириб-шопириб қайтараркан, бошини чайқаб мийиғида кулиб қўйди.

— Нега ундай дейсан?

— Ўзим...— деди Асқар истар-истамас, аммо Шаҳлонинг қизиқиши ортиб:

— Айта қол,— деб ялина бошлаган эди, Асқар арзимаган гап, дегандай беҳафсала қўл силтаб қўя қолди-ю, аммо ўйлаган сари кулгиси қистаб, гап бошлаганини ўзи ҳам сезмай қолди:

— Э, йўқ десам ҳам қўярда-қўймай биринчи синфга вожатий қилиб қўйишди. Оббо, бу чурвақалар билан нима қиламан десам, кўп-кўп китоб ўқиб беравер, зериктирмасанг бўлгани, дейишган эди, мен ҳам катта танаффус борми, кичкина танаффус борми, китоб менинг дўстимсан, деган ашулани минғирлаб, қўлимга илинганини кириб шариллатиб ўқиб ташлай-

бердим; гесметрия дарслигидан ҳам бешта теорема билан саккизта аксиомани ўқиб бердим, немис тили китобидан уйга берилган вазифани ўқитувчимиз Анна Рудольфовнага ўхшаб ашулага ўхшатиб қироат билан ўқиб берган эдим, болалар ҳеч балъ тушунмаган бўлса ҳам, қиқир-қиқир кулиб маза қилишди!.. Синф раҳбари йўлакдан ўтиб кетаётган экан, бу ни ма бемаънилик, деб тоза койиб берди ва кутубхонага бошлаб кириб: «ўтмишни билмаган бола болами, хўш, ҳозирги фаровон турмушимизнинг қадрига етадимми», деб битта китобни қўлимга тутқазган эди, хўп деб уни ҳам ўқиб бердим. Ўқиб бердим, ўзимнинг ҳам кўнглим бузилиб кетиб, бечора камбағаллар қандоқ эзилган-у, текинхўр бою-қози, домлалар қандоқ маза қилиб яшаган, музейни бир томоша қилдирсам бўларкан, деб юборган эканман, эртасига яна немис тили китобимни қўлтиқлаб синфга кирсам, қани биттаси эшитса, томошага қачон борамиз, деб тоза хиралик қилиб бошимни қотириб юборишди. Шаҳарга олиб бориш осонми? Ўйлаб-ўйлаб чойхоначи билан овсар холанинг уйи қайси музейдан кам, томошани нақ ўзи-ку, дедим-у, ҳаммасидан ўн тийин-ўн тийиндан пул йиғиб олдим, ярим соатда шунча пул ишласа ёмонми, бу пулларни кўриб овсарнинг юраги ёрилади, болалар ҳам ҳақиқий музейга кириб чиққандай хурсанд бўлади, деб дарсдан кейин ҳаммасини олдимга солиб овсар кампирникига борсам, ўзи ҳассасини дўқиллатиб эшикка чиқиб қолди. Ҳали оғзимдан гап чиқмай кўзлари олайиб, йўғонлиги кетмон дастадай бесўнақай ҳасса билан савалаб қолди-ку...

— Кейин-чи?

— Сўрама!— деди Асқар пиқиллаб кулиб.— Бирпасда болаларнинг ҳаммаси тум-тарақай бўлиб, ҳар тарафга тўзиб кетиб, зўрга бир жойга тўпладим-у: «Хўш,— дедим гап тополмай,— хўш аввалги замонлари бегуноҳ одамларни қандай савалашганини кўр-

дингларми?» Олдинда турган жамалак сочли кичкина қизча қўллари билан елкаларини ушлай-ушлай: «кўрдик, — деди йиғламсираб, — ҳали ичига ҳам кирмизми?» «Бўлмаса-чи» дейишимни биламан, ҳой-ҳойлашимга қарамай ҳаммаси чувиллаб уй-уйига жуфтакни уриб қолди-ку!

Шаҳло ҳам Асқарнинг гапига қотиб-қотиб кулди-ю, алланарса ёдига тушиб, ҳушёр тортиб кетди. Асқарнинг ҳам, бошқаларнинг ҳам айтишича, бечсра овсар соқов экан. Солижон ака ҳам шунга ўхшаган гапни айтган эди шекилли. Ҳа, ҳа: «Гулнора деган қизча йўқолиб, эски бостирманинг елдидаги сайхонликка ҳамма йиғилганда, қўшчи ерга думалаб, даҳшат билан қичқирганда, чеккада турган овсар ҳам ўкириб юборди-ю, галати овоз чиқариб шамолдай елиниб, уйига қоча бошлади», дегани ёдида. Ундай бўлса, тунов куни чойхоначининг ҳовлисига кирганда ичкари ҳовлидан кимнинг овози эшитилди, қизиқ. Чойхоначи ким билан гаплашди экан? Жавоб берган одамнинг овози аёл кишиникига унча ўхшамасди, ҳа, ҳа, ўхшамасди. Демак, ичкарида Мулладўст билан овсар холадап бўлак ҳам одам бўлган. Шаҳло ўша кундан бери ҳадеб Асқарни: «Овсар хола балодай гапирар экан-ку, ўз қулоғим билан эшитдим», деб енггани енгган. Ҳатто ўшанда қувонганидан тунги билан мижджа қоқмай чиққан эди; демак, Солижон ака айтган ўша овсар ҳаёт-у, эси жойига келган-келганда унча-мунча гапира оладиган ҳам бўлиб қолган экан-да, бундан Солижон ака беҳабар бўлса керак! Мавриди келганда олдига кириб, Солижон ака қидирган одамларини ўшандан суриштирса-чи? Қишлоққа келган куниеқ Мўминжон акадан сўраган эди, билмади. Солижон аканинг ёзган хатидан ҳам мутлақо хабари йўқ экан, яна Мулладўстдан бир суриштириб кўрай-чи, ёзишмалар ўшанинг қўлида, деди. Аммо Мулладўст, чуқурнинг тепасидан чиқиб қолган одам-

дей кўзларини катта-катта очиб, елкасини бир силки-
тиб қўйди-ю, зиғирдек қизчанинг одамларнинг ёди-
дан аллақачон ўчиб кетган нарсаларни суриштириб
юргани эриш туюлиб, жим қолди. Ёшинга муносиб
бўлмаган иш билан ўзингни ҳам, бировларни ҳам
бешини қотириб нима қилсан, дегиси келди-ю, меҳ-
мон қизининг носиклигини ўйлаб:

— Оппоқ қиз,— деди юмшоққина қилиб,— ёз де-
ган нарса ҳув этиб ўтади-кетади. Дам слинг, ўйнанг,
кулнинг, машина олиб берай, Раъшан билан тоққа
чиқиб шамоллаб келинг. Бай-бай, у ерларнинг ҳаво-
си чарчаганнинг давоси, қанотим бўлса чойхонада
диққинафас бўлиб ўтирармидим, ўша тоғларга қараб
париллаб учардим кетардим. У жойларни кўрганми-
сиз? Ҳа, балли, кўрмагансиз!

— Хат-чи?!— деди Шаҳло, қараса, ҳали-бери
унинг гапи адо бўладиган эмас.— Шунақа хат кел-
ганми?

— Хат?!— дея Мулладўст кўзларини юмиб ўйла-
ган бўлди.— Бе, шунақа хат келган бўлса ушлаб ту-
рармидим, оппоқ қиз, дарров Мўминжон акага бер-
ган бўлмасмидим! О, хат бўлармиш-у, биз илдамай
ўтирармишмизми, хат деган нарсани мен ҳам, Мўмин-
жон акамлар ҳам баб-баравар кўзимизга суртамыз-а!

Чойхоначи яна алланарсаларни жаврай бошлаган
эди, Шаҳло, нима бало, холасидан юққанми, деб
қўйди. Шу-шу Мулладўст ҳам ҳаммасини унутиб
юборгандай, ҳатто Шаҳлони кўрганда мутлақо эъти-
бор ҳам бермай, негадир ё четлаб, ё ўзини кўрмаган-
га олиб ўтиб кетадиган бўлиб қолди. Хуллас, Шаҳло
бирон тайинли гап ололмай умидини узаёзган эди,
бир куни Мўминжон аканинг ўзи: «Домланг қидир-
ганлардан биронтаси ҳам қолган бўлмаса керак.
Қишлоқ аввалги қишлоқ эмас, битта-яримта борлари
ҳам ҳар қаёққа тарқаб кетган, анави аёлни эса ҳеч
ким эслай олмайди, ўша кезлари уч-тўрт кун «мак-

таб очилармиш-мактаб очилармиш» деган миш-мишлар бўлиб, кўп ўтмай тинчиб кетган. Аёл иши ўнги-дан келмаганигами, ё бирон бошқа сабаб бўлганми, ҳар қалай нимагадир аччиқ қилиб, бир кечанинг ўзидан ҳеч кимга ҳеч нарса демай ғойиб бўлганмиш. Хуллас, Мулладўстнинг суриштириб билгани шу, қизим», деб қўйди. Аммо лекин меҳмон қизнинг кўнгли учун уч-тўрт кундан сўнг яна бир нарсани эслаб: «Ҳа-я,— деди,— қирда бир неча булоқ бор, шундан биттасининг оти Қизбулоқ, бошқаларининг номи йўқ, анча йиллар аввал қирда бир одамдан, кимлиги ҳозир ёдимда йўқ, нега бунақа деб сўраганимда, афсонага ўхшаш бир нарса айтиб берган эди. Уша янги колхоз ташкил бўлаётган кезлари сувдан одам қиёфасида малла сочли, кўзлари кўм-кўк фаришта чиқиб келганмиш-у, на гапирармиш, на кулармиш, на киприк қоқармиш. Булоқдан сув олаётган чўпон бунинг фаришталигини билмай чўчиб кетиб қочмоқчи бўлган экан, иккала оёғи жонсиз бўлиб қолганмиш. Шунда тўппа-тўғри тепасига бостириб келаётган алвастига пақирдаги сувни сепиб юборган экан, бояги фаришта одамга ўхшаб тилга кириб, бу булоқда ҳикмат кўп, бу булоқнинг сувини ичган одам бало-қазодан омон қолади, деб ғойиб бўлганмиш. Дарҳақиқат, булоқнинг суви ширин, бунга тан берса бўлади. Бояги гаплар уйдирма, афсонага ўхшаш нарса. Аммо бир нарса сира хаёлимдан нари кетмайди. Нега ўша фаришта колхоз янги тузилган кезлари сувдан чиққан, нега аввал ҳам эмас, кейин ҳам эмас, яна бунинг устига нега унинг сочлари малла-ю, кўзлари кўм-кўк? Қизиқ, ҳар қанақа афсонанинг ҳам замирида озгина бўлса ҳам ҳақиқатга яқин бир нарса бўлади дейишади-ку! Ушанда ярим кечада ўша аёл дарё бўйида юргани рост бўлган-у, бирон фалокат бўлиб сувга оқиб кетганми, ким билсин, хуллас, калаванинг учини ўша кезлари қидирганда яхши

бўлармиди дейман-да. Аммо ундай десам, ҳамма ёқ алғов-далғов, ур-йиқит кезлар эди. Колхоз осснликча тузилган эмас, ҳеч кимни хаёлига келмаганми, миш-мишга ишониб қўйиша қолганми?! Хуллас, қизим, машина бўлганда бир қирга бориб, ҳам қирни томоша қиласан, ҳам битта-яримтадан ўша афсонани ўз қулоғинг билан эшитиб келасан!

Алланарса чирсиллаб, Шаҳлонинг хаёли бўлиниб кетди. Бояги гўнғир-гўнғир овозлар эшитилмай қолди-я, деб Шаҳло ажабланиб ташқарига чиқди, чирсиллаган нарса қумғоннинг остида бурқсиб тутаётган чўп-хас экан. Асқар чўкка тушиб, пуфлай-пуфлай ёндириб юборди-ю:

— Ҳа, калла пишдимми? — деб қўйди.

— Нима, тонг отдими?

— Йўғ-е, — Асқар ачишган кўзларини кафти билан ишқалаб қўйди, энди кеч кирди-ку, бояги кабоб билан қимиздан кейин ўзинг ҳам ичкарига кирибсан-у, ўринга таппа ташлабсан-да!

— Шунақами?

— Тоза уйқучи экансан, — деди Асқар кулиб, — ҳой, қулоғингнинг остида тўп отса ҳам ёстиқдан бош кўтаргинг йўғ-а.

— Қаёқдан била қолдинг?

— Вой-э, нега билмас эканман, тепангга кириб, ҳой тур, ҳой тур, деявериб, қара, шундоқ овозимдан айрилиб қолдим-у, яна «қаёқдан била қолдинг» дейди-я.

— Нега уйғотган эдинг?

— Дадам айтди-да.

— Нега?

— Чой ичсин, кечқурун ухласа ланж бўлиб қолади, деди.

— Чойни менга қўйдингми?

— Ўзимга бўлса кўзимни ачитиб зарил келибди-

ми, булоқнинг сувидан бир пиёла симираман-қўяман, чой ичасанми?

— Йўқ, ичгим йўқ, даданг қани?

— Э, боя молларни ҳайдаб қўтонга қамаганда билиб қолибди, битта улоқча адашиб қолган экан, ўшани қидириб кетди.

— Вой, нега сен ҳам бормадинг?

Оббо, сени ёлғиз ташлаб-а, дегандек Шаҳлога бир қараб қўйди.

— Уйгонсанг, тарин қўрқиб йиглаб ўтирмагин дедим-да!

— Ҳо,— деди Шаҳло,— мени унча-мунчадан чўчийди деб ўйлама.

— Шунақами?— Асқарга жон кириб, ўрнидан сакраб турди-да, ўтовнинг орқасига ўтиб, эгарланган саман йўрғани етаклаб чиқди. Афтидан боя отни тайёрлаб қўйган-у, кетгани кўнгли бўлмай, иккила-ниб ўтирган бўлса керак. То Шаҳло оғиз очгунча бўлмай, сакраб отга минди:

— Қани, чиқ, кетдик!— деди. Умрида от тугул, эшакка ҳам миниб кўрмаган Шаҳлонинг юраги шув этса ҳам, бояги гапи эсига тушиб, ноилож шимларининг почасини қайира бошлади. Асқар ичида кулиб қўйди, тавба, от велосипед эмаски, шимининг почасини қайириб минса, чўчиганини яшириш учун атайлаб шундай қияпти, зора унғача олидан дадамнинг қораси кўриниб қолса. Оббо айёр қиз-е, балодай писмиққина экансан, деб қўйди-ю, ўзини билмаганга олиб:

— Ердамлашайми?— деди.

— Йўғ-е.

— Қани, бўл!— шоширди Асқар.

Шаҳло оргиқ баҳона тополмаслигини тушуниб, минг-минг машаққат-у, минг-минг ҳадиксираш билан бир амаллаб отга минди. Саман от ҳам бечоранинг аҳволини тушунгандай беозор йўрғалаб кетди. Шаҳ-

лонинг юрак ўйноғи бир оз босилгандек бўлди-да, ҳали ҳам кўнгли шувиллаб турганига қарамай, қизиқиб ён-атрофга кўз ташлади. Қизиқ, отда ҳамма ёқ бошқача кўринишларми: ой ёғдусида дам оқариб, дам қорайиб, илондек тўлғаниб оқаётган дарё билан чўққилари ҳавога санчилган тизма тоғлар орасига жойлашган кафтдек текис қир суғга чайгандек бўлиб, баралла кўзга ташланди. Сўғтобда қовжираган ўт-ўланлар, тўп-тўп янтоқлар орасида чирилдоқлар тиним билмайди, қаердадир олис-олисида машинанинг товуши қулоққа чалингандай бўлади, қаердадир ит увиллайди. Кўп ўтмай дарёнинг ваҳимали шовиллаши ҳам орқада қолиб кетди. Ҳамма ёқни жимжитлик, аллақандай сокинлик қоплаб олди. От эса Шаҳлонинг хаёлига озор бергисин келмагандек бошини бир меъёрда силкитиб, йўлдаги ўт-ўланларни, чўпхасларни, янтоқларни қирсиллатиб оҳиста ўрмалайди. Юввош экан, бунақалигини билганда Шаҳло сира-сира чўчиммаган бўларди, эссиз, кеча ҳам Жўманқул ака саман йўрғага мингаштириб тоққа олиб чиқиб келай, тоғда каклик бор, айиқ бор, кўрасан, деганда юраги дов бермаган эди. Мана, Асқарнинг орқасида, ҳатто бояғдек, елкасидан ушламай, бемалол келяпти, қир шабадаси сочларини юлиб-юлқиб тўзғитган сари кўзларини юмиб, юзини шамолга тутганича ҳувур қилиб борар экан, Асқар сўраб қолди:

— Қалай?

— Яхши, сенга маза экан.

— Нега?!

— Ҳар йили ёзда келсанг керак?

Асқар эшитмадими, ё эшитса ҳам жавоб бергисин келмадими, ҳар қалай билинар-билинамас хўрсиниб қўйди, анчадан сўнг худди ўзига-ўзи гапиргандек оҳиста:

— Келардим,— деб қўйди маъюс,— авваллари жон-жон деб келардим!

— Энди-чи?

Асқар талайгина юришгандан кейингина:

— Ойим,— деди секин,— ойим... ойим борида қишлоқда сира тургим келмасди, қачон қирга машина бўлса шофёрдан яшириб кузовга чалқанча ётиб олардим, бир марта бўш бочкага тушиб келганман. Ойим ялиниб-ёлвориб, жон болам, ўқишдан қолма, деб яна қишлоққа, опамникига қўйиб кетгани кетган эди, икки йил бўлди... бу ойим ҳам ёмон эмас... яхши.

Орага галати жимлик тушди.

— Кечирасан, билмабман,— деди Шаҳло пичирлаб ва товонигача зирқираб кетди. Аммо шу топда бирон калима сўз билан Асқарнинг кўнглини ололмаслигини билиб жим қолди. Нега ўйламасдан сўраб қўйди, шусиз ҳам ўзи йўлга чиққандан бери негадир маъюс бўлиб бораётганлигини сезмаганмиди, бир гапириб, бир куладиган ҳазилкаш, шўх Асқарнинг кичкина кўнглида шунча қайғу бор деб, сира ўйламаган эди. Балки, мана ҳозир ҳам ҳар қадами табарруқ бўлган ана шу жойлардан кўз ололмай ойисини, ойижонининг изларини қидираётгандир, ким билсин... Шаҳлонинг кўзларига ғилт этиб ёш келди. Укириб йиғлаб юборишдан арабг ўзини тийди, лабларини тишлади. Ўзи ҳам бирдан ойиси ёдига тушиб, шу топда уларни жуда-жуда кўргиси келиб кетди. Ким билсин, олисда, Иссиқкўлда юрган ойиси ҳам шу топда балки Шаҳлони эслаб, қизимни бирам соғиндим, деб дадасига айтаётгандир. Дадасини билади, минг соғинса ҳам ойисига ўхшаб кўз ёши қилмайди, йўқ, маъюсгина жилмайиб хўрсиниб қўяди. Қизиқ, оталарнинг ҳаммаси табиатан шунақа ичидаги дардини сиртига чиқаришдан ийманишадиган оғир, вазмин бўлишармикин-а?! Ўғил болалар ҳам шунақа-ку. Ҳа-ҳа, бўлмаса Асқарнинг беташвиш, қувноқ, ҳазил-ҳузулга ўчлигини кўрган одам, шу боланинг ҳам ташвиши бормикин, дард лималигини билармикин, деб ўйлаш ҳеч

гапмас, аммо дадаси Жуманқул ака негадир ўшанда ўзини сира-сира тутолмай қолди; шофёр Қизбулоқнинг олдида тушириб, қайтишда ола кетаман, деб жўнаб кетиши билан Асқар атрофига тош терилган булоқнинг тепасига бориб ҳовуч-ҳовуч сув ичди, юзларини чапиллатиб ювди, Шаҳло унга бирпас жилмайиб қараб турди-да, ўзи ҳам тошларнинг орасидан милтираб чиқаётган сувнинг тепасига чўққайди:

— Муз-а,— деди Асқар,— пичоққа ўхшаб кесади-я, аммо сен кўрқма!

— Вой, нега кўрқарканман,— Шаҳло ҳовучини тўлдириб, ҳамма ёғидан оқизиб кула-кула сув ичди. Ичди-ю, вужуди аллақандай яйраб кетгандек бўлди,— бу булоқнинг суви ўша афсонадаги фариштага жон берганча бор экан,— деб қўйди.— Булоқ суви шунақа ширин бўлади деб ўйламаган эдим.

— Айтмадимми, оҳ-оҳ,— деди кўзларини сузиб, бошини чайқаб Асқар,— кўряпсанми сув эмас, сут-а!

Олисда от дупури эшитилиб, Асқар сапчиб ўридан турди, ҳовлиққанча ғалати талпиниб югура кетди, Шаҳло ҳам кетидан чопди. Жуманқул ака жуда яқин қолганда, отдан сакраб тушиб, Асқарни маҳкам қучоқлаганча, узоқ туриб қолди. Шаҳло етиб келганда ҳам Асқарни бағридан қўймай, томирлари бўртган қўллари билан кўзига қалқиб чиққан ёшни арта-арта:

— Келдингми, ўғлим,— деди,— ойинг ҳам сени кута-кута шу бугун отаси бетоб экан, кўргани кетган эди-я, аттанг!

Ўшанда Жуманқул аканинг гапи Шаҳлога ғалати туюлган эди; нега бувангни кўргани кетди, демай, «отасини» деган эди. Демак, бунда бир гап бор экан-у, Шаҳло фаҳмламаган экан-да, сезганда мана ҳозир Асқарнинг ярасини янгилаб қўйган бўлармиди?

Ҳадеб жим кетавериш ноқулай бўлдим:

— От толиқтириб қўймадимми?— деди Асқар.

— Йўқ.

— Ҳар келганимда дадам атайлаб шу йўргани менга бериб қўяди.

— Юзвoш экан.

— Юзвoш ҳам гапми?— деди Асқар,— устида тикка туриб кетсанг ҳам авайлаб, сира йиқитмайди, бир марта...

Шу пайт отнинг туёғи беҳос тегиб кетган бир туп ажриқнинг орасидан аллаларса шитирлаб, худди ерга арқон силкигандай бўлди-ю, Шахло шесшиб сўради:

— Нима?

Асқар бепарвогина:

— Кўрмаяпсанми, илон-ку!— деб қўйди. Шахлонинг эги жимирлаб, ҳазилакам чўчимади. Назарида ердаги илон вишиллаб келиб оёғининг учига чирмашиб олаётгандек бир сесканиб, беихтиёр оёқларини тертиб олмоқчи бўлганда, мувозанатини йўқотиб қалқиб кетди ва ўзини ўнглай олмай орқаси билан гурсиллаб йиқилди-ю, жон аччиғида қичқириб юборди. Асқар бошига бирсв тўқмоқ билан ургандек отдан сапчиб пастга тушди, ҳушини йўқотаёзган Шақлони даст кўтариб олди.

— Ҳой, Шахло, сенга нима бўлди?

Шахло қалт-қалт титраб на гапира олди, на Асқарнинг қўлидан пастга туша олди. Ҳадеб, кўзлари олайиб оёғининг учига қарарди. Асқар отга ўтқазиб қўйгандагина бир нима деб гулдирагандек бўлди, анчадан сўнг эс-ҳушини ўнглаб олиб, қўрқиб кетганини гапириб берганда, мана ҳозир тоза майна қилади, деб хаёлидан ўтказган эди, йўқ, аксинча, Асқар ҳеч нарса демади, қўрққанини юзига ҳам солмади. Эт-бетинг майиб бўлмаган бўлса бас, деб отни етаклаб кетди. Шахло ҳийла ўзига келиб, Асқарга зимдан разм солди. Асқар индамай ўз хаёллари билан банд бўлиб, эртақдаги маликанинг жонини сақлаб қолган

мардона чўпон болага ўхшаб буталарни қирсиллатиб, на илондан-у, на бошқа махлуқдан чўчимай, хотир-жам қадам ташларди. Шаҳло унинг довиюраклигига ҳаваси келди. Аммо шу топда Асқарнинг жигибийрони чиқиб, ўзини ўзи тоза койиб бораётганидан Саббар эди. Латта, нега бояроқ, йўлга чиққандаёқ бечорани эгарга ўтқазиб ўзи отни етаклаб ола қолса бўлмасмиди?! Яна бунинг устига, ўша оёқнинг остидан чиққан палакатнинг илонлигини айтиб нима қиларди. Билмайман, деб қўя қолмайдим. Ҳозир: «Асқар, ўта бетамиз бола экансан, сал қолса беланги бўлай дедим-а», деса-я?! Йўқ, йўқ, сен ўйлагандай жингла унақа ёмон бола эмасман, ҳали менъ яхши билмайсан, билганингдан кейин айтган гапларингга мингминг пушаймон бўласан, деса-ю, бирдан Шаҳлонинг кўз ўнгига шунақа мўъжизалар рўй берсаки, шунақа тўсиқлар пайдо бўлсаки, Асқар эртақдаги баҳайбег аждарни нақ жигилдонидан чалажон маликани суғуриб олган паҳлавондек гердаийиб, ҳамма мўъжиза-ю, ҳамма тўсиқларни бир ҳамла билан енгиб, Шаҳлони лолу-ҳайрон қолдирса! Асқар зимдан орқасига қараб қўйди. Дарҳақиқат, ойдин кечада танҳо от миниб келаётган Шаҳло жингалак сочларининг калталиги-ю, эгнига шим кийиб олганини ҳисобламаса, маликаларга жуда-жуда ўхшаб кетаркан-а. Асқар отнинг жиловидан ушлаб кетаверса-кетаверса, йўл юришса ҳам мўл юриб, тоққа бориб қолишса. Шунда анави, аламига чидолмай ўлим талвасасида тиширичилаб ётган аждарнинг амри билан тоғлар уларнинг йўлини тўсиб, икки баравар, уч баравар катталашса. Йўғ-е, малика шаҳло кўзларидан эртақдагидек «марварид доналари каби маржон-маржон ёш тўкиб» энди ҳолимиз нима кечади, деб уввос солса, Асқар, қўй, йиғлама, малика, аждарнинг ичак-чавагини бошига салла қилиб ташлаган паҳлавон учун бу қаққайган тор нима деган гап, деса-ю, маликани ҳайратда қолдириб,

от-поти билан даст елкасига қўйиб, ҳар лаҳзада баландлаб бораётган тизма тоғларнинг энг баланд чўққисидан ҳам бир ҳатлаб ўтиб кетса. Йўқ, йўқ, майли, тоғ катталашмай жойида тураверсин, минг ўсгани билан бари бир ҳатлаб ўтиб кетди-ку. Яхшиси, бошқача бўла қолса-чи! Ҳа-я, нега бошқача бўлиши мумкин эмас. Айтайлик, ўша чўққининг тепасидан ойиси, ҳа-ҳа, ойижони қараб турган бўлса, чўққига-ча ҳамма ёқни одам бўйи ажриқлар босиб ётган-у, Асқар оёқ яланг ўша томонга юрса! Ойиси олис-олисда ёлвориб: «болам, ўзингга озор берма», деса. Малика ҳам (тошбағир, ҳийлакор маликалар аввал замонларда бўлган), қўй, оёғингда лоақал эски чоригинг ҳам йўқ-ку, деб ёлворса. Асқар қулоқ солармиди! Асқар сира ўйлаб ўтирмасди, сира чўчимасди, ҳатто юввош саман йўрғага ҳам озор бермай, устидаги малика-паликаси билан яна даст кўтариб, ҳеч дод-вой солмай, товонидан қон тирқираб кетса ҳам, йўлдан қайтмасди. Сира парво қилмай, ойисининг, ойижонининг овозини эшитиш, мулойим жилмайиб туришларини яна бир бор кўришга муяссар бўлса, дунёдаги ҳамма ажриқларни оёқ яланг босиб ўтишга ҳам жон-жон деб рози бўлмасмиди! Эҳ, аттанг, нега мўъжизалар фақат эртакларда бўларкин-а?!

— Асқар,— хаёлини малика-Шахло бўлди,— эшитяпсанми?

Шабада найнинг ёқимли товушини қулоққа енгилгина бир чалиб ўтди. Дадаси қаёққа борса, кичкина транзисторни доимо ёнида олиб юргувчи эди. Уша, ҳа-ҳа, ўша, аммо қай томондан келяпти бу куй? Асқар аланглаб, олисда, тоғ ён бағрида отнинг қорасини кўриб:

— Дадам!— деб юборди. Уша томонга отни етаклади, масофа яқинлашган сари найнинг садоси баралла эшитила бошлади.— Топилдим, дада?

— Мана!— дедаси кичкина улоқчани тиззасига

ўнгариб олган эди.— Зангар-е, сув ичгани тушганда жарда қолиб кетган экан.

— Суюнчиси нима бўлади, дада?

Жуманқул ака кулди:

— Ўзинг айтақол, ўғлим.

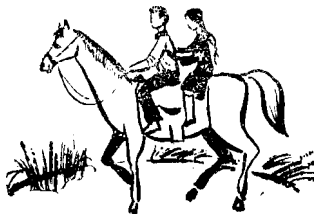
— Майли,— Асқар шу топда Маликанинг, йўғ-е, Шаҳлонинг кўнглидагини топганига ичида хурсанд бўлиб қўйди,— меҳмон қиз айта қолсин.

Шаҳло, шу топда ўша маликанинг ўзи бўлиб кетди. У Асқарга миннатдорчилик билдиргандай қаради, кейин бошини бир оз эгиб жилмайди, қимтиниб турди-да:

— Ўша Қизбулоқ ҳақидаги афсонани айтиб берсангиз!— деди.

— Бўпти!— деди Жуманқул ака мамнун жилмайиб.

Ҳаммалари орқага қайтишди, бу гал Шаҳло чўчимай тизгинни ўзи қўлига олди, Асқар эса дадасининг орқасига мингашди. Қумғоннинг остидаги хасчўп ҳам аллақачон кулга айланиб бўлган экан. Асқар то дадаси улоқчанинг оёғини боғлаб қўтонга қамаб чиққунча, чойни қайта қайнатиб дамлаб қўйди. Жуманқул ака бўйрадек эски шолчани ташқарига олиб чиқди. Ўтовнинг олдига ёзди. Бунақа сйдин кечани гашти хўп бўлакча бўлади-да, дегандай, ҳамма ёққа: кўкда, сон-саноқсиз юлдузлар орасида танҳо кезиб юрган баркашдек тўлин ойга, олисдаги тизма тоғларга бир лаҳза завқ билан қараб тургач, шолчанинг бир чеккасига ўтирди...

XII БОБ

АФСОНА АФСОНА ЭМАС, ШЕКИЛЛИ..

— Йўқ, қизим, бу нарса жилла афсонага ўхшамайди шекилли,— деб гап бошлади Жуманқул ака,— тегангдан эшитганларнинг билан менинг билганларим орасида анча-мунча тафовут борки, ўзим ҳам буни яқинда, тоғлик кекса бир одамдан тасодифан эшитиб, ҳайратда қолдим.

— Дада, бунг менга айтмагансиз-ку!— деди Асқар дадасининг гапига ҳайрон бўлиб. Жуманқул ака ўглига жилмайиб:

— Ўзинг энди келдинг-ку, ўғлим!— деди.

Асқар дадасини соғинтириб қўйганидан хижолат чекиб, шолчанинг попугини ўйнаганча, бош кўтармай, анчагача жим ўтирди. Шахло эса кўзларини Жуманқул акадан узмасди. Жуманқул ака пиёлада илиб қолган чойни симириб, осилиб тушган мўйлови-ни силаб пича хаёлга толди.

— Уша одам раҳматли, мен зиёрат қилиб келгандан бир ҳафта ўтар-ўтмас қазо қилди. Дадам билан бирга шу тоғнинг ҳар икки этагидаги яйловларда қўй боққан экан. Ёши бир жойга бориб, кўзлари ҳеч нарса илғамай қолгандан кейингина қишлоғига қайтиб, турғун ҳаёт кечирган. Умри тоғу тошларда ўтгани учун на хотин, на бола-чақаси бўлган. Аммо қишлоқ аҳли ҳурмат-иззатини жойига қўйган, ёлғизлигини сира билдирмаган. Хуллас, шу одам дадамни кўп қўмсаган, шу дўстимнинг зурёди бормикин деб, сўроқлай-сўроқлай менинг дарагимни топган. Айтириб юборганига мен ҳам пайсалга солиб ўтирмай

жўнадим. Онда икки кун тоғ ошиб, шундоқ қишлоққа туша қолдим. Қобил бобонинг тоғ жилғалари туташган жойдаги ҳовлисини кўп ҳам сўроқламай, дарров топдим-у, толга отни боғлаб, икки тавақали пастак эшикдан ичкари кирдим. Ҳовлининг ўртасида, узала тушиб ётган бақайбат, чиноқ итти кўриб, остонада туриб қолган эдим, ўрикнинг остидаги сунадан аллаким:

— Ким?— деди ва ёнбошлаб ётган жойидан туриб, чордана қуриб олди.— Ким, кираверинг, итдам чўчиманг, чирогим.

Овоз берган одам ошноқ соқоли кўксига тушган, увоққина чол эди: «бу ўша», деб хаёлимдан ўтказдим, ақинига бориб салом бердим. Чол нурсиз хира кўзлари билан узоқ қараса ҳам, кимлигимни билолмади. Ниҳоят ориқ қўлларини кўрпачага тираб каловлаб турди-да:

— Ҳой, Кимсанбойни ўғлимисан?— деди ва қайта-қайта қучоқлай-қучоқлай ёнига ўтказди, юз-кўзларимни пайпаслаб, силаб-сийпаб қўйди.— Товушинг даденгикига ўхшайди-я, овозингдан танидим, чирогим, умринг ўхшамасин, худди отангинг ўзи бўлибсан. Унинг ҳам елкалари шунақа дуркун, қирра бурун, қошлари шунақа бароқ эди!

...Қобил бобонкида роса уч кун қолиб кетдим. Дадам билан ўтказган чоғларини эслаб Қобил бобо ҳикоя қилишдан-у, мен тунлари ҳам кўзимга уйқу келмай эшитишдан чарчамадим. Нима ҳам бўлиб, гап орасида қариб, мадордан қолган итти суриштирганимда, мен бу итнинг ўша афсонага алоқаси бор деб сира хаёлимга келтирмаган эдим. Буни қараангли, ит баҳонаси билан шу пайтгача қулоқ эшитмаган-у, ақл бовар қилмаган ҳодисадан ҳайратда қолдим.

— Дада!— деб юборди Асқар ҳовлиқиб.— Нима, ит сувдан чиққан ўша фаришта эканми?

— Йўғ-е,— Жуманқул ака кулди,— аммо фариш-

та фаришта ҳам эмас, афсона афсона ҳам эмас, ҳам-маси бор гап экан.

...Қобил бобонинг у пайтлари қирқлардан энди ошган, қирчиллама чоғлари бўлгани учун Қобил ака дея қолайлик. Хўш Қобил аканинг ёш, бақувват, вужудидан тоғни уриб толқон қилгудек куч ёғилиб турганига қарамай, кўзи тез-тез толиқадиган бўлиб қолган эди. Тоғлик кекса бир одам: «қирдаги булоқнинг сувидан ичиб кўр-чи, зора шифо топсанг», деганига подалар уч-тўрт чақирим нарида бўлса ҳам, ҳар куни отда келиб, дарё ёқасидаги булоқнинг сувидан мешини тўлдириб кетар эди. Нафи тегдими, ҳайтовур, ўзини бурунгидан анча яхшироқ сеза бошлади-ю, шу-шу булоққа қатнашни канда қилмади. Бир куни ярим кечаси, сувсаб ўридан турса, мешда сув йўқ, тонг отишига ҳали анча бор, отга миниб, булоққа жўнади. Қўтоннинг олдида узала тушиб ётган ит ҳам унга эргашди. Ўша йили ёз ёмғиргарчилик билан келган эди. Қобил ака қорайиб турган осмонга қарай-қарай, қуймаса гўрга эди, деб хаёлидан ўтказаркан, қорама-қора келаётган ит бирдан олдинга қараб чопиб кетди, тўхтаб орқасига ўгирилди, алланечук увиллаб қўйди. Қобил аканинг юраги ғашланди, ажабо, тил-оғзи йўқ бу жонивор нимани сездю, нимага ишора қиляпти, деб отнинг жилловини қўйиб юборди. Буни кўриб ит яна олдинга югурди, дарёнинг нариги қирғоғи тахминан эллик-олтмиш қулоч баландлик, ўша тепаликка қараб ғингшиб туриб қолди. Сўнг булоқнинг атрофидаги тошларнинг орқасига ўтиб писиб ётди. Қобил ака отдан тушиб, нариги қирғоққа, тепаликка қаради, аммо бирон шубҳали нарса сезмади. Энди булоққа энгашган ҳам эди, олис-олисдан келаётган от дупури қулоғига чалингандек бўлди-ю, ажабланиб, атрофга аланглади. Вожаб, бу томонларда ҳеч ким юрмас, ҳатто ўтлоқ жой бўлмаганига пода ҳам боқилмасди-ку! Қизиқ, ким бўлди, тагин

ярим тунда-я?! Уни итнинг писиб ётгани ажаблан-тирди. Ҳар эҳтимолга қарши отни нарироққа ҳайда-ди. Ҳзи ҳам тошни паналаб чўққайди-да, тепаликдан кўз узмади. Ҳали-ҳали эсида, бир неча йиллар аввал босмачилар қишлоқни талаб, уйларга ўт қўйиб, ҳам-ма молларни ҳайдаб кетган эди. Ушанда ҳам худди шунақа, ярим кечаси қўққисдан келиб босишган эди. Аммо бунга кўп бўлган, босмачиларнинг аллақачон уруғи қуриб битган. Аммо тоғ ён бағридаги қишлоқ-нинг ҳали унисиди, ҳали бунисиди колхоз тузила бошлади-ю, ғалати-ғалати нарсалар қулоққа чалина бошлади, аллақандай ғаламис колхознинг омборига ўт қўйиб кетганмиш, бошқаси колхоз раҳбарларидан бирини пичоқлаб кетганмиш, хуллас, кўнгилга соя ташловчи мана шунақа воқеаларни эслаб Қобил ака-нинг юраги увушди. От туёқлари тобора яқинлашар-ди. Ғаламис одам шунақа зимистон тунда оч бўрига ўхшаб изғийди. Қизик, бу одам ким-у, тепаликка нега от қўйиб келяпти, ё бу томонда йўл йўқлигидан бе-хабармикин? Унда ўлар-қутиларига қарамай отни шу аҳволда чоптириб келаверса, қирғоққа етганда отни тўхтатолмай бирдан дарёга мункиб кетиши ҳам мум-кин. Аммо тепаликка яқинлашган сари от туёқлари ҳам секинлашди. Демак, бу томонда дарё борлигидан хабари бор, деб қўйди Қобил ака ва тепаликдан кўз узмади. Ит ҳам секин бир ғингшиб, жим қолди. Ниҳо-ят кўп ўтмай тепаликда икки одамнинг узун-қисқа қораси кўринди. Қобил акани ваҳима босди: шу яқин орада юрган отни сезиб қолишса-я! Аммо улар ўзла-ри билан ўзлари овора эди, шоша-пиша отдан алла-нарсани ерга туширишди. Иккови энгашиб, бири у бошидан, иккинчиси бу бошидан даст кўтариб, бор кучлари билан дарёга улоқтиришди-ю, дарров орқа-ларига қайтиша қолди. Ит бетоқатланиб, сабри чида-май дарё томонга эмаклаб кетиши билан Қобил ака сапчиб ўрнидан турди, дарё томонга югурди, аммо

шовиллаб оқаетган сувнинг белида ҳеч нарса кўринмади. Қобил ака талвасага тушиб, овозининг борида итни чақира бошлади, қирғоқда у ёқдан-бу ёққа югурди, на ит кўринди, на овози эшитилди. Бирдан олисда, сувнинг иштов билан бурилиб оқаетган жойида алланарса қалқиб бораётганини аранг илғаб қолди-ю, ўша томонга югурди ва сувга шўнғиб, итни мўлжалга олиб суза кетди. Ит алланарсани тишлаб, жон-жаҳди билан қирғоққа судрарди. Қобил ака ит судраб келаётган нарсани ушлаб кўрди, қоп экан, бир учидан аранг кўтариб итга кўмак бера бошлаган эди, ҳолдан тояёзган ит дарров ўзини ўнглаб олди. Бор кучи билан яна қирғоққа тирмаша бошлади. Итга осон бўлсин деб, Қобил ака шўнғиди-ю, қопнинг остидан ушлаб кўтарган эди, қўли юмшоқ бир нарсага тегиб сесканиб кетди. Чўкиб бораётганига ҳам қарамай, апил-тапил икки қўллаб яна пайпаслаган эди, қўли аввал думалоқ нарсага, кейин... кейин, даҳшат билан бирдан қичқириб юборганини ўзи ҳам билмай қолди.

— Ким бор, ёрдам беринглар, одам!

Овозини дарёнинг шовиллаши босиб кетди. Урина-урина қирғоққа яқинлашгач, дод-фарёддан фойда йўқлигини, муҳими, ҳозир қопни тезроқ қирғоққа олиб чиқиш кераклигини пайқаб, Қобил ака бир қўли билан қопнинг тагидан даст кўтарди, қоп энгиллашди. Ит қопни қирғоққа тортиб чиқди, Қобил ака ҳамма ёғидан сув шариллаб оқиб турса ҳам аллақандай ваҳима ва ҳаяжонда тиши-тишига тегмай, даг-даг титраётган қўллари билан пайпаслаб аранг белидан пичоқни олди. Қопни ўртасидан шариллатиб йиртиб юборди-ю, орқага қалқиб кетди; қопда, дарҳақиқат, қўл-оёғи боғланган ёшгина аёл ётарди! Бу нима, бу қанақа мудҳишлик, ўнгими, ё тушимми? Қобил ака бир лаҳза серрайиб туриб қолди, кейин ғайритабиий бир чаққонлик билан аёлнинг оғзидаги

латтани олиб, оёқ-қўли чандилган арқонни кесиб ташлади. Бу ерда қолиш ҳам хавф-хатардан ҳоли эмаслигини пайқаб, ҳали аёл ўлима-тирикми, буни ҳам билмай, дарров етти тутиб келди, аёлни даст кўтариб отга минди. Тиззасига сўхиста ётқизди.

— Нима бўлса ҳам тақдири-азалдан, чу!— деди-ю от ўтовга қараб ўрмалаб кетди. Итнинг қувончи ичига сикмасди, дам ерғишлаб олдинга югуриб қолар, дам орқага қайтар, ўзгича қўярга жой тополмасди. Қобил ака бир нарса эсига келиб, тиззасини бир оз қийшайтирган эди, аёлнинг оғзи-бурзидан шариллаб сув келди-ю, гейин, те ўтовга ета-етгунча чак-чак томиб кетди. Ўтовга олиб кириб бошини қуйироқ тушириб чалқанча ётқизиб қўйди-ю, шамни ёқиб яна таажжубда қолди: вожаб, ё қудратингдан, бу аёл сира ўзимизнинг аёлларга ўхшамайди-ку?! Сочин малла, тўри ҳам оқ-сарикдан келган. Қобил ака қўллари қалтираб, аёлнинг чаккаларини, юзларини ишқаркан, бу ким-у, қайси кўргилик уни шу кўйга солди дея, хаёлидан ўтказди.

Тун бўйи Қобил ака мижжа қоқмади, фақат тонг отиб, кун ёришгандагина аёл билинар-билимас қимирлади, унинг юзларидан ўлимнинг совуқ шарпаси кўтарилгандай бўлди-ю, Қобил ака қувониб кетди. Негаки, бу аёлда жон асари борлигига сира ишонмай қўйган эди! Яна ўша дарёдан чиққанда тутган титроққа ўхшаш бир нарса вужудини қалтиратиб юборди-ю, бирдан кўзларига қалқиб ёш келди. Майли, дунёдаги жами азоб-уқубатларни менга раво кўра қол, майли, умримнинг ярмини шу шўрликка бағишла, аммо бир лаҳза бўлса ҳам бечорага, ҳали тўйиб-тўйиб кўра олмаган шу ёруғ оламни яна бир бор кўрсат-у, кўзларини қувонтир, дея аёлнинг тепасиди чўққайиб олганча тирқираб оқаётган кўз ёшларини сира тўхтатолмасди. Бир томчи ёш аёлнинг юзига томди, аёл сесканди, кўм-кўк бўлиб кетган лаблари

титрагандай бўлди, билинар-билинемас энтикди. Қобил ака қувончдан ўрнидан туриб кетди, аёлнинг тепасида гир-гир айланди, бир оз ҳовуридан тушиб, яна чўнқайди, аёл оҳиста, шунда ҳам қалқиб-қалқиб нафас ола бошлади. Қобил ака: «Ҳозир сув деб қолса қатра сув йўқ, кеча эсимдан чиқиб кетиб, меш ҳам булоқнинг бошида қолаверган экан», деб ўйлади. Узининг бутун вужуди ташналикдан чўғ бўлиб ёнаётганини энди сизди ва ўтовдан чиқа солиб, кечадан бери эгари олинмай олисда ўтлаб юрган отни тутиб келди, фақат шундагина қўтондан чиқолмай, гир-гир айланиб, пойма-пой маъраб, тоза очиққан қўйларга кўзи тушди, қўтоннинг эшигини очиб юбориши билан ҳаммаси ёпирилиб, тахта деворни қулатиб юборди, ҳаш-паш дегунча қирга таралиб кетди. Қобил ака булоқдан сув келтирганда ҳам аёл кўзини очмаган, аммо нафас олиши меъёрга тушгандай эди. Яна тепасида чўққайди, сув олиб кафтида қовжираган лабларига томизди, аёл жунжиккандек бўлди. Оҳиста лабларини қимирлатиб қўйди, анчадан сўнг кўзларини очмоқчи эди, ҳадеганда очолмади, дармони келмади. (Шу жойда негадир Шахло афсонадаги фариштанинг булоқ сувидан сўнг кўзларини очиб, лабларига жон кириб, қимтиниб қўйганини беихтиёр эслади.)

— Қизим,— деди Қобил ака энгашиб.

Аёл киприги силкина-силкина оҳиста кўз очди; вожаб, унинг тахмини тўғри эди, бу аёлнинг сочларигина малла бўлмай, кўзлари ҳам баҳор чоғлари ёмғирдан сўнг қуёш чарақлаб чиққан мовий осмон тиниқлигини эслатарди!..

Жуманқул ака жим қолди. Анчадан сўнг ўзинга ўзи гапиргандай оҳиста: «демак бундан чиқдики, афсона — афсона эмас экан-да», деб қўйди. Шахло ҳамон тиззаларини маҳкам қучоқлаб олганча киприк қоқмай Жуманқул акадан кўз узмасди. Асқар алланечук бўлиб:

— Дада,— деди,— кейин-чи?!

— Кейин, аёл икки-уч кундан кейин ўзига келиб, Қобил акага миннатдорчилигини айтиб адо қилолмаган. «Яхшиямки, булоқда шунча ҳикмат бор экан-у, кечаси дарё бўйига тушибсиз, шу баҳона бўлиб мен ҳам ўлимдан қолдим», деган. Қобил ака шунча қилса ҳам на насли-насабини, на қаерлик эканини, на тунги қотиллар нима хусуматда дарёга чўктирганини айтган. Ҳеч нарса демаган-у, бир кун азонда қандайдир қизни қутқариш керак деб, қўйларни қирга ҳайдаётган Қобил ака билан хайрлашиб кетиб қолган. Шундай бўлса ҳам Қобил ака кутган, аммо аёлдан дарак бўлмаган. Шу яқин-атрофдаги чўпонлардан сўроқлаган, аммо ҳеч ким дарагини айтолмаган. Кўпчилик ҳатто Қобил аканинг гапларига ишонмаган ҳам. Хуллас, Қобил аканинг бир кун эмас, бир кун ўз оёғи билан келиб қолар-ку, дея ўзига-ўзи тасалли беришдан бошқа иложи қолмаган. Аммо аёлдан бошқа дарак бўлмаган. Балки афсонанинг яралишига шу нарса сабаб бўлганми, ким билсин, бу гап оғиздан-оғизга ўтавериб афсона ҳолига келганмикин дейманда!

— Уша!— деб қичқариб юборди бирдан Шаҳло,— ўша, бу ўша аёл!

— Ким?! Қайси аёл? Нима деясан?!

Жуманқул ака қизчанинг бирдан ўзгариб кетганини, ҳовлиқиб, ўзини босолмай қолганини кўриб, таажжубланди. Ниҳоят Шаҳло энтика-энтика Солижон аканинг бир тасодиф билан омон қолгани, қишлоқдаги ўзи бирга ўқиган болаларнинг тақдири билан қизиққани, Шаҳло қишлоққа кела солиб, шуларни суриштиргани ҳақида айтиб берганида бу таажжуб яна ортди. Асқар дадасининг ҳикояси-ю, Шаҳлонинг ғалати-ғалати гапларини эшитаркан, бу қизча эртақдаги маликага ўхшаса ҳам, тоза ичидан пишган писмиқ экан, деб қўйди. Тавба, ичида шунча гапни сақ-

лаб юрган қиз, оддий бир қир илонидан ўтакаси ёрилай деди-я!

— Қизик,— деб қўйди Жуманқул ака,— демакки, ўша аёл сен айтган аёл бўлса, бу воқеа домланг қишлоқдан чиқиб кетгандан кейин содир бўлган.

— Нега?— ажабланди Шахло.

— Уйла, аёл бир неча кун йўқ бўлиб яна қишлоққа қайтиб келади-ю, бу нарса қишлоқда шов-шув бўлмайди-ми? Ушанда, домланг бошидан ўтганларини айтиб берганда шу воқеани ҳам эсласдимми?

— Дада,— деди Асқар,— борди-ю, аёл ўшанда қишлоққа қайтиб боролмаган бўлса-чи?

— Нега?

— Йўл-пўлда яна ўша қароқчиларнинг қўлига тушган бўлса-чи!

Жуманқул ака ўйланиб қолди.

— Дарвоқе,— деди анчадан сўнг,— шундай бўлиши ҳам мумкин-ку, унда жумбоқ жумбоқлигича қолаверади, борди-ю...

— Нима?— деди бирдан ҳаммаси яна афсонага айланиб қолаётганидан юраги шувиллаб Шахло,— нима?!

— Хўш, борди-ю, ҳозирча ўша Гулноранинг низига тушилса-чи? Қизик-а, агар Қобил ака айтган аёл чиндан ҳам янги мактаб очмоқчи бўлган ўша аёл бўлса, демак, янги мактабдан кимлардир чўчиган, бу гаплар ҳозир кулгили туюлса ҳам, у пайтда тиш-тирноғи билан қарши бўлганлар оз эмас эди. Хўш, ўшандан сўнг Гулнора топилган бўлса-чи? Гулноранинг тақдирини аёлнинг қисматини бир қадар ойдинлашувига, борингки, калаванинг учи топилишига ёрдам бермасмики, дейман-да, ё гапим чакким?

— Ҳа!— деб юборди Шахло ҳам маъқуллаб. Солижон ака шаҳарда бўлганда бир кечада тушиб-чиқиш ҳеч гапмасди, аллақачон бола-чақасининг олдига —

Исеиккўлга кетиб қолгандир, деб афсусланиб қўйди қиз. Асқар эса ҳовлиқиб:

— Бўлди,— деди,— эртагаёқ уйма-уй юриб, ҳамма Гулнораларни суриштириб чиқаман.

Жуманқул ала кулди.

— Аввалам бор, ўғлим, ўша Гулнора ҳаёт бўлса, ҳозир элликларнинг атрофидаги бола-чақали аёл, демак, шу ёшдаги одамларнинг орасидад қидириш керак, қолаверса...

Жуманқул ака гапдан тўхтаб, нича ўйлаб қолди да, Шаҳлодан сўради:

— Домланг қишлоққа хат ёзишдан аввал ҳам шунақа бирон кўнгилсизликка учраганми?

— Йўқ шекилли, йўқ.

— Нега йўқ деяпсан?

— Ўшанда, шунча нарсани айтган одам, яширмас эди деб ўйлайман.

— Ҳа, гапингда жон бор, хўш, домланг қишлоққа нима деб ёзган экан, мазмунини сенга аниқроқ айтиб бермаганмиди?

— Хатнинг мазмунини аниқ билмайман-у, аммо ўзи билан ўқиган икки-учта боланинг, айниқса ўша аёлнинг тақдири билан қизиққанини ёзган экан.

— Нима дединг?— деди Жуманқул ака,— «айниқса ўша аёлнинг тақдири билан қизиққанини» ёзган, дедингми?

— Ҳа!— деди Шаҳло,— Солижон акани «айниқса ўша аёлни» деган гапи аниқ эсимда!

— Қизиқ.

— Нега?— деди Асқар.

— Қара-я,— деди ўзига-ўзи гапиргандай Жуманқул ака,— хатнинг жавобини аллаким атайлаб шаҳарга бориб, эшигига ташлаб кетган. Шунча оворагарчиликдан кўра, хўш, хатни олган одам домланг қидирган одамларни суриштириб, бор бўлса бор, йўқ бўлса йўқ, деб жавобини қишлоқ почтасига ташлаб

қўя қолса бўлмасмиди. Шу нарса ғалати туюляпти-да!

— Демак, сиз айтмоқчисизки,— деди ҳуши учиб Шахло,— қизиқ, ўшанда Солижон ака ҳам шунга ўхшаш бир нарса дегандай эди-я!

Аммо Жуманқул ака:

— Йўғе,— деди шошиб,— унақа хаёлга борма, қизим. Балки бир-бирига сира алоқаси йўқ гаплардир. Ким билсин, орадан кам эмас, шунча йил ўтган-а! Мен буни боя Асқар шошма-шошарлик билан иш тутмоқчи бўлганига айтяпман. Аста-аста, битта-яримтанинг кўнглига озор бермай, хўш, битта-яримтани чўчитмай, сувнинг оқимига қараб иш тутган маъқулмикин?

...Ҳаммалари ётишганда ҳам Шаҳлонинг сира-сира уйқуси келмади. Ота-боланинг узук-юлуқ гапларидан дарё ўзанида бир эмас, бир неча қурилишга етадиган қум борлиги қулоғига чалинди-ю, мудрай-мудрай уйқуга кетди, аммо туни билан тиканга ағанагандек безовта бўлиб чиқди. Тонгга яқин туш ҳам кўрибди; куппа-кундузи эмиш-у, осмонда қуёш эмас, баркашдек ой сузиб юрганмиш. Ажабо, нега бундай деса, олис-олисдан найнинг овозига ўхшаш ингичка, майин, ёқимли товуш:

— Буни мен истадим,— деб жавоб берармиш. Овоз қаёқдан келаётганига тушунолмади, Шахло кўзлари жавдираб (қаранг-а, кўзларининг жавдираганини ўзи ҳам кўриб турганмиш) атрофга қараса, дарё бўйида афсонадаги кўк кўзли, малла сочли фаришта ўтирган эмиш. Демак, ҳамма нарсани ҳаммадан аввал пайқайдиган Асқар боя Қизбулоқнинг сувидан олиб келаман деб мешни елкасига ташлаб кетган эди, фариштани дарё лабига чиққанини кўриб, булоқнинг сувидан сепган бўлса керакки, фаришта овоз берди.

— Ажабланма!— дебди яна фаришта.— Менга сув

сочган Асқар эмас, Қобил ака! Асқарни эса ана қара, булоқнинг бошида ухлатиб қўйдим.

Дарғақиқат, Асқар, бошини мешга қўйиб, қир илонининг вишиллагига ўхшаш ғалати товуш чиқариб пишиллаб ухлаб ётганмиш. Вой тавба, афсоналарда рўй берадигандай, Асқар шу ётганича сира-сира уйғонмаса-я? Шахло жон ҳолатда Асқарнинг ёқасидан ушлаб уйғота бошлаган экан:

— Овора бўлма,— дебди фаришта ёқимли товуш билан,— ўзинг яқинроқ кел, сен билан ёлғиз гаплашмоқчиман, чўчима, келавер!

— Вой, нега чўчир эканман,— дермиш тиззалари қалтираб кетаётган бўлса ҳам Шахло сира-сира сир бой бермай,— мени унча-бунчадан қўрқади деб ўйламанг, мана!

Шахло фариштага қараб юрмоқчи бўлиб оёғини ердан узиши билан, воажаб, худди қанот пайдо қилгандай бир зумда фариштанинг ёнига бориб қолганмиш. Фариштанинг қош-кўзлари, жилмайиб туришлари бирам чиройли, бирам ёқимли эмишки! Шахло яхшилаб қараб олай, шаҳарга борганимда ҳамма-ҳаммасини Солижон акага айтиб бераман, деб ундан кўз узмасмиш.

— Мени излаб юрибсанми?

— Ҳа,— дебди Шахло ўпкаси тўлиб,— биласизми, Солижон акам сизни сира-сира тилларидан қўймайдилар.

Фаришта кўм-кўк кўзлари билан Шахлога қараб жилмайибди.

— Солижонни биламан, ҳали ҳам яхши болами?

Шахло сочига оқ тушган кап-катта одамни нега бола дейсиз демоқчи экан, уялиб, айтолмабди.

Шахло эндигина:

— Солижон ака сизни қаерлардан топса бўлади?— деган экан, олисдён, дарёнинг нариги бетидаги тепалиқдан от дупури эшитилиб қолибди. Фаришта

шошиб: «Мени яна қувлаб келишяпти, Солижонга айт, мени шу жойлардан изласин», деб кўз очиб-юмгучча, Асқарни уйғотишни ҳам унутиб, шошганча сувга шўнғиб ғойиб бўлибди. Шахло эса овозининг борича фариштани чақира бошлабди. Аммо фариштадан дарак бўлмабди. Асқарнинг тепасига келиб қанча уринмасин, бошидаги мешни тортиб олиб, шариллатиб устидан сув қўймасин, Асқар сира уйғонмабди. Шахло: «Мунча уйқучисан, ҳой, тур», деб тўлиб келган ўпкасини босолмай ҳўнграб йиғламоқчи бўлармиш-у, нафаси тиқилиб, сира йиғлай олмасмиш.

— Ҳой, Шахло, ҳой, сенга нима бўлди?— деб эшитилган қаттиқ овоздан энтикиб уйғониб кетди-ю, тепасида турган Асқарга кўзи тушиб, анчагача ҳайрат билан қараб қолди-да:

— Вой, уйғондингми, Асқар!— деб ўзини босолмай ростакамига ўкириб йиғлаб юборди.

...Кун ёйилганда машина дарё ёқалаб сўқмоқ йўлдан қишлоққа жўнаб кетди. Жуманқул ака то машинанинг қораси кўздан йўқолгунча, хомуш қараб турди-да, ҳувиллаб қолган қирга бурилиши билан тоғдан ўрмалаб тушаётган отни кўриб, ачиниб қўйди:

— Аттанг, ўглини кўролмади-я!

ХІІІ БОБ

«ҲАЙДАГАНЛАРИНГ ЧАККИ БЎЛИБДИ, ЎҒЛИМ»

Қурилишда иш аввалгидек қизгин бўлмаса ҳам, ҳар қалай иморатнинг беш-олти гишти кўтарилиб қолган эди. Равшаннинг айтганича бор экан. Кўп ўтмай қишлоқда қолган бошқа болалар ҳам ишлашга иштиёқ билдира бошлашди-ю, Мўминжон ака шунча одам жазирама саратонда қуйиб-пишиб, қизиқиб, бири-биридан қолгиси келмай тер тўкяптими, бир маҳал иссиқ қилиб бермаса бўлмас, деб Мулладўстни вақтинча чойхонадан олиб қурилишга қўйди. Шу орада яна бир кўнгилсизлик бўлиб ўтдики, Мўминжон ака ҳув бир марта Мулладўстни «шу ишни болаларга ишониб чакки қиялпсиз» деганини эслаб, негадир, ўшанда чойхоначининг гапини эътиборсиз қолдирганига пича ўкиниб ҳам қўйди. Аммо бошланган ишни тўхтатгиси келмай, қолаверса, Равшаннинг ялиниб-ёлворишидан кейин жаҳлидан тушди. Ҳа майли, Асқар болалик қипти, бўлмаса келиб-келиб долзарб пайтда шу номаъқулчиликни қиладими. Тағин нимага ўчакишибди денг-а! Бай-бай, одам айтгани тили бормайди-я. Шу ёшданки шунақа қилиқ кўрсатса, катта бўлганда қанақа бўлади?! Мулладўст ҳам йўқ демади, ишни чаппасидан орқага кетиб қолишини ўйладими, дарров рози бўлди. «Хотиржам бўлинг, Мўминжон ака, — деди, — ишга ўзим кўз-қулоқ бўламан, холамини ҳам уч-тўрт кундан бери тоби қочиб турибди, қаричиликники: бўлса керак, яхши бўлди, уйга яқин, бот-бот хабар олиб тураман».

— Мўминжон!

Идора олдидаги кўприкдан ўтиб бораётган уста Ашир икки-уч кундан бери беданаларнинг сайроғи-ю, чойхўрларнинг гурунги эшитилмай, ҳувиллаб қолган чойхонада раисни ёлғиз кўриб, шу томонга юрди. Раис ҳам кўзи тушиб қўзғалди, иши ўнгидан келганига хурсанд бўлди. Кеча, олтинчи бригаданинг пахтасини ўт босиб кетганмиш, деб эшитгандан бери хуноби ошиб, аввал бирров бўлса ҳам қурилишга ўтаман-у, кейин далага жўнайман деб турган эди. Аҳволни устандан билиб қўя қолади. Аммо уста кўришиб, сўрининг чеккасига омонатгина ўтирди, негадир чиройи очилмай Мўминжон ака узатган пиёлани истар-истамас олиб ёнига қўйди.

— Ҳа, Ашир, хомушсан?

— Менга қара, Мўминжон,— деди уста гапни узоқдан бошлаб,— бир кўчанинг тупроғини чангитиб катта бўлган ўртоқмиз-а?

— Ҳа!

— Айт-чи, ўзинг билан шаҳардаги қурилишларда ҳам бир неча йил ёнма-ён ишладик, раис бўлганиндан кейин қишлоққа кел, дединг, юзингдан ўтолмай бола-чақамни кўчириб келдим. Колхознинг ярим иморати қўлимдан чиқди, бирор марта ишда қаллоблик нималигини билмадим, ё гапим чакими?

— Йўғ-е, нега чакки бўларкан, ҳақ гап,— деди Мўминжон ака устанинг муддаосини тушунолмай.

— Ҳа, балли,— деди уста гапида давом этиб,— хўш, нега анави палкатни менга кўз-қулоқ қилиб қўйдинг?

— Э-э Ашир, сенга нима бўлди, ўйлаб гапир-япсанми? Оёқ-қўли чаққон одам, ош-овқатга қараб турса...

— Ҳа, бу бўлак гап,— деди уста Ашир раиснинг гапини бўлиб,— айтиб қўй, ҳадеб мошхўрдага қатиқ бўлиб менинг ишимга аралашавермасин, уят бўлади,

мен бир нимани ўйламай-нетмай қилмайман, Мўминжон!

— Ҳа, мунча диққи-нафас бўласан, мундоқ тушунтириб айт!

— Қарасам, болаларнинг руҳи аввалгидек эмас, Мўминжон. Хўш, нима гап, деб овқат маҳалда секин суриштираман, эҳ-ҳе, буларнинг шунча дарди бор экан-у миқ этмай юришган экан. Юмушимиз фақат семон қориш-у, ғишт ташишми, Ашир ака, устачиликни нега ўргатмайсиз, деб қолишди. Ҳам қувондим, ҳам шу нарса эсимга келмаганига ўзимдан-ўзим хафа бўлиб кетдим. Хўш, қалай?

— Чакки эмас!— деди раис болаларни шунақа иштиёқи борлигидан мамнун бўлиб.

— Ҳа, балли, ёнимга галма-галдан бола олиб битта ғиштни у қўйса, биттани ўзим қўйдим. Ҳаммасининг ҳам туппа-тузук қўли келиб қувонганини-ю, байбай, ғайрати ошиб-тошганини кўрсанг! Орага анави чойхоначи луқма ташлаб, ҳафсаламни пир қилиб юборди. «Уста, бунақада иш қачон битади?» деб писанда қилса-я. Ҳай майли, болаларнинг кўнгли ўксимасин деб тилимдагини ичимга ютиб, индамадим. Навбат ўғлингга келганда ғиштни қатордан бир энлик чиқариб юборган экан, чироғим, ғишт қўйишдан аввал кўзингизнинг қирини режага бир ташлаб олинг, десам, қозоннинг олдидан кскирдагини чўзиб: «Уста, хўжайиннинг ўғилларини жеркиманг, айб бўлади», дейди-я. Ҳой Мўминжон бу нима деган гап?

— Сенга ҳамманинг олдида шу гапни айтиб бетамизлик қилибди,— деди Мўминжон ака чойхоначининг бачканалигидан ўзи ҳам ранжиб. Аммо уста Ашир ҳунаримни ўргатаман деб ишни судраб юборса, бу ёғи қандоқ бўларкин, чойхоначининг гапида ҳам жон бор шекилли, деб кўнглидан ўтказди. Бир қараганда ўринлидек туюлди-ю, бу нарсани жиғя-

бийронга чиқиб турган устага қандоқ қилиб ётиги билан тушунтирсам экан, деб ўйлаб қолди.

— Шуми?— деди Мўминжон ака.— Қўявер, ўзим танбеҳини бераман. Равшанга келсак, сен ким-у, мен ким, сен койидинг нима-ю, мен уришдим нима, фойдадан ҳоли эмас! Аммо мулла Ашир болалар билан ўралашиб қолсанг, иш чўзилиб кетмасмикин?

— Ўрни нима демоқчисан?

— Ҳозирча уларнинг кўзи пишиб турса-ю...

— Қўли-чи?— деди уста.— Булар ҳали бамисоли бебош жилга, жиловлаб йўлга солмасанг, бекордан-бекорга тошади-кўпиради, боши оққан томонга тентираб кетаверади, йўлга солсанг қўшилиб дарёи азим бўладики, чўлда гул ўсади, ё гапим чаккими?

— Йўқ, нега,— деди Мўминжон ака мулоҳаза қилиб,— аммо бу жилгаларни жиловлаймиз, деб анча-мунича вақтимизни бекорга бой бериб қўямизми, деб қўрқаман, ҳадемай ўқиш бошланса, бу ёқда йигим-теримга тушсак...

— Гап бу ёқда дегин,— деди уста,— сенга буларни ҳозирги ошиб-тошиб турган ғайрати қўл келиб, шу нарсани колхознинг одамларига тегмай, болаларнинг кучи билан битказиб олмоқчисан-а?

— Шундоқ, Ашир, шундоқ бўлса марра бизники,— деди Мўминжон ака,— қани айт, ўтган йили колхознинг ярим пахтасини шулар териб бермадимми?

— Э, ҳа,— деб юборди уста,— бир ҳисобда ўйлаган режанг маъқул, ҳай, унда марра «бизники» эмас, сеники!

— Нега?

Устанинг серажин юзларига истеҳзога ўхшаш ғалати бир ифода қалқиб:

— Аттанг,— деб қўйди,— мен бошқача ўйлаган эканман, унда анави палакатдан чакки хафа бўлган эканман, у шўринг қургур оғзингдан нима чиқса,

раисники маъқул, деб чапак чалиб, кунини кўриб юрган одам-да!

— Оббо,— деди кулиб Мўминжон ака,— сени Максим акага ўхшаганинг яхши-я...

— Кулма!

— Ҳа?

— Ушани нонини еб юрибсан, Мўминжон,— деди,— Нусратилло шилпиққа ўхшамасам бўлгани, ҳай омон бўл!

Уста ёшига номуносиб бир чаққонлик билан ўридан турди. Мўминжон акага ҳам қарамай тез-тез юриб пастга — ёлғиз оёқ йўлга тушиб кетди. Мўминжон акага устанинг шарттакилиги бир оз оғир ботса ҳам, ҳар қалай кўнгли нозиклигини билиб, бир кўйи тўхтатмоқчи, яна ётиғи билан бир тушунтирмоқчи бўлди, аммо устанинг табиатини яхши билгани учун индамай жойида қола қолди. Тавба, нега одамлар сира ўз қобигидан чиқа олмас экан-а? Устанинг дарди битта иморату, раиснинг бошида эса бутун колхознинг ташвиши!

Уста билан раис чорпояда суҳбатлашиб ўтиришганда бир воқеа бўлиб ўтдики, икковлари ҳам бундан беҳабар эдилар; қирдан қайтган машина болаларни қурилишга яқин жойда, катта кўчанинг муюлишида ташлаб ўтиб кетди. Асқар олисдан болаларнинг давра қуриб ўтирганини кўрар-кўрмас ҳовлиқиб:

— Овқатга чиқишибди-ку!— деди. — Чопдик, Малика!

Шахло бирдан хандон ташлаб кулди-ю, Асқар ўзининг ўта хаёлпарастлигидан хижолат чекиб, қулоқларигача ловиллаб кетди. Шахло:

— Менга қара,— деди тўхтаб,— сенга бир бало бўлганми-а, қачонгача унақа дейсан-а, нима, ўзимнинг отим йўқми?

— Охиргиси!— деди Асқар таслим бўлгандек иккала қўлини баравар кўтариб, ҳазилга олган бўлди.

Аммо Шахло бари бир бунинг ҳазил эмаслигини пайқаса ҳам, ортиқ тортишиб ўтирмай Асқарнинг кетидан югура кетди.

— Ҳў, ҳорманглар!— деди Асқар олисдан. Ўтирганларнинг ҳаммаси қаради-ю, аммо ҳеч кимдан садо чиқмади. Асқарнинг ҳаяжон билан елиб-югуриб келатганини кўриб туришса ҳам, қандай ўтиришган бўлса, шу кўйи совуққина қарши олишди. Фақат, Мунира Шаҳлони қучоқлаб, ёнига ўтқазди-ю, аммо ҳеч ким Асқарга ке ҳам, ўтир ҳам демади. Асқар ўзини ноқулай сезиб, бирпас доддираб турди-да, иморатнинг чиройли, бежирим терила бошлаган гиштларига ҳаваси келиб:

— Ишлар бошланиб кетибди-ку!— деб қўйди. Аммо яна ҳеч ким жавоб бермади. Нимадир нашъа қилиб, аллаким пиқ этиб кулди. Шундагина Асқар самоварнинг олдида ўралашиб юрган Анзорга кўзи тушиб, вой-ей, тушимми-ўнгимми, дегандек ажабланиб қараб қолди. Анзор ҳар қўлида иккитадан тўртта чойнакни қўшалоқ қилиб кўтарганча лапанглаб дарага қараб келаркан:

— Ҳа?— деди овозини жўрттага баландроқ қилиб.— Мени энди кўряпсанми?

— Йўғ-е, илгари ҳам бир кўргандайман!— деди Асқар орага тушган ғалати совуқликни кулги билан кўтармоқчи бўлгандай.— Аммо эшагинг йўғига зўрга танибман, вой-ей, ўзимизнинг Анзормисан-а!

Разшан боядан бери тишини-тишига қўйиб ўзини аранг босиб ўтирган эди.

— Оббо, масхаразоз-ей,— деб юборди ўрnidан туриб,— яна ҳаммани лақиллатиш пайдасан-а? Қани, мен билан юр-чи!

— Қаёққа?!

— Ҳозир кўрасан,— деди Равшан ва тўп-тўп уюлган гиштларнинг орқасига ўтиб кетди. Асқар ҳеч нарсага тушунолмай яна ярим ҳазил, ярим чин қиёфада

елкаларини учириб, кўзларини пирпиратиб туғаверган эди, умрида бировга қаттиқ-қурум гапирмаган, мўмин-қобил Портожининг овози чиқиб қолди:

— Ҳа, бор, нега турибсан?

— Ҳой, Анзор,— деди Озода,— эшагингни ташлаб келиб бекор қилган экансан.

— Нега?

— Ҳозир Асқарни эшакка тескари миндириб идо-рага олиб борардик!

Озода жаҳл билан айтган бўлса ҳам, бу гапга Анзордан бўлак ҳеч ким кулмади. Боядан бери Шахло нима бўлаётганига-ю, нега Асқарни бунчалик совуқ қаршилашганига тушунолмай ўтирган эди, Озоданинг гапидан кейин Мунирадан секин:

— Нима гап?— деб сўради. Мунира хомушгина бир хўрсиниб қўйди-ю, аммо жавоб бермади. Асқар ажабланиб, Равшан кетган томонга юриши билан чой-чойда қолиб, ҳамма гуриллаб ўрнидан турди, Асқар гишт уюмини айланиб ўтганда Равшан қўллари-ни белларига тираб:

— Хўш, манави нима?— деди оёғининг остини кўрсатиб. Асқар шундагина тўлган ўранинг устидан яхшилаб семон сувоқ қилинганини кўриб:

— Қойил-е!— деди ва завқ билан ойнадек текис семоннинг устида икки-уч сакради, у ёқдан-бу ёққа юриб кўрди.— Сен қилдингми, Равшан?!

Равшаннинг пешанасидан совуқ тер чиқиб кетди, кўзлари юм-юмалоқ бўлиб, қандай ҳатлаганини, қандай қилиб Асқарнинг ёқасига чанг солганини ўзи ҳам сезмай қолди:

— Нима?!

— Э, қўлингни торт, тентак, сенга бир бало бўлганми?

— Нима дединг?!— деди ва жон ҳолатда Асқарни у ёқдан-бу ёққа силкита бошлаган эди, Шахло титраб кетди. Овозининг борича қичқириб юборди.

— Эсингни едингми, Равшан?!

Шаҳлонинг титраб-қақшаб бақиргани Равшанни баттар қутиртириб юборди. Шаҳло бу гал ўзини тутиб туролмай, бора солиб Равшаннинг қўлларига ёпишган эди, Равшан жаҳл билан туртиб юборди. Шаҳло қалқиб кетди, агар Озода билан Мирқобил чаққонлик қилиб орқасидан тутиб қолмаса, бор бўйи билан йиқилиши турган гап эди. Фақат шундагина Равшан бўшашиб, эс-ҳушини аранг йиғиб, Шаҳлонинг оппоқ оқариб кетган юзига қаради-ю, ўзининг ҳам юраги шувиллаб кетди. Асқар бу машмашаларнинг сабабини тушунолмай, негадир хўрлиги келди. Бунинг устига Шаҳло сал бўлмаса йиқилиб кетаёзганини ўйлаб, аламига чидолмади, ғазаб билан Равшанни шундай силтаб тортдики, у ночор орқага тисарилди. Бу воқеа кўз очиб юмгунча, то болалар ғишт уюмларини айланиб ўтгунча рўй берди. Бўлмаса, Мирқобилнинг олдида Равшан қўлларига эрк беришга унча ботинолмасди.

— Ҳой Равшан,— деди Озода,— бу қанақа қилиқ-а?

— Ҳа, ёнини оляпсанми?

— Гапни бурма,— деди Мирқобил,— ҳар қанча гап бўлса, юзига шартта-шартта айт, ёқасидан олиб нима қиласан?

Равшан оғир-оғир энтикиб қўйди-ю, аммо индамади. Негадир, билганларингни қилларинг, дегандек қўл силтади-да, бир чеккага бориб тумтайиб ўтириб олди. Озода кулди:

— Ҳа?— деди Равшан:

— Менимча, сен Асқарга айтадиган гапларингни айтиб бўлдинг чоғи, энди ўзимиз гаплаша қолайлик.

Шу пайт чойхоначи ҳовлисидан чиқди, Асқарга кўзи тушиб бир ўқрайиб қўйди, юзи тиришиб, минг-минг афсус билан бошини чайқаб Равшаннинг ёнига чўккалади.

— Уста қани?

— Йўқ, овқатни менсиз еяверинглар деб кетган эди.

— Қаёққа?

Равшан билмадим, деб елка қисди.

— Менга қара, Асқар,— деди аллақандай сўниқ товуш билан Мирқобил,— мана шу турган жойнинг аввал нима эди?

— Ура эди,— деди Асқар ва ҳеч нарсага тушунмай оёгининг остига қараб қўйди,— ҳа, ўра эди!

— Ичиди нима бор эди?

— Семон!

— Хўш,— деди Озода,— ўша семонни кимнинг таклифи билан шу ўрага ағдарган эдик?

— Мени.

— Қойил-е!— деб юборди Мелиқўзи.— Уялмай мени дейди-я!

— Жим!— деди Мирқобил ва Асқарга ўгирилди.— Қани айт-чи, нега ўрага сув очиб юбординг, қара, озмунча семон нест-нобуд бўлдимми?

— Ким?

— Сен!

— Нима?!— қичқириб юборди Асқар.— Мен? Қачон?

— Гапни айланторма, Асқар, қирга кетишингдан сир кун аввал, кечаси ўн билан ўн бирларининг орасида қаерда эдинг?

Асқар бўшашиб, кўзлари жавдираб, йиғламсираган товуш билан:

— Йўқ,— деди,— буни мен қилганим йўқ, ишонмайсизларми?

— Жавоб бер!— деди луқма ташлаб Равшан,— хўш, қаерда эдинг?

Орага оғир жимлик тушди. Асқар қизариб-бўзариб, анчагача бошини кўтармай ўтирди, кейин негадир кўз қири билан чойхоначига қараб қўйди. Ҳам-

манинг диққат-эътибори Асқарда бўлгани учун Шаҳлонинг юзи докадек оқариб, лаблари титраб кетганидан ва кўзларига қалқиб ёш келганидан бежабар эди; нега жим, нега индамайди, нега жавоб бермайди, ахир ярим кечаси уйда бўлмай қаёқда бўлиши мумкин?

— Шу ерда,— деди ниҳоят Асқар бош кўтармай,— шу ерда эдим.

Шаҳлонинг ҳуши учиб:

— Асқар!— деб юборди,— ёлғон-ку!

Чойхоначи илжайиб:

— Сиз қаёқдан биласиз, меҳмон қиз,— деб қўйди,— бор гапни айтяпти; уйда эмас, шу ерда эди, ўзим кўрдим, орқасидан анча ергача қувлаб бордим ҳам.

— Асқар!— Шаҳло қулоқларига ишонмай қолди.— Йўқ, йўқ, ёлғон, бу ерда бўлмагансан, шундай эмасми, Асқар?

— Бўлганман,— деди Асқар тутила-тутила,— ўша куни кечаси бўлганман, бу рост, аммо ариқнинг яқинига ҳам йўламаганман.

— Сен-а?— деди Равшан.— Хўш, кечаси бу ерга нега келган эдинг, айбинг бўлмаса нега қочдинг?!

Асқар ғалати, худди касал одамникига ўхшаш маънос билмай билан Разшанга қараб қўйди.

— Улсам ҳам буни сенга айтмайман!

Равшан ўрнидан туриб кетди.

— Айтмасанг айтма, ҳаммаси аниқ, ўша куни сен билан озроқ жиқиллашиб олган эдик, кейин билмай оёгинга гишт теккизиб юборган эдим, ҳаммасининг ўчини шундан олмоқчи бўлгансан. Ё йўқми, қани, йўқ деб кўр-чи, шу қилмишинга сени қурилишдан ҳайдамоқчимиз!

— Нима деб ўйласанг ўйлайвер,— деди Асқар,— ўзим ҳам кетаман.

Озода пастга тушиб кетаётган Асқарнинг орқаси-

дан қараб, негадир кўнгли бўшашиб кетди: аттанг, шундоқ боланинг қўлидан шу иш келади-ю, ўзини бербурд қилиб, раис буванинг олдида ҳамманинг юзиний ерга қаратади, деб ким ўйлаган эди! Асқарнинг бу ишни қилганига сира ишонгиси келмай, юрагининг аллақаери ачишиб турганда Анзор Оводанинг бояги гапини эслаб, ҳали унча йироқлашмаган Асқарга атайлаб эшиттириб:

— Э аттанг,— деди,— эшакни бекор ташлаб келган эканман.

Асқар қадамини секинлатди-да, орқасига қараб:

— Анзор!— деди,— ҳовлиқма, ўзингнинг эшагингга ўзинг тескари миниб юрма, тентак!

Анзор ҳа, алам қилдими, дегандек ёйилиб кулди-да, ғалати бир жилпанглаб қўйди. Сочларини панжалари билан тарай-тарай, ногирон оёғини силкитасилкита нари кетди. Боядан бери ҳеч кутилмаган бу машмашалардан ҳуши учиб, нима қиларини-ю, нима дейишини билолмай боши қотиб қолган Шаҳло Асқарнинг йироқлашиб бораётганини кўриб, кўнгли алланечук бўлиб кетди. Равшаннинг ҳай-ҳайлашига-ю, Анзорнинг хахолаб кулишига ҳам қарамай, ҳаммани ҳайратда қолдириб, Асқарнинг кетидан югура кетди. Бўш-баёв Нортोजига бу ғалати таъсир қилиб:

— Аттанг, битта шу бегона қизчалик бўлолмадик-а,— деб қўйди секин,— балки...

— Ҳа?!— жеркиб берди уни Равшан. Шу топда Шаҳлонинг бояги қилиғи-ю, ҳозир ҳамманинг олдида на Равшанни менсимай, на қизлик ғурурини ўйламай, Асқарнинг орқасидан югуриб қолгани тоза алам қилиб турган эди.

...Олида уста Ашир кўринди, у бўлиб ўтган воқеани ҳам, болаларнинг кайфиятидаги ўзгаришни ҳам пайқамади, негаки, раис билан суҳбатдан кўнгли гашланиб келганига ўзи ҳам хомуш эди!

Асқар битта-битта юриб бсши оққан томонга бо-

рарди. Хаёллари айқаш-чайқаш, безовта туш кўрган одамга ўхшаб ҳадеганда ўпкасини босолмас, бояги зўрма-зўраки бепарволигидан асар ҳам қолмаганди. Тавба, шу нарсаларнинг бари ростдан ҳам ўнгида содир бўляптими? Қайси ноинсоф шунақа пасткашлик билан Асқардан ўч олмоқчи? Хўш, нимага, бегараз ҳазил-ҳузулигами? Йўғ-е, ақлга тўғри келмайди-ку! Ё Анзор атайлаб қилдимикин, бу боладан ҳар батони кутса бўлади. Унинг баъзи қилиқлари, баъзи гап-сўзлари, тавба, дадасининг ўзи-я! Қишлоқда кўп одам дадасини хуш кўрмайди. Шу одамни юракдан кулганини ё илжайганини, биров билан чақчақлашиб ўтирганини Асқар кўрган эмас. Бир нарса сўрасанг ҳа, йўқдан нарига ўтмайди. Ҳали ўзи унча қари эмас. Новча, озгин одам бўлганигами, букчайиб, доим ерга қараб юради, ё ердан бирон нарса излармикин-а? Унинг бир нарсадан ҳадиксирагандек галати чўчиб юриш одати Анзорда ҳам бор. Қизиқ, Анзор қурилишда нега ўралашиб юрибди? Келмайман, оёғимни ҳам босмайман деб ҳамманинг олдида онт ичган ёди-ку. Ё Равшан ялиниб олиб келдимикин, йўқ, ундай бўлмаса керак, бу чойхоначининг иши. Ҳа, ҳа, Анзор билан чойхоначи яқин. Анзор чойхоначига бегдан чиққан шох-шаббаларни ташиб бериб юради, ўша айтган, бўлмаса келармиди. Тўхта, тўхта, ўша ишни ўзи қилган бўлса-чи, ҳа, ҳа, чойхоначининг ўзи? Йўғ-е, ўлиб-қутулиб олиб келган нарсасини ўзи нобуд қилладими? Битта-яримта билмай сувни очиб юборган-у, бу нарса тасодиқ бўлиб Асқарнинг бўйнига тушди-ми. Ҳа-я, нега шундай бўлиши мумкин эмас. Масалан, овсар кечаси довдираб, сувни очиб юборган бўлса-чи? Хўш, ахир чойхоначининг ўзи анчагача: «шов-шув, тарақа-туруқ холамнинг тинчини бузади», деб юрмаганмиди?!

— Асқар!

Асқар сесканиб орқасига ўтирилди, ўтирилди-ю,

шу томонга югуриб келаётган Шаҳлони кўриб кўзларига ишонмай қолди. Йўқ, бу қиз сира малика эмас! Мардлиги-ю, оқ кўнгиллиги ҳаммани ҳайратда қолдирган эртақдаги паҳлавоннинг худди ўзгинаси. Ҳа, ҳа, боя Равшан ёқасидан олганда, шунча йил бирга ўқиб, бирга ўйнаб катта бўлган қайси ўртоғи ёнига тушди? Биронтаси ҳам, тўхта, балки ростдан ҳам буни сен қилмагандирсан, деб йўлдан қайтармади-ку! Аттанг, шундай қилганда балки бор гапни айтиб берган бўлармиди-я, йўғ-е, бари бир гапирмади, бошига қилич келганда ҳам оғиз очмасди... Шаҳло келиб бирпас энтикканча туриб қолди, унинг кўзлари ғалати жавдирарди:

— Сен... сен қилган эмассан, шундай эмасми?

— Ҳа.

— Мен сенга ишонаман!

Шаҳлонинг теракнинг баргидек титраб, типирчилаб турган кўнгли бир қадар таскин топгандай бўлди. Индамай ёнма-ён боришди, дарё ёқасидаги ўша, катта тепаликка келиб қолишганини кўриб, олдинма-кейин югуриб тепага чиқишди. Мавжланиб оқаётган сувнинг бетида бир дона қизил олма қалқиб келиб, қирғоққа яқин жойда гир-гир айланиб, гирдобга тушиб қолди. Асқар ташвишни ҳам унутди, шўхлиги тутиб югурганча пастга тушди, толнинг навдасини синдирди-да, почаларини қайириб, тиззагача шалоплаб сувга тушди ва авайлаб олмани тортиб олди-да, тепаликда чўққайиб ўгирган Шаҳлога отди.

— Асқар.

— Нима?

— Бир нарса сўрасам майлими?

— Майли-ку,— деди Асқар ёлборгандай — агар ўша нарса бўлса, қўй, сўрама.

— Менга ҳам айтмайсанми?

Асқар индамай келиб қуйироққа чўққайди, қирғоққа шалол-шалоп тегиб оқаётган сувдан анчагача

кўз узмай, кейин Шаҳлога хомушгина қараб оҳиста бош чайқади.

— У ерга бошқа нарсага борганман, йўқ, айтолмайман, сўрама, кейин... ўзингга айтаман.

— Майли,— деди Шаҳло ортиқ қийнагиси келмай,— эртага чиқасанми?

— Қаёққа?

— Қурилишга.

— Йўғ-е,— деди Асқар маъюс кулимсираб.

— Равшан жаҳл устида айтди-ку!

— Бари бир.

— Нима қиласан?

— Билмадим.

— Қирга кетасанми?

— Йўқ,— деди Асқар ва бирдан кўзлари ғалати чақнаб кетди,— ўша тухматчини топаман, қўймайман, мана кўрасан, бари бир топаман!

— Ёлғиз ўзинг-а?

— Сен борсан-ку!— деди Асқар. Уғил боланинг бу гапи кесатиққа ўхшамагани, аксинча, самимийлиги-ю, илиқлиги Шаҳлонинг кўнглига жуда-жуда хуш келиб, анчагача ҳаяжондан жим қолди.

— Фақат,— деди Асқар,— ўша қирда эшитганларингни ҳозирча ҳеч кимга айтмай қўя қол, майлими?

— Тоғамга-чи?

— Биласан-ку...

— Нимани?

— Тоғанг билса бунга ҳам чойхоначи аралашадими, дейман, ўзи шусиз ҳам ўчакишиб қолди.

— Ҳа-я,— деди Шаҳло Асқарнинг фикрини пайқагандай,— майли.

...Тўтихон опа кўнгли алланечук бўлиб, тиқ этса эшикка қараб ўтирган экан, Шаҳлони кўрибоқ югуриб айвондан тушди, маҳкам бағрига босди, у юзидан-бу юзидан ўпди. Шаҳлонинг юраги талпиниб кетди. Ойиси ҳам уч-тўрт кун кўрмаса худди Тўтихон

опага ўхшаб сира бағридан қўйгиси келмас, юзларига қайта-қайта текилиб, минг айланиб, минг ўргилиб, суйгани-суйган эди. Балки, ойиси билан бу аёлнинг нимасидир, қаеридир жуда-жуда ўхшаб кетар, шунинг учун ҳам Шахло бу уйда ўзини сира бегона ҳис қилмасди. Тўтихон опа катта одамни кутаётгандек Шахлони қўярда-қўймай сўрига ўтқазиб, бирпасда хонтахтани қант-курс, олма-узум, нима эсига тушса, нима қўлига илинса, ҳаммаси билан тўлдириб ташлади-ю, ҳозир қизим, деб шошганча бориб чамбаракдан атайлаб йиғиб қўйган қаймоғини олиб келди. Шахло очиққанини, эрталаб йўлга чиққандан бери туз тотмаганини энди эслаб, қаймоққа нон тўғради. Тўтихон опа бирпас қизчадан кўз узмай ўтирди-да, меҳри жўшиб, қир ёқибди, деб қўйди. Кейин қачон келганини суриштириб, нега машинадан тушишинг билан тўппа-тўғри уйга келавермадинг, деб пича койиб турган ҳам эдики, ие-ие опоқ қизим, деганча эшиқда Мўминжон ака кўринди. Кўп ўтмай Равшан ҳам келди. Ҳаммалари хонтахта атрофига тизилишди. Мўминжон ака Шахлонинг қирни томоша қилиб келганидан, айниқса қумнинг дарагини эшитиб, хурсанд бўлди, хўш, афсонани ҳам эшитдингми, деган эди, Шахло боши билан тасдиқлаган бўлди-ю, аммо Асқарга берган ваъдасини эслаб, билганлари ҳақида лом-мим демади. Равшан эса гўё ўртада бояги кўнгилсизлик бўлмагандек ўзини эркин тутарди. Ойиси Равшаннинг қонталаш билакларига кўзи тушиб:

— Вой, болам, бу нимаси? — деди, Равшан эса қўявер, гапимга бари бир ҳеч ким ишонмайди дегандек Шахлога секин кўзини қисиб қўйди-да:

— Э, ойи, манави қизингизни иши, қирга бориб мушукка ўхшаб юмдалашни ўрганиб келибди, — деган эди, дадаси: «Бирор жойда беҳос тилиб олгансан-у, меҳмон қизга тўнкаяпсан-а, вой шайтон-е».

дегандек бош чайқаб жилмайди, ойиси ўғлининг ноўрин ҳазилидан ранжиди.

— Унақа дема, болам, нега меҳмон қиз мушукка ўхшаб юмдаларкан?

Равшан Шаҳлога қараб, ана айтмадимми, дегандек маънодор кулимсиради. Шаҳло Равшаннинг ҳазил аралаш гапларига парво қилмай, ўзини гўлликка солиб ўтираверди. Вой тентак-ей, қўрқоқ олдин мушт кўтарар, деб шуни айтади-да, бояги ўзи кўтарган машмашани Шаҳло айтиб қўйишидан чўчиди шекилли, чунки бировга қўл кўтарган, ё ёқа бўғишган одамни дадаси жуда-жуда ёмон кўради, қолаверса, Аскарнинг ёнини олгани ҳам тоза алам қипти-да!

Алламаҳалда Шаҳло осмондаги сон-саноқсиз юлдузларга қараб, қирда кўрганларим булардан ҳам каттароқ, ҳам ёруғроқмиди, деб хаёлидан ўтказиб, мудрай бошлаганда пастда, супада ётган ота-боланинг узуқ-юлуқ гапи қулоғига чалинди.

— Дада, — деди Равшан, — анавини...

— Эшитдим.

— Кимдан? — ажабланди Равшан.

— Мулладўст айтди, — деди Мўминжон ака, — аммо, ўғлим, ҳайдаганларинг чакки бўлибди, ҳа!

Равшаннинг қайтиб овози чиқмади, балки дадасининг бунақа дейишини сира кутмаганми. Шаҳло ҳам хўрсиниб, қизиқ, Асқар ўша кеча қурилишга нега борган эди, нега ҳеч кимга, ҳатто менга ҳам айтгиси келмаяпти, нега, деб ўйлади.

XIV БОБ СИРЛИ ГАПЛАР

Асқар дарё ёқалаб аста келди. Қирғоқдаги мажнун толнинг йўғон танасига суяниб, бирпас чўққайиб ўтирди. Энди бу ёғи очиқ жой, кўр ойдин, ҳамма ёқ, ҳамма нарса сутга чайгандай баралла кўзга ташланиб турибди. На бирон тиккайган дарахт-у ва на бирон қаққайган уй бор. То чойхоначининг яланглиги да шўппайиб турган ҳовлисигача, тахминан бир чақирим жойни Асқар хавф-хатарсиз ўтиб олса бўлгани. Аммо бу айтишга осон. Тунов кунги воқеадан кейин чойхоначи сергакланиб, кечалари ҳам бот-бот уйдан чиқиб, ҳамма ёққа бир-бир қараб, остонада туриб қоладиган, ҳафсаласи келса қурилишнинг ичига кириб, узоқ йўқолиб кетадиган одат чиқарган эди. Таъба, баъзан соатлаб у ерда нима қиларкин-а? Қурилишнинг кам-кўстини ўйлаб, бечоранинг уйқуси келмасмикин, бўлмаса, уйига кириб маза қилиб ётмасмиди?.. Кеча ҳам шу жойда ўтира-ўтира таваккал қилгани юраги дов бермади, қайтиб кетди. Бир ҳисобда

яхши қилган экан ҳам, ке, нима бўлса бўлар деб, шайланиб ўрнидан турганда чойхоначи уйдан чиқиб қолди. У ёлғиз эмас эди. Ёнида овсар хола ҳам бор эди. Иккови остонада узоқ ўтиришди. Кейин овсар уйга кириб кетди. Мулладўст эса ҳовлини кўча томонидан айланиб, анчагача сайҳонда у ёқдан-бу ёққа бекордан-бекорга изғиб юрди. Аммо бугун Асқар нима бўлса ҳам ниятини амалга ошириш пайида. У сабр-тоқат билан миқ этмай кутди. Дам-бадам кўприкка, чойхоначини ҳовлисига кўз ташлаб энди секин ўрнидан қўзғалганда, олисда, дарёнинг чап томонидаги катта тепанинг олдида Мунира пайдо бўлди. Ойисини пойлагани келган шекилли. Ҳа-ҳа, ана, тепа устига чиқиб чўққайиши билан кўп ўтмай Равшан ҳам кўринди. Яқинига бормай олисдан бирпас қараб турди-да, битта-битта юриб орқасига қайтиб кетди. Ойиси уч кун ўтиб тўртинчи кун навбатчиликда қолса, демак, Шаҳло эртага Мунираларникида бўлади. Асқар ўшандан бери Шаҳлони кўрмаган эди. Кундузи шартта олдига борай ҳам деди-ку, Равшаннинг қовоқлари осилиб, анави Анзор бетамизни қувончдан чакаклари очилиб кетишини ўйлаб фикридан қайтди. Машинанинг фувиллаган овози Асқарнинг хаёлини ўлди. Дарёнинг нариги томонидаги катта йўлдан ўрмалаб келаётган машина кўп ўтмай кўприкка бурилди. Асқар бўшашиб кетди, оббо, яна кечаги машина-ку, нимага келаяпти, ҳамма ўйлари чиппакка чиқса-я?! Ҳа, ана, кўприкдан ўтиб шу ёққа бурилди, э аттанг, нима, нима, тўхта, нега чиппакка чиқар экан, қайтага яхши эмасми! Асқар хаёлига лоп этиб келган нарсадан юраги дук-дук уриб, ҳаяжондан энтикди-ю, машина чойхоначиникига бурилиши билан вақтни бой бермай, толнинг панасидан лип этиб чиқиб, машинага осилиб олди. Қойил, энди то машина эшикка боргунча уни ҳеч ким пайқамайди. Ҳовлига яқин қолганда тушади-ю, дарров кўча деворнинг

орқасига ўтиб олади, машина тўсиб турганда уйдан чиққан чойхоначи уни кўрмайди. Асқар то машина тўхтаб остонада чойхоначи пайдо бўлгунча югуриб токнинг сайқондаги зангига тирмаша-тирмаша ошхонанинг томига чиқиб, узала чўзилиб олди. Юраги гурсиллаб, вужудини аллақандай титроқ босиб, анчагача қимир этмай ётди, сўнг, секин бошини кўтарди-ю, шундоқ рўпарасида ўзига ўхшаб узала тушиб ётган аллакимнинг юм-юмалоқ чақчайган кўзларини кўриб даҳшатдан дод деб юборай деди. Асқар жон ҳолатда қорни билан орқага тисарилиб, томдан қулаб йиқилишига оз қолди. Фақат шундагина, томда чўзилиб ётган каттакон бароқ мушуклигини пайқаб, хиёл ўзига келди. Мушук секин, шошилмай, шунда ҳам тинчи бузилганига норози бўлгандек ёниб турган кўзлари билан Асқарга қарай-қарай нари кетди. Асқар юрагини ҳовучлаб у ёқ-бу ёққа аланглади. Бу ердан ташқи ҳовлини деярли ярми яхши кўринса ҳам, ичкарини кузатиб бўлмас экан! Аммо бу ернинг қулай томони шу эдики, ошхонанинг мўриси тўсиб турганидан томда ўтирган киши кўринмас эди. Шунинг учун Асқар томда бемалол чўққайиб ўтириб олди. Тепасида баланд сўридаги ғуж-ғуж узумга ғалати бир назар ташлаб, ўзича жилмайиб қўйди-да, олазарак бўлиб яна кўча эшикка қаради. Шофёр билан чойхоначи анчагача ичкарига кирмай, негадир кўчада қолиб кетиши. Асқар ўша ердан қайтиб кетса керак, деб ўйлаб турган эди, йўқ, йўлакка узун-қисқа соя ташлаб иккови олдинма-кейин ичкарига кириб келди. Шофёр ошхонанинг олдидаги супачага омонатгина ўтирди. Чойхоначи эса рўпарасида қаққайганча туриб қолди-ю, сал ўтмай ораларида бўлган узун-қисқа, лекин ғалати гап-сўз Асқарга аниқ эшитила бошлади...

Ниҳоят, шофёр ўрнидан турганда Мулладўст чуқур бир хўрсиниб «яқинда» деганча яна гап бошла-

ди-ю, иккови эшикка яқинлашиб қолганлари учун у ёғини Асқар эшита олмади. Кўп ўтмай эшик гирчиллаб очилиб ёпилди, қизиқ, «яқинда» деб чойхоначи яна нима демоқчи эди? Машина оҳиста силкиниб қўзгалди, моторнинг ғувиллаган товуши бора-бора эшитилмай қолса ҳам, чойхоначидан дарак бўлмади, кейин унинг товуши, вожаб, бирдан ичкари ҳовлидан эшитилгандай бўлди. Ҳа, ҳа, Асқар бошини ўша томонга хиёл эгиб, чойхоначининг овозини аниқ эшитди, аммо нима деганини англай олмади, бора-бора ҳамма ёқ сув қуйгандек жимиб қолди. Асқар кўрганлари-ю, эшитганларини ўйлаб алламаҳалгача ҳуши учиб ўтириб қолди!

...Эртасига сабри чидмай, қурилишга жўнади. Олисдан, қий-чув, иштиёқ билан ишлаётган боиларни кўраркан, юраги орзиқиб, ўпкаси тўлиб кетди, ўзини аранг босиб олди, қойил-е, дарров ҳавозага ҳам чиқишибди-я! Устида ишлаб ўрганмаган одамга дорда юргандек ғалати туюлса керак. Ҳа, ана, Нортोजи лапанглаб челақдаги семонни ағдарди-ю, пастга тушиб кетди. Озода эса устанинг ёнида туриб кетма-кет гишт қўйган эди, уста Озодага нимадир деди, қўлидаги куракчининг дастаси билан гиштарнинг устига оҳиста уриб қўйди. Уни бежирим, чаққон-чаққон ҳаракатларига Асқар ҳавас билан қараб қўйди-ю, бу ерга нима мақсадда келганини эслаб, чўнтагидаги хатга кичкина тошни ўради ва сўқмоқдан тез-тез бораркан, Анзорнинг орқасини ўгириб пиёз тўғраётгани қўл келиб, идиш-товоқ юваётган Шаҳлога оҳиста иргитган эди, Шаҳло секин ўгирилди, ўгирилди-ю, Асқарга қараб қолди. Ағраймаса Анзор ҳеч бало сезмаган бўларди, аттанг, Шаҳло вақтни бой бериб қўйди. Асқар югуриб пастга тушиб кетгандагина олдидаги қоғозга шошиб қўл чўзган эди, Анзор кўзларини ишқай-ишқай ўгирилди-ю, аммо анча йироқлашиб қолган Асқарни пайқамасди.

— Ҳо,— деди Анзор илжайиб,— муҳаббатнома!

Шаҳло кўзларини катта-катта очганча нима деб жавоб беришни, нима қилишини билмай доздираб қолди. Анзор ким ташлади, деб ингичка бўйинини чўзиб, у ёқ-бу ёққа аланглади; қурилишдаги болалар узоқда, биронтаси бу томонга ўтгани йўқ, қолаверса, ҳаммаси ўзи билан ўзи озора. Қизиқ, қоғоз қаёқдан тушди?.. Шаҳло Анзорни сурбетлик билан айтган гапларига ичида ғижиниб қўйди, ғазабдан титраб, қулоқларигача қизариб кетди. Бошқа пайт бўлганда қанақа жавоб беришни биларди-ю, аммо ҳозир ҳазил-ҳузул билан қутилиб кетмаса бўлмайди. Шунинг учун Анзорнинг гапларига индамай, ноилож жилмайган бўлди. Бу жилмайишни Анзор бошқача тушуниб, хурсандлигидан жилпанглаб, ногирон оёғини ғалати бир силкитиб қўйди; шу пайт Мулладўстнинг: «Мулла Анзор, меҳмон қизга ҳадеб ўшшаймай, боғдаги сара-сара узумлар билан сийлаб туринг, хўжайинни ҳурматлари бўлади, бир чеккаси дадангизга ҳам нафи бор», деганини эслаб, эртага боққа борганда этакдаги ишкомда ғужуми бошмалдоқдек-бошмалдоқдек ҳасайни бор, ҳасайники, бай-бай, одам оғзига солса тили танглайига чиппа ёпишиб қолади, ўшандан икки бошгина узиб келиб Шаҳлони меҳмон қилишни ўйлаб қўйди.

...Шаҳло кечқурун Асқар айтган жойга бормоқчи бўлганда Мунира остона ҳатлаб ҳеч қаёққа чиқмайсан, деб туриб олди. Қайтанга, нима қиласан, қаёққа борасан, деб сўроққа тутган эди, Шаҳло лом-мим деёлмай қолди. Кейин ҳеч кимга айтмасликка Мунирадан сўз олиб, чор-ночор Асқарнинг бояги хатини кўрсатди. Мунира кўз югуртириб, кулиб юборди.

— Бу сенга эмас-ку!

— Нега?

— Қара, Майика деган қизга-ку!

Шаҳло қирдаги ойдин кечани, илондан чўчиб от-

дан йиқилиб тушганини, кейин Асқар эртақдаги чўпон боладек на илон-у, ва на бошқа махлуқлардан тап тортмай янтоқларни қирсиллатиб отни етаклаб борганини, ҳамма-ҳаммасини эслаб кетди. Қизиқ, ўшандан кейин негадир Асқар баъзи-баъзида унинг отини чалкаштириб айтишини ўйлаб, ўзича мулойимгина жилмайиб қўйди. Мунирага нима деб тушунтирсам бўларкин, умуман буни тушунтириб бўлармикин, дея хаёлидан ўтказди-ю:

— Ҳазиллашиб шундай дейди,— деб қўя қолди. Аммо Мунира чиқармади. «Вақт топиб кечқурун тепага келиб кет, зарур гапим бор», деб хатда Асқарнинг ялинганини писанда қилди ҳам, Мунира кўнмади. Ахир Шаҳлонинг Муниранинг олдига кетдим деб, дарё бўйида юрганини Равшан билса-я? Ойиси билан дадасининг қулоғига етса-я, нима деб ўйлашди? Яна бунинг устига Асқарнинг қандай иши бўлиши мумкин, иши бўлса боя қурилишда гаплашиб қўя қолмайдими? Қизиқ, Асқарни шунақа ғалати бола деб сира-сира ўйламаган эди, қолаверса, бир воқеа Муниранинг юрагига ғашлик солиб чўчитиб қўйган эди, ўшани ҳозир Шаҳлога айтмаса бари бир қулоғига гап кирадиганга ўхшамайди.

— Менга қара, назаримда Анзор сени пойлаб юрганга ўхшайди.

— Мени-я?

— Ҳа.

— Нега?

— Ўтган куни Озода чўмилгани кетаётганда сен ҳам қўшилдинг, хўш, орқаларингдан ким эргашди?

— Анзор!— деди Шаҳло.— Эргашса нима қилибди, яқинимизга ҳам бормай кўприк олдида чўмилди-ку.

— Чўмилдими?— деди Мунира.— Сузишни билмайди-ку, чўмилдими?!

— Ким билсин, биз бутазорга кириб кетдик, қизикмисан, чўмилмаса нега боради?

— Кулма!

— Ҳа?

— Ўзим кўрдим!

— Нимани?

— Чойхоначи орқангдан секин имлаб қўйгандагина, бирдан Анзорнинг чўмилгиси келиб, кетларингдан лапанглаб югурди!

— Йўғе, балки сенга шундай туюлганми?

— Эсимни еганим йўқ, чойхоначининг қилиғини кўрмасам кап-катта одамга тухмат қиламанми. Ҳали у-ҳали бу баҳона билан Анзор доим орқангдан сояга ўхшаб эргашиб юради-ку, ё йўқми?

— Рост!— деб юборди Шаҳло ҳам ҳовлиқиб. Қизик, авваллари эътибор бермаган экан-да! Мунира дарров пайқабди. Шаҳло Анзор ҳув ўшанда Муниранинг кўйлагини олиб қочганда дарғазаб бўлиб, анчагача унинг қилиғини кўнглига сиғдиролмайд юрган эди. Кейинчалик, яқиндан билгандан сўнг унинг баъзи қилиқлари-ю, гап-сўзларига қараб, бу боланинг турган-битгани шу экан-да, деб қўя қолган эди. Қизик, чойхоначи нега унақа қилади? Агар Мунира адашмаган бўлса, Анзорни нега орқасидан жўнатади? Балки тоғасининг ҳурмати учун меҳмон қизга бирон нарса бўлмасин, кўз-қулоқ бўл, деб яхши кўнгилда шундоқ қилганмикин, ҳа-я, албатта шундай, бошқа нима ҳам бўлиши мумкин?!

— Ўзинг ҳам ваҳимачи экансанки!

— Майли,— деди Мунира бари бир Шаҳлонинг харҳашасидан қутила олмаслигини кўриб,— агар Асқарнинг гапи бўлса, айтиб келаман, шу ерда айта қолсин, майлими?

— Майли,— деди Шаҳло ноилож,— хафа бўлмас...

Шаҳло бекор хавотир олган экан. Кўп ўтмай Му-

нира иккови эшиқдан кириб келганда қайтанга Асқарнинг хурсандлигини кўриб кўнгли жойига тушди. Хуллас, Асқар икки кечадан бери пойлай-пойлай, ниҳоят, чойхоначининг ҳовлисига етиб олгани-ю, ошхонанинг томида узала тушиб шофёр билан чойхоначининг орасида бўлган ғалати-ғалати сўзларни эшитганини айтиб берганда, Мунира ҳам кечалари ойиси ишдан қайтаётганда кимдир қорама-қора пойлаганини, туов куни чойхоначи атайлаб Шаҳлонинг кетидан Анзорни юборгани эсига тушиб, кўнгли ғашланди.

— Асқар,— деди Мунира,— шу гапларинг ростми?

— Қизиқсан-а, наҳотки...

— Рост бўлса,— деди гапни бўлиб Мунира,— ўша куни қирга кетаётганингда, нега кечаси қурилишга борганингни айтиб бермагунигча сира-сира гапингга ишонмайман!

— Мен ҳам!— деди Шаҳло, Асқар ноилож қолди. Йўқ деса тамом, охирги умиди ҳам, бирдан-бир илинжи ҳам чиппакка чиқди деган гап. Илож йўқлигини пайқаб, «кулмайсизлар-а», деб қизариб-бўзариб анчагача қимтинди-да:

— Шаҳло,— деди оҳиста,— овсар холани ҳовлисига кириб чиққанингда нима деган эдинг?

— Нима деган эдим?

— Шунақасан-да,— деб қўйди Асқар ўпкалагандай,— ҳовлисидаги узумдан бир бошгина узиб егим келдики, демаганмидинг?

— Айтган бўлсам нима бўпти,— деди-ю, бирдан Шаҳлонинг кўзлари катта-катта очилиб кетди,— наҳотки...

Асқар кулимсираб қўйди, Муниранинг кўнглидаги гулгула ҳам йўқолди-ю, беихтиёр «вой писмиғ-ей», деб юборганини ўзи ҳам билмай қолди. Аммо бунга Асқар хафа бўлмади, аксинча, қизларга қўшилиб кула-кула ўшанда қандай боргани-ю, энди ҳовлига

яқинлашганда қурилишдан чойхоначи чиқиб қолиб, орқасидан кўприккача қувлаб келганини айтиб берганда Мунира бирдан:

— Ариқни ўзи очган бўлса-чи!— деб юборди.

Асқар ҳам дастлаб шу нарса хаёлига келганини айтиб:

— Ким билсин,— деб қўйди.

— Ўзим ҳам билувдим!— деди Шахло ҳаяжон билан,— айбинг йўқлигини сезган эдим! Эртага ҳаммага айтаман, ҳеч қанақа гуноҳи йўқ, дейман!

— Ҳеч ким ишонмайди,— деди Асқар,— мени қайтага кулгига қўясан.

— Нега?

— Чойхоначининг баҳонаси ҳам, далили ҳам ишонарли. Ўйлаб кўр, бир кун аввал Равшан билан жиқиллашиб олганман, кейин оёғимга атайлаб, ҳа, ҳа, атайлаб гишт отди, бу рост. Буни Равшаннинг ўзи ҳам яхши билади-ю, ўша куни қўрқоқлик қилиб ўзини гўлликка солди. Демак, ҳамманинг назарида мен Равшандан бошлаб ўч олганман, яъни кечаси ўрадаги семонга сув очиб юборганман, буни чойхоначи кўрган! Мен бир бош узумни баҳона қилолмайман-ку.

— Рост,— деди Мунира ҳам,— сен йўгингда ўша куниёқ ҳаммамиз йиғилиб шу фикрга келганмиз. Агар бўйнингга олсанг олдинг, олмасанг...

— Ҳайдамоқчи эдиларинг!

— Ҳа, қаёқдан била қолган эдинг?

— Ўша куни биронтанг ёнимни олмадиларинг-ку!

— Энди нима бўлади?— деди Шахло,— бекордан-Бекорга айбдор бўлиб юраверасанми?

— Қайтага яхши!

— Нега?

— Энди бу ҳақда оғиз очма.

— Бекор айтибсан,— деди Шахло ва тунов куни Мўминжон аканинг «болани чакки ҳайдабсизлар» деган гапларини эслади,— тоғамга айтаман!

— Ана холос!

— Ҳа?!

— Хўш, тоғанг дарров кимга айтади?

— Мулладўстга!— деди Мунира.

— Ҳа, яша, чойхоначи тоғангни сояси-ку, билмайсанми, ўша ишни чойхоначи қилганми, бошқа одамми, билмайман, аммо ўша одам ҳозир ҳаммани ишонтирганига хурсанд бўлиб, хотиржам юрибди. Сени шов-шувингдан кейин нима бўлади?

— Тоғам қўймайди, топади, мана кўрасан!

— Бе!— деди Асқар,— тоғанг тополмайди, бўлар иш бўпти деб қўя қолади. Аммо ўша қилгиликни қилган одам қайтага чўчиб кетади. Мени ҳозир қанча ёмонласанг шунча яхши!

— Нима?

— Э, тушунсанг-чи, ҳаммаси хотиржам бўлиб, анави чойхоначи ҳам тинчиса, менга шу керак!

— Ҳа-я,— деди Мунира ҳам Асқарга қўшилиб,— шов-шув кўтаришдан фойда йўқ, қайтага...

— Хавфли!— деди Асқар.— Хўш, борди-ю, чойхоначи айбдор бўлмаса-чи? Унда нима деган одам бўламан? Ҳозирча ҳаммаси сир қолса.

— Майли,— деди Мунира,— Анзорнинг қилигидан хабаринг йўқ-а?

— Йўқ, нима қипти?

Шаҳлонинг ке қўй, дейишига қарамай, Мунира тунов кунги воқеани Асқарга айтиб берганда, Асқар бир ишониб, бир ишонмай таажжубда қолди. Бу ишни Анзор чойхоначининг хоҳиши билан қилганини ўйлаб, «бола эплай олмаяпти», деб тунда шофёрга айтганини эслади. Узининг хаёлидан ўзи чўчиб кетди; йўғ-е, уни бунга нима алоқаси бор? Ундай деса, нега пойлайди, нима иши бор, мақсади нима, чойхоначининг бошқа ташвиши йўқми, ё Мунирага шундай туюлдимикин-а? Ҳар қалай ҳозирча бу ҳақда икковига ҳам лом-мим демай қўя қолгани маъқул. Элбу-

рутдан ўтакасини ёриб нима қилади. Лозим бўлса, кейинча ётиғи билан айтгани яхши. Борди-ю, чойхоначи айтган бола Анзор бўлса, нимани эплай олмаяпти, буни билиш керак, билганда ҳам фақат Шаҳло орқали аниқлаш мумкин! Асқар хоҳласа ҳам, хоҳламаса ҳам бундан бу ёқ на Шаҳло ва на Мунирасиз бирор иш қила олмаслигини пайқаб:

— Шаҳло,— деди.— Ҳозирча ўзингни гўлликка солиб юравер, хўпми, бил-чи, нега пойлаб юрибди!

— Майли,— деди Шаҳло, Анзорни ишшайиб турган башараси кўзига кўриниб «афтинг қурсин», деб қўйди ичида.

— Энди, қизлар,— Асқар чўнтагидан букланган қоғоз олиб очди, қоғозни хонтахта устига қўйиб, кафтлари билан текислади,— мана буни ҳаммамиз бир кўрайлик-чи!

— Нима?!

— Кеча уйга келганимда, чойхоначи билан шофёрнинг гапларини эсимдан чиқариб қўймай деб ёзиб қўйган эдим, диққат билан эшитинглар-чи, бирон нарса англаб бўлармикин?

Қизлар қизиқиб қоғозга энгашишди.

— Чойхоначининг гапи!— деди Асқар,— «айтдим-ку, ҳаловат йўқ, ҳамма ёқда одам изғиб юрганга ўхшайди, иш юришмаяпти, хавфли бўлиб қолди». Хўш, ким нима тушунди?

Қизлар жим қолди.

— Менимча,— деди Мунира,— менимча, қурилишнинг чўзилиб кетганига «ҳаловатим йўқ» деяпти, мана ўзи ҳам «иш юришмаяпти» деб тасдиқлаяпти-ку, «Ҳамма ёқда одам изғиб юрганга ўхшайди», дегани, менимча, ўрадаги семонни сув босгандан кейин бечоранинг назарида кечалари шундай туюлаётган бўлса керак.

— Сен нима дейсан?— деди Асқар Шаҳлогга.

— Йўғ-е, бошқачамасмикин?

— Қанақа?

— Ундан кейинги гапни қара, «бола улгурмаяпти» деяптику, буни юқоридаги гапга нима алоқаси бор?

— Нега алоқаси бўлмасин?— деди Мунира.— Хўш, бошлигимиз ким, Равшан, Равшан болами, бола! Демак Равшан улгурмаяпти!

— Нимага? Бу сўз унга тегишли бўлса «бошлиқликни эплай олмаяпти» дейиши керак эди, ё сен хато ёзганмисан?

— Йўқ,— деди Асқар,— қандай эшитган бўлсам, шундай ёзганман. Мен ҳам шундаймикин деб ўйлаган эдим, Мунира, аммо, ўша бир оғиз сўз ҳамма ўйлаганларимни чалкаштириб юборди. Демак, ё чойхоначи шошганидан билмай нотўғри сўз ишлатиб юборди, ё, биз бошқача тушундик, хўш, бу ёғи-чи? Боягидан кейин шофёр: «нима деб айтай?» деб сўраганда, чойхоначининг жавобини қаранг: «Айт, сабр қилсин, яна уч кундан кейин хабар ол-чи».

— Қурилишдан демоқчими?

— Йўғе,— деди Шахло,— қурилишдан хабар олиш учун кимдир «сабр қилиши» керакми?

— Бемаъни гап!— деб қўйди Асқар ҳам.— Демак, сабр қилиш керак бўлган одам шаҳарда! Шофёр шаҳарлик, демак қайтгандан кейин шаҳардаги одамга «сабр қил, мен уч кундан кейин хабар оламан», дейиши керак. Хўш, нимадан хабар олади, ҳамма гап шунда!

— Буни,— деди Мунира,— фақат уч кундан кейин билиш мумкин экан.

— Шундоқ!

— Ҳой, Асқар,— деди бирдан юраги орқасига тортиб Шахло,— яна борасанми?

— Ҳа, бошқа илож йўқ.

— Қўй, қўя қол,— ёлворгандек деди Шахло,—

қўлга тушиб қолсанг... кел, яхшиси тоғамга айта қолай.

— Нима деяпсан? — деди Асқар. — Айт, расво қилмоқчимисан?

— Нега?

— Негаки, — деди Мунира Шаҳлодан кам ташвишга тушмаган бўлса ҳам бошқа ҳеч қанақа иложи йўқлигини пайқаб, — айтсанг, шофёр билан бўлган гапсўзни чойхоначи ўлса ҳам тан олмайди. Асқар эса ҳамманинг олдида иғвогар бўлади-қолади. Тоғанг чойхоначига ишонадими, ё уч машина цементни нобуд қилиб «ҳайдалган» Асқаргами?

— Бунисини ўйламабман, — деди Шаҳло хомуш тортиб. Шу пайт деворнинг нариги ёғида, Анзорларнинг ҳовлисида она-боланинг гўнғир-гўнғир товуши, кейинроқ эса ора-чора гаплари қулоққа аниқроқ чалина бошлади. Мунира: «ҳозир Анзор девордан мўраласа-я», деб юрагини ҳовучлаб ўтирган эди, йўқ, афтидан, Анзор қаёққадир шошаётгандай эди.

— Чойхоначи ўтинга тўядими, йўқми? — деди аёл.

— Ойиси, — деб пичирлаб қўйди Мунира.

Анзор кулди.

— Яқинда тандир қуриб, нонвойчилик қилармиш, шунга йиғаяпти ўтинни, ойи!

— Кеч қолма, — деди ойиси.

Анзор жавоб бермади, кўп ўтмай эшикнинг очилиб ёпилгани эшитилди.

— Яна ташигани кетди, — деб қўйди Асқар, — чойхоначининг кўзи оч экан, ҳовлисининг ярми ўтин-а! Ошхонанинг олдида тандир ҳам бор.

— Кеча олиб келди! — деди Шаҳло.

— Шунақами? — деди Асқар ва қогозни олди. — Энди бу ёғига қулоқ солинглар. Бу ёғини юқоридаги гапга сира алоқаси йўқ, негаки, ҳовлидан чиқиб кетишаётганида чойхоначи бирдан эслаб сўради: «Анави келтими?» «Ким», деди шофёр, «ҳа уми, билма-

дим». Чойхоначи ташвиш билан «хабар ол» деб қўйди. Хўш, гап ким ҳақида?

— Бирон яхши таниши,— деди Мунира,— у ёқбу ёққа кетган бўлса, келдими, йўқми деб суриштирган.

— Суриштиргани тўғри-я,— деди Асқар,— аммо яхши таниши устида бўлса, мен ҳам эътибор бермасдим, йўқ, гап бирон ёмон кўрган одами ҳақида, ўша одамни шу қадар ёмон кўрадики, мана қара: «Падарлаънатининг жони мингта экан, ётган жойида тинчмай расво қилади шекилли, бирон иложини топмаса бўлмас».

— Ким?!— деди Шахло,— ким иложини топиши керак?

— Шофёр бўлса керак-да,— деди Асқар,— бўлмаса айтармиди, демак, ўша одам ҳам шаҳарда...

— Албатта!— деди Мунира ҳам ўйлаб.— Албатта, шу ерда бўлса, келганми-йўқми ўзи хабар қилиб қўя қолмасмиди?

— Рост!— деди юраги ачишиб Шахло.— Бечора ким экан-а?

— Ким бўлса ҳам яхши одам,— деди Асқар,— афсус, билолмадим, шаҳарга тушиб шунақа-шунақа деб, бечорани огоҳлантириб қўйган бўлардим, ким-у уй-жойи қаерда?

— Жумбоқ!— деди Мунира,— буни аниқлаб бўлмас, аниқлагунча одамнинг ўзи чалкашиб кетади.

— Ҳеч-да!— эътироз билдирди Асқар.— Калаванинг учи топилса бас, кейин...

— Топ!— деди Шахло.

— Топаман, мана кўрасан, бари бир топаман,— деди Асқар ва нимадир ёдига тушиб, шошиб сўради,— ҳой, менга қара, Шахло, ҳов бир марта овсарнинг гапирганини эшитдим, деганмидинг?

— Ўшанда кулган эдинг!

— Йўқ, Шахло, ҳали-ҳали ишонмайман, ичкарида

бошқа одам бўлган-у, сен овсар деб ўйлагансан, ўшанда нима деган эди, эсла-чи!

— Ушандами? Чойхоначи «ўшами?» деб сўраганда, овсарми, ё сен айтган бошқа одамми «ҳа, шу кам эди», деб жавоб берган эди, нега сўраяпсан?

— Ўзим,— деди Асқар ва қоғознинг бир чеккасига ёзиб қўйди,— яна жумбоқ, қара, демак овсарми, бошқами қишлоқда аллакимни, аллаким бўлганда ҳам жини суймайдиган одамни кўриб қолган-у, чойхоначи «ўшами» деб хавотирланиб суриштирган, қизиқ!

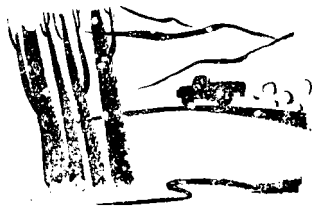
— Буни,— деди Мунира,— буни, шаҳардаги анави ёмон кўрган одамига алоқаси бўлса-я.

— Балки,— деди Асқар!

— Агар шундай бўлса, демак...

— Демак,— деди Асқар Муниранинг галини бўлиб, ўзига хос шўхлиг-у, ўзига хос бетоқатлик билан ўрнидан тураркан,— сизлар ёрдам берасизлар-у, мен калаванинг учини топаман.

— Бўпти!— деди Мунира, Шаҳло эса Асқарни ҳувтунов куни қурилишдан ҳайдалганда, тепаликда «сен борсан-ку» деган гапларини беиктиёр эслади.

XV БОБ

СЕРТАШВИШ КУН

Равшаннинг ҳаётида бунақа серташвиш кун бўлмаган шекилли, кутилмаган ҳодисалар додиратиб қўяёзди. Йўқ, гап қурилмиш ҳақида эмас. Ҳар қалай ишнинг бориши аввалгидан яхши. Нолишга жилла ўрин ҳам йўқ; шу ерда, қишлоқда қолган бошқа болалар бирин-сирин қўшилишди. Уста Мўйдин ака билан уста Қобил акалар ҳам фермадаги чала-пулча ишларни тамомлаб келиб, қўллари-қўлларига тегмай ишга тушиб кетишди-ю, ҳа-ҳу дегунча иморатнинг қадди кўриниб қолди. Уста Ашир эса бояги-боягидай сира эринмай болаларга ҳунарнинг миридан-сиригача ўргатиш билан овора. Унча-мунча гап кор қилмагани-гами, ҳамма нарсага «кўз-қулоқ» бўлиб турган Мулладўстнинг устага пичинг аралаш айтадиган нордон-нордон гаплари ҳам эшитилмай қолди. Раис эса устанинг кўнглини қаттиқ ранжитганини эслаб:

— Ҳа, иш бундоқ бўпти!— деб қўйди бир куни устага.— Сих ҳам, кабоб ҳам куймасин, Ашир!

Бунинг маъноси фақат раис билан устага аён эди. Устани шунча кундан бери энди қовоғи очилди. Раиснинг юмшаб, бир оз ён босганини кўриб, Равшан билан Нортोजига алланималарни тез-тез тушунтирдида, ёш йигитчадай ҳавозадан сакраб пастга тушди. Мўминжон ака ўғли билан Шаҳлонинг ҳовлиқиб гапириб берганларидан уста нима қилаётганини биларди. Ҳатто устанинг ўжарлигидан анча-мунча ранжиб ҳам қўйган эди. Аммо, вожаб, эшитган бошқа-ю, кўрган бошқа эканми-а, шу топда ўғлидан бир лаҳза кўз

узолмай қизиқ аҳволда туриб қолди. Тавба, уни шамолдай, ҳа, ҳа, шамолдай беқарор шўхликлари қани, бунақа иштиёқ, ишга бунақа ташналик қачон-у қаёқдан пайдо бўлди? Қиёфаси кап-катта одамдай жиддий. Аммо ҳаракатларида дам энтикиб, дам талпиниб, парвозга шайланган учирма қушнинг шошқалоқлигига ўхшаш бир нарса бор эдики, бу Мўминжон аканинг ўзига ҳам болаликдан таниш эди. Йўқ, буни на фақат хаяжонга-ю ва на парвоз олдидаги чўчиш, ҳадиксираш, бэрингики, талпинишга ўхшатиб бўларди! Балки одам боласи ўз қўллари нималарга қобил-у, нималарга қодирлигини биринчи бор кўрганда шунақа лол қолиб, вужудини шунақа ширин титроқ босармикин-а, демакки...

— Оббо уста-ей,— деб қўйди оҳиста Мўминжон ака ҳайрат билан бош чайқаб,— марра меники эмас, сеники!

Демак, ўжар уста «бебош жилға»ни шундай жинловлабдими, ҳозир бир оғиз ножўя сўз парвозга шайланган ўша учирма қушнинг қанотларини қайириш деган гап. Бир маҳаллар ҳавозага чиққанда ўзининг ҳам вужудини мана шундай титроқ босган, қўлидаги гиштини билмай пакана, миқти гавдали, узун қошлари остидаги қув кўзлари доимо уккиникига ўхшаб ўйнаб турадиган прорабнинг елкасига тушириб юбормаганмиди? Жуда бемаза одам эди. Оти қурғур, ҳа, ҳа, Нусратилло эди. Ушанда Нусратилло бўхтон ёғдириб бўзчини моқсидай ҳамма ёққа елиб-югуриб уни қурилишдан ҳайдаш пайига тушмаганмиди? Ажабо, ўшанга кўн бўлдимикин-а, шу Равшандек пайтларимиди, йўғ-е, ёшроқ эди. Дадасидан қора хат келганда она-бола тонг отар мижжа қоқмай қон қақшаб чиқишган эди. Уста Аширнинг дадаси — урушдан бир қўл, бир оёқсиз қайтган раҳматли Мирвақодир ака Мўминжонни ўзи қоровуллик қиладиган қурилишга жойлаб қўйганди. Иш жилла ҳам оғир эмас, машина тўккан гиштларни уста-

ларнинг яқинига тахлаб беришдан иборат эди. Кундузлари ишлаб, кечалари ўқиш қанчалик қийин бўлса ҳам, бора-бора кўникиб кетди-ю, кўз очиб-юмгунча юзлаб ғиштларни ипга тизгандай бир текис териб чиққан усталарнинг ишини зимдан кузата бошлади. Аширларнинг оиласи ҳам ночор яшар эди. Битта дадасининг топгани ҳеч нарсага етмасди. У ҳам қурилишда ишлай бошлади-ю, икковидаги ҳавас бора-бора орзуга айланди. Орзу бўлганда ҳам назарларида сира ушалмайдиган орзуга ўхшаб туюларди. Усталар ишбай ҳақ олгани учун битта-яримта ёш-ялангга бирон нарса ўргатишга вақтлари ҳам, тоқатлари ҳам бўлмасди. Мабодо шунақа иш ўрганиш иштиёқида юрганлар учраб қолса, ораларида шошма-шошарликдан кўра «имиллаб» ишлашни яхши кўрадиган Махсум ака исмли кекса уста бўларди, дарров ўшанга рўбарў қилиб қўя қолишарди. Асли оти Максим Савельевич бўлиб, тилни яхши билганигами, Махсум ака деб чақирришарди. Махсум ака камтар, сабр-тоқатли, бўш-баёвгина одам эди. Бечора атрофидаги ёш-яланглар билан ўралашиб, баъзи ойлари шерикларига қараганда икки-уч баравар кам ҳақ оларди. Аммо сира бунга хафа бўлмас, «борига барака» деб қўя қоларди. Устани Нусратилло прораб орқаворотдан мазах қилар, ишни чўзганидан жиғи-бийрони чиқар эди. Ҳой, ишласа чол қургур балодай ишлайди, жарақ-жарақ сўлкавойни ҳамёнга урмайдими, девона, чурвақалар билан бошини қотириб нима қилади, деб кўнглидан ўтказса ҳам устага ҳеч нарса деёлмас эди. Шундай бўлса ҳам, алмисоқдан қолган эски кўк папкани сира қўлтиғидан қўймай, доим ёшланиб турадиган шилпиқ кўзларини дам тирсаги, дам кўйлагининг енги билан артиб ҳамма ёқда, ҳамманинг олдида ивирсиб юрарди. Шу одам ҳам ўтди-кетди-ю, ундан Нусратилло шилпиқ деган ном қолди, холос. Устадан-чи? Ашир билан Мўминжон

ҳам устанинг қўлида роса икки ой иш ўрганиб бир марта учовлари баб-баравар ҳақ олишганда:

— Қаранглар-а, мен билан тенглашиб қолибсизлар-а!— деб бечора тоза қувонган эди-я ўшанда. Шунанча, баҳоси йўқ, яхши одам эди уста. Аммо совуқ тушиб, қиш-қиров бошланди дегунча устанинг эски яраси қўзиб, икки-уч ҳафта кўрпа-тўшак қилиб ётиб оларди. Шунда иккови бот-бот хабар олгани устанинг ҳовлисига бориб туришарди. Хотини ҳам ўзига ўхшаш оқ кўнгил, ширин сўз, куйди-пишди аёл эди. Устанинг шогирдлари эшикдан ийманиб кириб келганда, бечора қувонганидан ўтказгани жой тополмай қоларди. Уста ўзи ҳақида бирон марта оғиз очмас, мақтанишни-ю, эзмачиликни ёқтирмасди, сергап одамни эса ўлгудай ёмон кўрарди. Мария хола устанинг ҳаётидан ғалати-ғалати нарсаларни айтиб берганда иккови мириқиб эшитишни яхши кўришарди. Бир марта болалар устанинг касалини суриштирганда, Мария хола шуларни айтиб берган эди:

— Ўша, ҳамма ёқ алғов-далғов, босмачилар қурт-қумурсқадай изғиб юрган пайтлар эди. Устангиз яраланиб уч ой кўкка қараб ётгандан кейин зўрга оёққа турди. Биттаю битта қизимизни чала қолган ўқишни йўлаб, бир куни бор-йўқ юкимизни кичкина бир аравага жойлаб шаҳарга жўнадик. Бир кечаю-бир кундуз тиним билмай йўл юрдик. Йўл азоби деган нарса ҳаммамизни толиқтириб қўйди-ю, бир чинорнинг остида тўхтаб ҳордиқ чиқардик. Ярим кеча эди, олисда таспр-тусур ўқ овози эшитилиб қолди. Демак, шу яқин орада қишлоқ бор-у, қишлоқни босмачилар босди деб хаёлимизга келди. Бир кўйи йўлга тушсакмикин деб ҳам йўлаб кўрдик, уста кўнмади, қолаверса, ўқ товуши ҳам ҳадемай тўхтади. Буни қарангки, эрта билан чинордан тахминан юз-юз эллик қадам нарида бегона бир одамнинг чўзилиб ётганини кўриб ҳайратда қолдик. Еш йигитча эди! Мазмуни тунги отишмада яра-

ланган-у, шу ёққа қочган, кўп қон кетиб беҳуш йиқилган. Ким бу, қанақа одам, эғнидаги оддий деҳқонча кийимдан билиб бўлмаса! Уста «ким бўлса ҳам ынсон-ку» деганига, ярасини дарров боғлаб, она-бола аравага ётқиздик, йўлга тушдик. Бир маҳал ҳушига келиб, бизни кўрибоқ негадир аравадан тушиб қочмоқчи ҳам бўлди. Аммо қочиш у ёқда турсин, қимирлашга ҳам мажоли йўқлигини пайқаб, сабр қилишдан бошқа иложи қолмади. Биз қишлоғингга олиб Сориб қўяйликми, деб ҳам кўрдик, негадир кўнмади. Сиз қаёққа кетсангиз ўша ёққа кетавераман, деди оҳиста. Хуллас, ўша тахминимиз тўғри экан, аммо йўл-йўлакай хаёлимга келган нарсадан гоят ажабланиб борардим. Босмачиларку оз экан, қаршиликка учраб тумтарақай қочибди, йигитча нега қишлоққа қайтмай, яна шунақа аҳволда, биз билан жўнаяпти? Сўрасам, хаҳ, отинг ўчгур, оти нима эди, Максим?

— Муродилла эди шекилли,— деб қўйди уста истаристамас.

— Ҳа, ўзини шунақа деб таништирган эди. Йигитча:— у ерда пайимга тушган одамлар кўп, бари бир мени соғ қўйишмайди,— деб жавоб берди. Бечора ёшгина экан, яна бунинг устига анча-мунча дард ҳам кўрибди, деб бор-йўғимизни оғзига тута-тута, йигитчани икки-уч кунда оёққа тургазиб олди-у, хатарли йўлда яна бир ҳамроҳ қўшилганига севиниб, ярим кеча бўлса ҳам йўлдан қолмайлик, деб бораётганимизда йўлда учраган чуқурчага от беҳос оёқ қўйиб мункиб кетди. Араванинг шотиси синди. От беэён қолганига хурсанд бўлиб, шу ерда, яйдоқ далада тунадик. От ҳам, ўзимиз ҳам ташна эдик. Дунёда ташналиқдан ёмон нарса бўлмаса керак, Максим отга миниб, сув қидириб кетди, йигитча ҳам эргашди, она-бола қоп-қоронғи зимистон кечада аравада қолдик, пойлай-пойлай қизим ухлаб қолди. Кўзимга уйқу келмай, юрагим гаилланиб анчагача кутдим. Бирдан, олисдан узоқла-

шиб бораётган. от туёқлари қулоғимга чалиниб, сапчиб туриб кетдим. Она-бола югурдик. Қай кўз билан кўрайликки, устангиз сойнинг бўйида мукка тушиб ер тишлаб ётарди. Унинг икки курагининг орасидаги қон оқарди! Буни қарангки, икки ой ана кетди, мапа кетди бўлиб, йўқ, шунчалик туз-насибаси бор экан, уста омон қолди-ю, кўп ўтмай кўзимизнинг оқу-қораси қизимиз дом-дараксиз йўқолиб, икковимиз... э, тавба, ўшанда, йўлда, биз одам боласини эмас, илон боласини ўлимдан сақлаб қолган эканмиз-да, аттанг!

Уста ҳам, хотини ҳам ана шунақа одам эди! Ойиси бошингни силаб, қўлингдан етаклаган ўша табаррук одамга миннатдорчилигимни ўз оғзи билан айтиб келай деб бир куни қурилишга келганда устани тополмади. Кўриш насиб қилмаган экан, уста билан кетмакет хотини ҳам қазо қилди. Қандай покиза, қандай меҳрибон одамлар эди-я. Ўшанда, ойиси қурилишга келганда, Мўминжон ўзи терган гиштларни кўрсатган, ойиси кўзлари жавдираб ўгли терган уч-тўрт қатор гиштга узоқ тикилиб қолган, кейин қўллари билан оҳиста силаб-сийпаб қўйган эди!

— Дада!— деди бирдан кўзлари чақнаб Равшан,— мени қаторимга кўз ташланг, қалай?

— Яхши, ўғлим, яхши!— деб қўйди Мўминжон ака, бу мақтов Равшанга жуда-жуда ёқиб кетиб, оғзининг таноби қочиб илжайди, худди катта усталарга ўхшаб белкуракнинг дастаси билан гиштининг устига оҳиста уриб қўйди-да, ма, сенинг галинг, деб белкуракни Нортोजига берди, ўзи семон қоргани бўш пақирни олиб пастга тушди. Чойхоначи устанинг расига қараб келаётганини кўриб нари кетди, аммо ошхонада ўймаланишгани билан бари бир қулоғи шу томонда бўлди.

— Қум тугаёзди, Мўминжон.

— Хабарим бор, қирга машина жўнатдим,— деди Мўминжон ака,— йўлдаги тераклардан тўсин бопини

кестириб қўйдим, қурилиш бошқармаси билан тузган шартномада қум билан тўсин ўзимиздан чиқади, деган эдим.

— Майли,— деди уста,— терак тургани билан бора-бора йўгон тортиб, мўст бўлиб ҳеч балога ярамай қолади.

Раис тунов кунги аччиқ-чучук гапни на у, на ўзи эсламаганига хурсанд бўлиб ўрнидан турди. Отга миниш олдидан алланарса ёдига тушиб, шошиб чўнтагини ковледи-да, ўғлини имлаб чақирди.

— Мана бу хат сенга эканми?— деди.— Идоранинг столида ётган экан, хўзим тушиб чўнтакка солиб қўйган эдим.

Равшан шоша-пиша хатни очди. Дам оғзининг таноби қочиб, дам кўзлари ғалати пирпираб, юраги негадир гурсиллаб ура бошлади-ю, қувончдан ҳовлиқиб, қолаверса қум тугаб, иш ҳам жўнашмай турганига дарров болаларни йиғди. Уста ҳам овқатга яқин қолганини кўриб индэмади. Боя уста билан раиснинг суҳбати ҳам, ҳар икковининг бемалол ёзилишиб гапиришгани ҳам чойхоначининг назаридан қочмаган эди. Ош-овқатни Анзорга тайинлаб, ўзи ҳам уста билан кетма-кет қаёққадир дарров ғойиб бўла қолди.

— Кимдан?— деди Равшаннинг қўлидаги очилган конвертни кўриб Озода.

— Тол!

— Айга қол,— деди Мунира ҳам. Аскар қурилишдан ҳайдалгандан бери унинг Равшан билан биринчи гаплашиши эди. Равшан ортиқ болаларни қийнаб ўтирмай дарров ўқий қолди. Хат БАМдан, студент отрядида ишлаётган Усмонали акадан эди. Ўзи ҳақида ҳеч нарса демай, кўпроқ болаларнинг қурилишдаги ишлари билан қизиқибди. Узлари ҳақида батафсил ёзиб юборишларини сўрабди.

— Нима дейсизлар, ҳозир ёзамизми?

— Бўлмаса-чи!— деди Мирқобил,— шарт шуки, бор гапни ёзамиз.

— Албатта!— деди Равшан ва қоғоз-қалам олиб Озодага узатди.— Ма, сенинг хатинг тузукроқ, сен ёз! Аввал нимадан бошлаймиз, ишни қандай ташкил қилганимиз-у, ҳозирча иморатни қанча қаторини кўтариб қўйганимизними? Ёки... ҳа, нега индамайсилар, Сайфи!

Равшан нима деса, сеники маъқул деб ҳаммадан аввал шов-шув кўтарадиган Сайфи ҳам оғзига толқон солган одамдай лом-мим демай тиззаларини қучоқлаб жимгина ўтирарди. Мунира эса ердан кўз узмас, ғалати жилмайганча дам-бадам болаларга қарар ва шу қараш билан қачонгача ичларингга ютиб юрасанлар, деган маънони англаймоқчи бўларди. Портожи:

— Асқарни ҳам ёзамизми?— деб қўйди секин.

— Ўзларинг биласизлар,— деди Равшан болаларда кутилмаган бу ўзгаришдан ажабланиб,— кўпчилик нима деса шу.

— Ҳо!— деб юборди Озода.— Қачондан бери?

Равшан Озоданинг пичингига тушунолмамай, кўзлари олайиб, бошлаб жавоб бергани оғиз жуфтлаган жойида негадир жим қолди.

— Ажабланма, Озода,— деди Мирқобил,— Асқар ҳайдалгандан бери Равшан шунақа бўлиб қолган.

— Ҳой!— деди Равшан,— кесатма!

— Ҳа?

— Хўш, Асқарни ҳайдаймиз деганнимда нега биронтанг ёнини олмадинг, хўш?

— Гўл эканман, тушунапсанми, гўл эканман,— деди титраб Мирқобил,— ўша нарса кўнглимни тошга ўхшатиб эзгилаб юришини билмаган эканман. Асқарни қўлидан шу иш келишига... ишонмайман!

— Нега?— деди Равшан ўрнидак сапчиб туриб.— Нега, ҳаммаси аниқланди-ку!

— Хўш, ўзи-чи?

- Нима, ўзи?
- Бўйнига олмади-ку!
- Мана энди ўзингни гўлликка соляпсан десам бўлади,— деди Равшан,— қайси тентак гуноҳини индамай дарров бўйнига ола қолади!
- Кейин-чи?
- Нима?
- Шунча кун ўтди ҳам, сен ўйлагандек Асқар бўйинни эгиб келмади-ку!
- Демак, ўша нарса рост экан, хўш, қайси юз билан келсин?
- Майли, сен нима десанг деявер,— деди Мирқобил,— мингта гувоҳинг бўлса ҳам бари бир, мен ишонмайман, юрагим бошқа нарсани сезяпти, Асқар айби бўлса дангал бўйнига олишдан чўчимайдиган бола. Ёз Озода, қисқа бўлса ҳам мана шу гапларни ҳам ёз.
- Ҳа,— деди Нортожи ҳам,— бор гапни ёзамиз деб келишдикми, ёз!
- Яна,— деди Мирқобил,— икки оғизгина Равшаннинг ўзини ҳам ёз!
- Нима деб ёзсин,— деди кулиб Равшан,— хўш?
- Кулма, ёзаман деса гап кўп, сен бошлиқми-сан, сен-а? Йўқ, сен анави чойхоначининг сояси-сан!
- Нима?!
- Утир!— деди Мирқобил қўл силтаб.— Сенга ёқмаган, ё гапнинг қайтарган одамни дарров ёқасидан олсан, ҳамма ақмоғ-у, сен ақллисан, йўқ, бошлиқ бунақа бўлмайди, йўқ!
- Хўш, қанақа бўлади?!— қичқирди Равшан.— Нима, мен бошлиқман деб қўл қовуштириб ўтирибманми, ё сендан кам ишляпманми?
- Ҳой, бас қирма, ҳеч ким кар эмас,— деди Озода,— сени ҳасч ким ишламаяпти дегани йўқ-ку!
- Бошлиқ ҳаммани ўйлайди!

— Мен-чи?

— Узингдан бошқани хаёлингга келтирмайсан.

— Мен-а?!

— Ҳа, сен,— деди Мирқобил,— қани айт-чи, мен бу ерда нимага юрибман, хўш, Сайфи-чи, Нодира-чи, Анзор-чи, бошқаларчи? Нима, Анзор бир умр самовар қўядими, у-чи? Хўш, гишт ташигани, семон қорганими? Устанинг олдида ўралашадиганлар сен-у Озода, аҳён-аҳён Нортожи, бошқалар-чи? Уста битта эди десанг, яна иккитаси келди-ку.

— Рост!— деб қўйди аллаким.

— Ҳа!— деб юборди қошларини чимириб Равшан.— Гап бу ёқда экан-да.

— Нима?— деди Мирқобил,— бор гапми, бор гап! Мен эртага келмайман десам, ким бўйнимдан судраб келади, ким?

— Мен-чи?— деди Мунира.

Равшан шу гап сендан чиқяптими, дегандек ялт этиб Мунирага қаради. Озода ҳам, ҳатто Сайфи билан Нодира ҳам, бошқалар ҳам бир-бирига гал бермай кўнглидагиларни тўкиб солишар экан, Анзор икки орадаги тортишувдан қувониб, ял-ял ёниб ўтирганда, чойхоначи қизариб-бўзариб, негадир кўзлари бежо бўлиб, оёғининг учида юргандек шошилиб келиб қолмаса, хат баҳонаси билан бошланган гап-сўз анча чўзилган бўларди. Чойхоначи болаларнинг безовталигини пайқаб:

— Мулла Анзор,— деди,— ош ланж бўлиб кетибди-ку, нега сузмадингиз?

Анзор апил-тапил ўрнидан турди. Озода орадаги бўлиб ўтган гап-сўзларни қоғозга қисқагина тушириш билан овора экан, чойхоначи олисдан бир қараб қўйди. Хат, Равшандан бўлак ҳаммага маъқул тушди. Шаҳло лаганларни дасталаб, қозоннинг тепасига олиб бораётганда Анзор чойхоначига алланарсани пи-чирлаб гапирётган эди. Шаҳлонинг қулоғига:

— Роса пўстагини қоқишди,— дегани-ю, чойхоначининг:

— Эшак!— деб Анзорга бир ўшқиргани қулоғига чалинди. Анзорнинг ранги ўчиб кетди. Овқатдан сўнг Озода хатни идоранинг олдидаги қутига ташлаб келди, буни кўриб Равшаннинг қовоқлари осилиб кетди.

Иш тугашига бирор соат қолганда эртаги овқатнинг масаллигини орқалаб келган Мулладўст Равшанни имлаб олдига чақирди.

— Жиян, хомушсиз?

— Узим,— деб қўя қолган эди Равшан, Мулладўст яширманг, сабабини биламан, деган маънода кўз қисиб жилмайди, белбоғининг қатидан икки букланган конвертни олиб, шундоқ Равшаннинг кўз олдида, самоварнинг ичига ташлаб юборди.— Сизни хомуш қилган нарса шу бўлса, ёниб кул бўлсин-е, идоранинг олдидаги почта қутини битта калити ўзимда, жиян, кўнглингиз тўқ бўлсин.

Равшан чойхоначининг ишидан на қувонишини-ю, на хафа бўлишини билмай ҳайратда туриб қолди. Чойхоначи гўё ҳеч нарса бўлмагандек бўш замбилга гишт тахлаётган Мунира билан Шаҳлонинг олдига келди, аввал мулоҳимлик билан қизларнинг кайфиятларини суриштириб:

— Ойингиз қаердалар?— деди Мунирага.

— Уйдалар!

— Яхши бўпти-да, ҳали, кечқурун раис бувага бир-ров учрашарканлар, айтиб қўйинг.

— Майли, нимага?

— Билмадим, опоқ қиз, раис бува бунисини айтмадилар.

Мулладўст майда-майда қадам ташлаб, уйига ўтиб кетди. Нортожи билан ошхонанинг олдидан ғалати бўлиб келган Равшан энди замбилни икки ёғидан ушлаганда:

— Равшан,— деб қолди Мунира,— даданг ойимни нега чақирибдилар, хабаринг йўқми?

— Билмадим,— деди Равшан хомуш.

...Мунира деразанинг ёнида юраги така-пука бўлиб турарди. Ойисининг ичкарига, раиснинг олдига кириб кетганига ҳам анча бўлди, нега дараги йўқ, бир қаноти очиқ деразадан эшитилаётган гўнғир-гўнғир гандан ҳеч нарса англаб бўлмади. Оёқ товушидан Мунира чўчиб ўгирилди-ю, Равшанни кўриб, ўзини жуда ноқулай сизди, аммо Равшан бунга эътибор бермай:

— Нега бу ерда турибсан?— деди. Мўнира жим дегандек бармоғи билан оғзини тўсган эди, бирдан ичкаридан ойисининг қаттиқ-қаттиқ гапиргани эшитилди-ю, иккови беихтиёр деразага яқин борди.

— Уят-е, Мўминжон ака, шунга ўзингиз ишонасизми?

— Ишонсам, синглим, сизни бу ерга чақирмасдим, аммо шунақа нарса менинг ҳам кўнглимда доғ бўлиб қолмасин деб ўзингиздан сўраяпман, хўш, Мулладўст, сен нима дейсан?

— Менми?.. Мўминжон ака, хаста холамнинг ҳурмати, шу ишни дўхтир опа қилганига ишонмайман, йўқ, аммо...

— Ҳа, айтинг!— деди ойиси.

— Аммо қизиғи шундаки, йўл ёқадаги тераклар иморатга кетадиган бўлиб турибди. «Мулладўст, анани ким қурутганини билолмадинг, ким шу номаъқулчиликни қилган бўлса, бир кечада уйига ташиб олса керак», деб мана Мўминжон акамнинг ўзлари атайлаб саккизта қуриган теракни йўл ёқасига ташлатиб қўйган эдилар. Дўхтир опа, гапингизга қараганда, шуларни кимдир эшигингиз олдига қўйиб кетган, шундайми?

— Шундай!

— Ўзингиз уйингизга ташиб олгансиз?

— Ҳа!

— Хаёлингизга ҳеч нарса келмаганига ажабланыпман.

— Хўш, нима келиши керак эди?

— Наҳотки ўйламагансизки...

— Тўхтанг,— деди ойиси унинг гапини бўлиб,— бир бошдан аниқлайлик, бу ерда қанақадир ғалати чалкашлик бўляпти.

— Майли, майли,— деди Мўминжон ака,— қани?

Терак деган гапни эшитиб, Мунира деразанинг тагига чўққайиб олди, энгашди.

— Бу жой отамдан қолган, кўп йил шаҳарда ўқишда бўлиб, ўша ёқда турмушга чиқиб қолиб кетдим, илмий ишим қишлоқ касалхоналари билан алоқадор бўлганига шу ёққа келганимдан хабарингиз бор, Мўминжон ака!

— Шундай,— деди раис истар-истамас.

— Қарасам, битта уйнинг томини очиб, қайта ёпмаса бўлмайдиган, ўйлаб-ўйлаб озгина қурилиш материаллари сўраб олдингизга ариза ёзиб келсам, йўқ экансиз, бу кишига ташлаб кетдим.

— Шунақами?— деди Мўминжон ака Мулладўстга.— Нега мен билмаганман?

— Ушанда, колхозда фонд йўқ, деб дўхтир опага айтганман,— деди шөшиб Мулладўст.

— Йўқ, Мулладўст ака, демагансиз, колхозга беш-олтита хода нима деган гап, деганингиз ёдимда!

— Йўғ-е,— деб гап бошлаган эди Мулладўст, Мўминжон ака қўполлик билан:

— Қўй, эштайлик,— деб қўйди.

— Ушанда ўзингиз ана бўлади, мана бўлади деб ёдингиздан чиқариб юбордингиз, Мулладўст ака. Кейин ўзим бу уйда нарисин билан бир йил-бир ярим йил турарканман, деб индамай қўя қолдим, боя қарасам, эшикнинг олдида кимдир беш-олтита хода ташлаб кетибди.

— Ким?— унинг гапине бўлиб деди раис.— Кимлигини кўрмадингизми, машинадами, аравадами?

— Пайқамадим. Кечқурун навбатчиликка бораман, шунга уйни салқинлатиб ухлаётган эдим, келган одам уйғотгиси келмай шу ерга тушириб кетибдида, деб қўя қолдим, кўриб бир кулгим қистади.

— Нега?

— Имконлари энди бўлган бўлса-ю, қайтариб олиб кетинглар, деб юборсам кўнгилларига бир нима келмасмикин деб ташиб қўя қолдим, негаки, ишларимни тамомлаб бўлдим, нари борса бир ҳафта ё икки ҳафтада яна шаҳарга кўчиб кетаман.

— Кетасизми?— деб юборди Мулладўст ажабланиб.

— Қизиқ,— деди анчадан кейин Мўминжон ака,— гоят қизиқ...

— Шундоқ эшикнинг олдида турибди, олиб кетишар!

— Масала унда эмас,— деб қўйди Мўминжон ака, шу билан гап ҳам узилди. Ойиси ўрнидан туриши билан бўшаган чойнакнинг баҳонаси билан Мулладўст ҳам кетма-кет ташқарига чиқди. Чиқди-ю, Равшанни кўриб аввал қизиқ бир аҳволда қараб қолди, кейин Равшанга боягидек бир маънодор кўз қисиб қўйди-да, бамайлихотир кўприқдан ўтиб, чойхонага бурилиб кетди. Равшаннинг кўзига бирдан самоварнинг ичига ташлаб юборган хат кўриниб кетди-ю, бирпас галати бўлиб туриб қолди, сўнг анча жойга бориб қолган Мунирага аранг етиб олди. Дўхтир опа қизидан уч-тўрт қадам олдинда, ўз хаёллари билан ўзи бўлиб жимгина борарди, Равшанни пайқамади. Мунира Равшанни кўриб ёш боладай негадир ўпкаси тўлиб секин сўради:

— Сен... шунга ишонасанми?

Шу топда жавдираб турган Мунира атиги бир оғиз еўзга қанчалик махтал эканини Равшан билса эди!

Аттанг, ҳамма нарса ҳам киши хоҳлагандек бўлавермас экан-да! Қизиқ, боя уни беҳад хурсанд қилган нарса энди, негадир, Мулладўстнинг маънодор кўз қисишидан кейин кўнглига ғалати ғашлик солиб, Муниранинг гапларини унча англай олмадими, секин елка қисиб қўйган эди, Мунира ойисини ҳам ҳайратда қолдириб, бирдан уйи томон югура кетди!

Равшан эса уйқудан чўчиб уйғонган одамдек сесканиб туриб қолди.

Х VI БОБ

СИРЛИ ИШЛАРНИНГ ДАВОМИ

Кеч кириши билан Асқар уйдан чиқди, аслида-ку, шошмаса ҳам бўларди. Машина келишига яқин чойхоначи ҳовлиқиб остонада ўтириб олади, унда бир қадам ҳам силжиб бўлмас! Яна бугун правление йиғилиши ҳам бор, демак чойхоначи ўша ёқда ёзиш-чизиш билан овора. Аммо бу ҳам ҳали гумон, бирон баҳона топиб, уйига вақтлироқ жўнаб қолса-чи? Асқар толнинг катта шохига чиқиб, оёғини осилтириб ўтириб олди. Бу жойдан Мунираларнинг ҳовлиси, ҳовлидаги чироғи ҳам яққол кўринарди.

— Қизиқ,— деб қўйди Асқар, терак воқеасини эшитгандан бери негадир унинг хаёли паришон эди,— ахир чойхоначининг ўзи ҳам раиснинг олдида: «Кекса холамнинг ҳурмати, бу иш доктор опанинг қўлидан келишига ишонмайман!» дебди-ку! Хўш, унда ким?!

Олиса, Мунираларнинг ҳовлисида, ўрикнинг шохигаги чироқ икки марта кетма-кет ўчиб-ёнди! Демак, келишиб олганларидай, Шаҳло идорага бориб хабар олиб келгану, чойхоначи ўша ерда. Асқар сакраб пастга тушди, бу гал иши осон кўчганига қувониб, сайҳондан бемалол ўтиб олди. Аммо шундай бўлса ҳам, негадир юраги дукиллаб, токнинг эгрибугри йўгон зангида пича ўтирди. Зангга оёқ қўйиши билан алланарса шитирлаб кетди-ю, Асқар нафасини ютиб, деворга биқиниб туриб қолди: тунов кунги бароқ мушук хаёлига келиб, секин бўйнини чўзиб томга қараган эди, ҳеч нарса кўринмади. Асқар томга қорни билан судралиб чиқди, анчагача бош кўтар-

май, бояги шитирлаш яна такрорланганда чўчиб, секин аланглади: ташқари ҳовлида овсар хола ивирсиб юрган экан, тавба, ҳовлининг чирогини ҳам ёқмай қоронғида нима қилиб тентираб юрибди? Асқар ундан кўзини узмади. Овсар деворнинг тагида уюлиб ётган шох-шаббанинг ҳали у ерини, ҳали бу ерини титкилаб, алланарсани ушлаб, кўнгли жойига тушгандай яна авайлаб ёпиб қўярди. Соғ бўлса, бечора, шу аҳволга тушадими, ким билсин, ҳозир хаёлига нималар келди-ю, шох-шаббаларнинг остидан нималарни қидириб юрибди!

Эшик аввал бир марта, кейин оҳиста яна кетмакет икки марта тақиллаган эди, овсар қилаётган ишидан тўхтаб, букчайганча бирпас туриб қолди. Яна бир тақиллагандан кейингина узун, қора кўйлагини ҳилпиратиб шошганча йўлакка юрди, «келди» деб қўйди Асқар. Кўп ўтмай чойхоначи иккови гап-сўзсиз, индамай ичкарига ўтиб кетишди, ҳамма ёқ яна сув қуйгандек жим бўлиб қолди. Ўша «меҳмон» келармикан-а!? Ушанда кўчага чиққанда бошқа кунга келишиб қўйган-у, Асқар гафлатда қолган бўлса-чи?.. Асқарнинг назарида токнинг барглари силкиниб, бирдан занги ҳам қимирлаб кетгандай бўлди. Асқар эмак-лаб томнинг лабига бориб пастга энгашди. Энгашди-ю, токнинг зангига тирмашиб чиқаётган аллакимни кўриб бошига биров тўқмоқ билан ургандай ҳуши учиб кетди. Ўзини ўнглай олмай тепага чиқаётган одамнинг устига йиқилди. У мункиб кетди. Асқар ерга гурсиллаб тушиши билан жон аччиғида ерда узала ётган одамнинг устига миниб олди, киши бирдан хирллаб, нимадир деб қичқирмоқчи бўлган эди, Асқар оғзини маҳкам ушлаб олди. Киши жон-жаҳди билан силкинди. Асқар унинг устидан юмалаб тушди. Киши чаққонлик билан ўнгарилиб олиб энтика-энтика:

— Эшак,— деди пичирлаб,— нега бошимга сакрайсан?

— Мирқобил?

Ҳа, қоронгида баҳайбат киши бўлиб кўринган Мирқобилнинг ўзгинаси эди! Мирқобил овозини чиқармай секин кулди, Асқар ҳали ҳам ўзига келолмай довдираб сўради:

— Нима... нима қилиб юрибсан?

— Узинг-чи?

Асқар жим, дегандай ҳовлиқиб у ёқ-бу ёққа қараб олди да, анчадан сўнг ўпкалаган овоз билан:

— Пойлабсан-а,— деб қўйди.

— Бекор айтибсан,— деди Мирқобил,— узоқдан ўтиб кетаётган эдим, сайҳондан шу ёққа чоғанингни кўриб орқангдан югурдим... аммо... томга чиқиб ниманидир пойлаб ётганингдан кейин ҳаммасига тушундим.

— Бўпти,— деди Асқар ўрнидан туриб,— тушунган бўлсанг вақт зиқ, ҳов анави толнинг устига чиқ, ҳали-замон машина ўтади, бу ёққа келганда ҳам, қайтиб кетаётганда ҳам тепадан қара-чи, ичида нима борийкин?

— Майли.

— Мен боргунча толдан тушма!

— Хўп.

Асқар яна тирмашиб томга чиқди, Мирқобил оёғининг остида юмалаб ётган каттагина тошни четга суриб чўққайди. Хаёлига ғалати бир нарса келиб, тошни қўлига олди ва Асқар ҳовлига бир мўралаб: «Энди боравер», деб ишора қилиши билан тошни унга узатди. Асқар дарров тушунди: ким билсин, ҳали нима гап-у, нима сўз. Мабодо битта-яримтаси кўриб қолса, тошни ирғитади-ю, то вой-войлаб эс-ҳушини ўнглаб олгунча Асқар жуфтакни уриб қолади. Олис-олисда машинанинг гуриллашига ўхшаш овоз қулоғига чалингандай бўлиб, Асқар ҳушёр тортди. Ичкари ҳовлининг эшиги тарақлаб очилди, бир қўлида кичкинагина хонтахта, бир қўлтиғида шолча кўтариб

чойхоначи чиқди. Супачага жой солди, яна ичкаридан майда-чуйда олиб чиқиб, дастурхоннинг устини беади, афтидан у жиянини шу ерда кутиб олишга ҳозирлик кўраётгандай эди. Бояги мотор овози тобора яқинлашиб, баралла эшитила бошлаши билан чойхоначи кўчага чиқиб кетди. Ой ҳаволанди, аксига, ҳамма ёқни, ҳамма нарсени, мўрининг орқасида узола тушиб ётган Асқарни ҳам баралла ёритиб юборди. Асқар ортиқ бу ерда қолишни хавфли сезиб, машина эшикка келиб тўхташи билан сирғалиб пастга тушди ва токнинг зангига оёқ қўйиб, ҳовлидагиларни кўролмаса ҳам гап-сўзига қулоқ сола бошлади. Кабинанинг эшиги боя очилиб-ёпилган бўлса ҳам, на шофёрнинг овози эшитилди ва на чойхоначининг. Кўчада туришибдими, ё ҳовлига киришган бўлса ҳам бир-бирларига қараб индамай ўтиришибдими? Анча-мунча вақт ўтгач, ҳовлида шох-шаббаларнинг шитирлаши эшитилди. Қизик, овсарга ўхшаб ўтин титишяптими, ё ташишяптими, йўғ-е, ташишяпти. Чамаси, чорак соатдан сўнг шитирлаган товуш тўхтаб, супага ўтиришди шекилли:

— Хурсанд қиладиган бўлдинг,— деди чойхоначи.

— Овора бўлганга яраша,— деб шофёр бошлаган жойида чойхоначи гапни бўлиб:

— Борига барака,— деб қўйди,— улгурмади.

Орага пича жимлик чўкди, демак, гап ўтин устида кетаётган бўлса, ўша кунги-ю, бугунги «улгурмаяпти» деган гап Анзорга тегишли экан-да, деб қўйди Асқар. Чойхоначи алланарса дегач, шофёр секин кулди, аммо орадаги гапни Асқар англай олмади.

— Кечикаман,— деди шофёр,— бир пиёла ичсам бас, хола тузукмилар?

— Бир нав,— деди чойхоначи,— қаричилик, бир-икки ҳафта ўйнатиб келсаммикин десам, раис жавоб бермади. Бечора, манави тарақа-туруққа ҳам юраги сиқилиб бўладигани бўлди.

— Бе, шуни эплэй олмадингизми?— деб гап бошлаган эди шофёр, чойхоначи:

— Бўлмади,— деб қўйди,— шунча қилдим бўлмади.

«Қурилиш!» деб ўйлади бирдан Асқар, демак қурилишни тўхтатмоқчи бўлиб шунча қилган-у, шунча урингану, бўлмаган, ҳа... демак, семонга сув қуйган ҳам шу. Энди шак-шубҳа йўқ! Узук-юлуқ қисқа савол-жавобдан сўнг шофёр:

— Э, буларнинг ҳаммаси арзимайдиган нарсалар,— деб қўйди,— анави билан танишдим.

— Йўғ-е?

— Ҳа.

— Хўш?— деди бирдан ҳовлиқиб чойхоначи.— Хўш, кептими?

— Келганига бир ҳафта бўлган. Бу ҳам майли-я!

— Яна нима?!

— Қишлоққа келмоқчи.

— Нима?!— жон ҳолатда сўради чойхоначи.— Нима дединг?! Йўқ, иним, иложини қил, йўлини тўс, келмай турсин, шусиз ҳам етарли ҳозир...

Эҳ, аттанг, чойхоначи охирги гапини шу қадар бўшашиб айтди-ки, Асқар англай олмай, алаmidан бошини деворга ургудек бўлди.

— Қизиқсиз-а, мен минг йўқ деганим билан ўзи йўл тополмайдими,— деди шофёр. Чойхоначининг дами ичига тушиб, анчагача овози эшитилмади. Кейин оҳиста:

— Мен ҳозир,— деб ичкари ҳовлига ўтиб кетди шекилли, роса ярим соат деганда қайтиб чиқиб:

— Майли, келаверсин,— деди оҳиста,— ёлғиз юборма, ўзинг билан ола кел, иложи борича кечроқ.

— Бу ёғини менга қўяверинг, тоға,— деди шофёр,— нима қилмоқчисиз?

— Меҳмон қиламан, нима қилардим,— деди истеҳзоли товуш билан чойхоначи. Иккови яна алла-

нималарни гаплаша-гаплаша кўчага қараб юришди. Кўн ўтмай моторнинг гувиллаган товуши эшигилди. Машина узоқлашиши билан чойхоначи негадир аввалгидек кўчада изғиб юрмай, дарров уйига кирди. Асқар оҳиста мўраллаган эди, ичкари ҳовлига шошалиша ўтиб кетаётган чойхоначининг орқасидан кўриб қолди. Унинг бу шошқалоқлигида шунақа бир сеговталик бор эдики, назарида чойхоначининг оёқлари худди маст одамникидек чалишиб кетаётгандек эди!

Асқар сайҳондан ўтиб толга яқинлашганда Мирқобил «тап» этиб ерга тушди. Иккови орқага қарай-қарай анча жойга бориб олгандан сўнггина ўпкаларини босиб тўхташди.

— Хўш?

— Утин!— деди Мирқобил.

— Нима?

— Утин, машинанинг ичи тўла утин!

— Демак, Анзор олиб келган ўтинларни шаҳарга ташир экан,— деб қўйди Асқар,— қани юр!

— Қаёққа?

— Сўрама,— деди Асқар ва тез-тез юриб кетди. Мирқобил индамай эргашди. Тўппа-тўғри Мунирларникига бошлаб келганда Мирқобил таажжубда қолди, кейин Мунирадан аччиқланди.

— Ҳой, шунақа экан, нега миқ этмай ўтирдинг?

— Қачон?

— Боя, ё Равшанни хафа қилиб қўйишдан чўчиндингми?

— Ҳеч-да, ана Асқарнинг ўзидан сўра!

Асқар кулди.

— Ошна, мени қанча ёмонлашса шунча яхши, туншундингми. Қизлар, калаванинг учи қўлимизда!

Асқар ҳамма кўрган-билганларини айтиб берганда, жиддий бир воқеа содир бўлаётганини пайқашса ҳам, аммо нима бўлиши мумкинлигини ўйлаб анча-

гача бошлари қотиб ўтиришди. Қурилишнинг чойхоначига ёқмагани аниқ: у қурилишни тўхтатмоқчи бўлиб халақит берган, болаларнинг орасида низо туғдириш, қолаверса, раиснинг жаҳлини қўзғаб, ишни орқага судраш пайига тушиб семонга сув очган, бу ҳам аниқ. Аммо... арзимаган шох-шабба учун атайлаб шаҳардан овора бўлиб машина келса ва яна «аллаким» шу ўтинларни зориқиб кутса, мана шуниси ғоят ажабланарли эди. Яна бунинг устига «ўша» одам ким? Ундан чойхоначи нега бунча чўчийди, нега шофёр «унинг йўлини тўсиши» керак?!

— Ўша одам чойхоначининг аламзада танишларидан бири,— деб қўйди Мирқобил,— демак, қишлоққа келса чойхоначининг шармандасини чиқаради, нега?!

— Ҳамма гап шунда-да,— деди Асқар,— чойхоначи овсар хола билан маслаҳатлашиб қичиб, «ўзинг билан ола кел, яна кечроқ» дегани ғалати-я.

— Унда...— деди Шахло бирдан,— унда овсар хола балодек гапга тушунар экан-да!

— Ҳа, шунақага ўхшаб қолди,— деб юборди ҳуши учиб Асқар.

— Овсар нима деган бўлиши мумкин?— деди Мирқобил.

— Бу аниқ-ку, шофёр: «хўш, нима қилмоқчисиз?» деганда, чойхоначи овсарнинг гапини қайтариб «меҳмон қиламан», деб қўйди!

— Ҳаммаси равшан.

— Нима равшан?

— Демак чойхоначи ёмон кўрган ошнасиними, танишиними, ким билсин, хуллас «ўша» одамни яхшилаб меҳмон қилиб ярашмоқчи, қарасаки, бошқа иложи йўқ. Анзорга айтса, боғдаги узум-олмалардан олиб келиб беради-ю...

— Нима?!— деб юборди Асқар қичқариб.— Нима дединг?!

— Узум-олмалардан,— деди Шахло бўшашиб, Асқар қўли билан пешанасига уриб сапчиб туриб кетди.

— Вой хом калла! Нега аввалроқ шу хаёлимга келмади-а, ахир қайси тентак шаҳарга ўтин ташийди? Анзор, ҳа, ҳа, Анзор ўтиннинг остида боғнинг меваларини ташийди, чойхоначи эса уларни шаҳарга жўнатади. Боя овсар хола ҳам ўтинларнинг орасини бекорга титмаган экан-да?

— Анзор-а?— Мунира бақрайиб қолди.— Демак...

— Демак, дадаси ҳам чойхоначи билан шерик,— деди Асқар ва чўнтагидан чойхоначи билан шофёрнинг савол-жавоби ёзилган тунов кунги қоғозни олиб, деди:— Мана, энди ҳаммаси аниқ, ҳаммаси жой-жойига тушди-қўйди. Чойхоначи қурилиш бошлангандан бери «безовта, назарида ҳамма ёқда одам изғиб юрганга ўхшайди-ю» ўғирланган меваларни шаҳардаги мижозига юборгани чўчиб қолган. Вой, ўшанда чойхоначи нотўғри сўз ишлатган деб, ўзимиз нотўғри ўйлаган эканмиз, қаранглар-а, «бола эплай олмаяпти» дегани ҳам Анзорга тегишли экан! Мана калаванинг учи!

— Ушлаш керак!— Шахло ҳовлиқиб кетди.— Эртага судраб тоғамнинг олдига олиб бориш керак.

— Бе!— деди Асқар,— тонади, моли билан қўлга тушириш керак!

— Ҳа, яша, бу бошқа гап,— деди Мирқобил.

— Вой тавба,— деди боядан бери нималарнидир ўйлаб ўтирган Мунира,— унда анави терак-чи, булар ҳам ўшанинг иши бўлса-чи?

— Балки,— ўйлаб қолди Асқар,— Анзорни-ку, эшакка тескари миндириб идорага олиб бориш осон-а! Унда чойхоначи чўчиса, анави «одам»нинг кимлигини-ю, нега келаётганини билолмаймиз-да!

— Бу ҳам бор,— афсусланди Мирқобил,— аммо «ўша одам»ни қачон келишини аниқ билмаймиз-ку.

— Нега?— деди Асқар.— Машина қачон келса ўшанда-да!

— Демак пойлаш керак.

— Ҳа!— деди Асқар,— бу ҳеч гапмас, бошқа мас-лаҳат бор!

Хўш, буларни ҳозирча ҳаммадан сир сақлаб туриш керакми, яна буларнинг ҳаммасини ҳозирча фақат «ҳайдалган» Асқар кўрган, билган. Ишонармикин? Чойхоначи Мулладўст илоннинг ёғини ялаган одам кўринади. Уни шундай қўлга тушириш керакки, лом-мим деёлмайдиган бўлсин, ҳозирча ҳеч нарсани назардан қочирмай пойлаш керак. Ҳаммалари вазифаларини тақсимлашди. Асқар ҳар куни ошхонанинг томида-ю, Мирқобил ҳар эҳтимолга қарши йўлдаги толнинг устида ўтирадиган бўлди. Борди-ю, бирон хавф-хатар, ё айтайлик, бирон жиддий иш рўй берса, Асқар томдан кўчага тушиб ёнидаги фонарнинг чирогини бир неча бор ёқиб-ўчиради. Мирқобил дарров олдига етиб келади, хуллас, ҳаммасини яхшилаб ўйлаб олишди. Утиннинг остида нима борлигини яна бир аниқлаб кўришни лозим топишиб, бу ишни Мирқобил ва сўнгги пайтда Анзор билан анчагина «тоғув» бўлиб қолган Шаҳлога топиширди. Бу режа ҳам хавф-хатарсиз, осонгина бўлгани учун эртасига-ёқ кечқурун Анзорнинг ўтин ташийдиган вақтини пойлаб Шаҳло йўлга тушди. У қўлидаги олмани йўл-йўлакай еб, бамайлихотир борарди. Кеч кириб, қишлоқ ҳувиллаб қолганидан чўчимас, симёғочдаги чироқлар милтирар, кўприкнинг нариги бетидаги катта йўлдан онда-сонда вағиллаб машиналар ўтар, қолаверса, у ёлғиз эмас, уни қоралаб Мирқобил ҳам келяпти. Фақат Анзорни ишонтиролса бас: Муниранинг ойиси бугун ҳам касалхонада, Мунира ойисига овқат олиб кетган, ҳалигача дараги йўқ. Шунга Шаҳло хавотир олиб боряпти, касалхона эса боғнинг шундоқ ёнгинасида. Тавба, меваларни шундан-шу ёққа ташиб

юрмай, ўша жойдан олиб кета қолса бўлмасмиди? Аммо боғнинг олди ҳар куни гавжум, касалхона бор, бундан ташқари боғда фақат Анзорнинг дадаси эмас, кекса шериги ҳам бор. Ҳар ҳафта машина келаверса, Мулладўстнинг жияни нима қилиб юрибди, деб кўнг-лига келмасмикин? Анзорнинг йўриғи бошқа, борса дадасининг олдига боради...

Қўприқдан ўтиб, анчагина юргач Анзорнинг қораси кўринди. Шаҳло юраги шигиллаб, орқасига бир қараб олди. Мирқобил аллақачон чинорнинг панасига ўтиб олган эди. Шаҳлони кўриб, Анзор ажабланиб тўхтаб қолди. Фақат, Шаҳло тутила-тутила нимага келаётганини айтгандагина юзига қон югуриб, илжайгандек бўлди. Шаҳло унинг турқи совуқ эшагини ўлганининг кунидан силаб-сийпаб:

— Мунча эшагинг чиройли?— деди.

— Зоти асл!— деб қўйди Анзор.— Бунақа эшак қишлоқда битта!

«Ўзинг ҳам» деб юборишига сал қолди Шаҳлонинг. Мақтов эшакка эмас, эшак баҳонаси билан ўзига айтилгандай туюлиб, Анзор қувончдан оёғини ғала-ти силкитиб жилпанглаб қўйди. Вақтни бой бермай Шаҳло ҳам тунов кунги узумнинг шираси ўткирлигидан тили танглайига ёпишиб қолганлигини кула-кула «эслай» бошлаган эди, бу мақтовлар Анзорга ёқиб кетиб, оғзининг таноби қочиб илжайди-ю, аммо гапни бошқа ёққа буриб юборди.

— Қўрқмайсанми?

— Майли, олиб бориб қўя қол,— деди Шаҳло ҳам оғзидан чиқиши билан ёқасига ёпиштириб. Асли-ку, Шаҳло гапга солиб, Анзорни боғдан узум олиб чиқиб беришга мажбур қилиши керак эди. Анзор боққа кирганда вақтдан фойдаланиб, Шаҳло дарров ўтиннинг остини қараб олган бўларди. (Ахир у эшагини судраб ишкомнинг ичига олиб кирмайди-ку!) Ё бўлмаса Анзор бирон баҳона билан Шаҳлонинг кўзини шамғалат қи-

либ, ўтиннинг остидан узум олиб меҳмон қилиши керак эди. Негаки, Анзор бунақа имкониятни қўлдан чиқарадиган анойи бола эмас эди! На униси-ю, на буниси бўлди. Иш бошқача кўчди. Мирқобил пайқади-микин? Анзор эшакни чеккадаги теракка боғлаб, Шаҳлонинг ёнида шох ташлаб борарди. Мирқобил улгураармикин, борди-ю, Анзор бирдан орқасига қараб қолса-чи, аммо Анзорнинг хаёли бошқа нарсалар билан банд эди, у дам-бадам чўнтагини ушлаб-ушлаб, нимадир демоқчи, ниманидир Шаҳлога бэрмоқчи бўларди-ю, журъат қилолмасди, ниҳоят, томогини қира-қира:

— Ушани... ўшани, узумни шеърга ҳам солганман,— деб қўйган эди, Шаҳло ясама қувонч, ясама ажабланиш билан:

— Вой, сен шеър ҳам ёзасанми?— деди. Қачондан бери эгасига топширишнинг иложини қилолмай юрган бечора шоирчага жон кириб, чўнтагидаги қоғозни дарров тута қолди. Шаҳло ҳовлиқиб қоғозни очмоқчи бўлган эди, Анзор қизариб-бўзариб:

— Уйда ўқийсан!— деди. Ҳовлиққанидан Шаҳлонинг ёнида нимага бораётганини ҳам унутиб орқага бурилди-ю, бир лаҳза қотиб туриб қолди. Сўнг лапанглаб чопа бошлади. Шаҳло ҳам чўчиб орқасига қаради-ю, эшакнинг олдида ўтинни титкилаётган Мирқобилга кўзи тушиб, бўшашиб кетди. Аттанг, Анзорни лақиллатамиз, деб ўзлари қўлга тушиб қолишди-ку?

* * *

Асқар тошга энгагини қўйганча ҳовлидан кўз узмай чўзилиб ётарди. Чойхоначи эса боя кириб кетганча дом-дараксиз йўқолиб кетган, фақат овсар хола ҳовлида бирпас ивирсиб юрди-да, кейин ошхонанинг эшигини очиб, негадир остонада узоқ туриб қолди. Авваллари бўлса, Асқар бунга унча эътибор

бермаган бўларди, аммо тунов кундан бери қизиқиши ортиб, овсар холага ҳам шубҳаланиб қарайдиган бўлди. Қизиқ, нега туриб қолди, нима қилапти? Асқар мўридан қарагани юраги дов бермади. Аввалам бор, кеча сутдай ойдин, пастдан, қоп-қоронғи ошхонанинг ичидан тепадаги ҳамма нарса шундоқ яққол кўзга ташланади, қолаверса, овсар холани остонада қақ-қайиб тургани шунчалик муҳим бир нарса эмаски, Асқар ўзини хавф-хатарга қўйса! Овсарнинг ивирсиб юриши-ю, чойхоначининг ичкаридан чиқмай бамай-лихотир ўтирганидан Асқар анави «меҳмон» бугун келмаса керак, деб хаёлидан ўтказиб қўйди. Негаки, келадиган бўлса, ҳаммани қўйиб чойхоначи шунақа бепарво ўтирармиди, дам кўчага чиқиб, дам уйга кириб, оёғи куйган товукдай типирчилаб қолмасмиди, яна бир оз пойлайди-ю... Ичкари эшик очилдими, ё ёпилдими, оҳиста ғирчиллаб қўйди. Асқар ҳушёр тортди, йўқ, очилган экан, ташқари ҳовлига чойхоначининг шарпаси тушди-ю, қимир этмай туриб қолди. Кейин овсар холага.

— Хабар олай,— деб чиқди-кетди. Овсар хола кетма-кет бориб эшикни тамбалаб, битта-битта юриб ичкари ҳовлига ўтиб кетди. Демак чойхоначи Анзорни кутгани кетди; шу топда Шаҳло Анзорни қандай «жинни» қилганини Мунирага айтиб берапти-ю Мирқобил толнинг устида... тўхта, тўхта, борди-ю, улгурмаган, ҳозир чойхоначи билан йўлда тўқнашиб қолишса-чи?.. Орадан талай вақт ўтди ҳам аммо чойхоначидан дарак бўлмади. Асқарни ваҳима босди, юраги шувиллаб кетди. Аммо тишини-тишига қўйиб, сабр-тоқат билан кутиншдан бошқа иложи йўқ эди. Ниҳоят кўча эшик оҳиста тақиллади, овсар узун, қора кўйлагини ҳилпиратганча бориб эшикни очди, иккови бошлашиб ичкари киришди. Чойхоначи супанинг четига омонатгина ўтириб, ўзига-ўзи гапирётгандай оҳиста деди:

— Бола келмаяпти, бир гап бўлдими?

Овсар хириллаган товуш чиқариб секингина кулиб қўйди. Асқар унинг кулгисини биринчи бор эшитиши эди, этлари жимирлаб кетди. Демак, овсар хола унча-мунча гапга тушунар экан-да! Чойхоначи кеча шофёрга худди овсар холанинг гапини қайтарганига энди Асқарда сира шубҳа қолмаган эди!

— Боққа бориб олдимга солиб келсаммикин,— деди анча жим қолиб чойхоначи,— анавини кимлигини билса, ўла қолса ҳам келмас. Боласи мол олиб келса, айтиб юборсам, шубҳаланмай келган бўларми-ди, эссиз, нега бола ҳаяллади... йўқ, бораман!

Олдида қаққайиб турган овсар хола ё «ҳа» ё «йўқ» деб жавоб бергунча бўлмай, чойхоначи безовталаниб ўрнидан турди, турди-ю, олисдан шу томонга ғувиллаб келаётган машинанинг товушини эшитиб, негадир бўшашиб ўтириб қолди.

Шу топда чойхоначи қанча саросимада қолган бўлса, Асқар ундан беш баттар аҳволда эди. Анзор қаёққа йўқолди, нега келмади, Шахло билан Мирқобил сездириб қўйган бўлса-чи? Йўқ, йўқ, бунинг бўлиши мумкин эмас, унда ҳаммаси чиппакка чиқади, мана буларнинг ҳаммаси ин-инига кириб кетади. Унда... бирдан Асқарнинг товонигача қалтираб кетди, бир кўйи томдан сакраб югурганча одамларни айтиб келишни ҳам хаёлига келтирди. Аммо ичидан келган ғалати титроқдан тиши-тишига тегмай, энди қимирлагани ҳам мажоли йўқлигини пайқаб, ётган жойида қола қолди. Нима бўлса ҳам Мирқобил толга чиқиб пойлаб ўтиргандир-ку, машина эшикка келиб тўхташи билан чойхоначининг кўчага чиқиб чалғиганидан фойдаланиб дарров пастга тушади-ю, ёнидаги чўнтак фонарни бир неча бор ёқиб-ўчиради!

Асқарнинг шу топда юрагига далда берган бирдан-бир нарса шу эди!

Машина яқинлашарди. Овсар яна ошхонага кириб

кетди. Чойхоначи уйига ўт кетган одамдай питирлаб қолди. Асқар уни сира бунақа аҳволда кўрмаганди. Ҳозир кутилмаган бир нарса содир бўлишини кўнгли сезгандай, юраги шувиллаб «Мирқобил жойидамикин» деб яна хаёлидан ўтказиб қўйди.

XVII БОБ

ЧОЙХОНАЧЕНИ ТАШВИШГА СОЛГАН «МЕҲМОН»

Аммо Мирқобил жойида эмас эди. Анзор лапанглаб жон аччиғида чопа бошлаши билан на қочишдан ва на теракнинг орқасига яширинишдан фойда йўқлигини пайқаб, эшакнинг олдидан жилмай тураверди.

— Ҳа?— деди Анзор кела солиб, кўзлари соққасидан чиққудай,— ўтинга нега тегдинг?

— Ким?

— Сен!

— Бақиллама!— Мирқобил бир қадам олдинга ташланган эди, унинг важоҳати Анзорни ҳазилакам чўчитиб юбормади,— ўтинни бошимга ураманми?

— Бўлмаса нега тегдинг?

— Ҳа, бу бошқа гап,— деди Мирқобил кўчада ҳеч воғ кўринмаганидан қувониб,— ошна, ўтиннинг остидаги узумдан бир бошгина олиб бер, кейин айтаман.

— Нима?!

Анзор қўлидан жилови тушириб юберди, бирпас бақрайиб турди-да, кейин, секин орқасига тисарилиб, бирдан қоча бошлаган эди, Мирқобил чалиб юборди. Анзор бор бўйи билан гурсиллаб йиқилди.

— Аҳмоқ, эшакни ташлаб қаёққа қочасан?

Анзор типирчилаб ниҳоят ўрнидан зўрга турди-да, Мирқобилга совуққина бир қараб шимини, кўйлагини қоқаркан, калласига минг хил хаёл келди: Шахло боя лоп этиб оёғининг остидан чиқиб қолганда, юраги бир орзиқиб кетган эди-я! Энди нима бўлади, орқага қайтолмаса, чойхоначиникига боролмаса, «дод»

деб бировни ёрдамга чақиролмаса. Аттанг, чойхоначи кечроқ кела қол деган эди-я, бир балони сезиб шундай деганмиди-я? Авваллари ҳам чойхоначи билан гаплари тўғри келмаганда молни ҳовлига ўзи тушириб кета қолган, чойхоначи ҳеч нарса демаган эди. Шунини ўйлаб эртарақ йўлга чиқа қолган эди. Нима бўлса ҳам энди вақтни чўзиш керак. Чойхоначи пойлагани, ё бўлмаса кечикиб қолганидан хавотир олиб ахир кўчага чиқади-ку!

— Қани юр,— деди Мирқобил унинг найрангини сезиб, аммо ўзи ҳам лоп этиб чойхоначи учраса нима дейди-ю, нима қилади, хаёли шунда эди.

— Қаёққа?

— Кейин биласан.

Мирқобил эшакнинг жиловидан тортди, Анзор ломим демай эргашди, бояги довдираб қочиши ўзига ҳам худди ёш боланинг жиннилигига ўхшаб кетди шу топда. Ахир эшакнинг остидаги нарсани ташлаб қаёққа ҳам қочади, тўппа-тўғри идорага олиб боришса... Анзорнинг вужудидан муздай тер чиқиб кетди. Кўприкнинг ярмига борганда Анзор тўхтаб қолди.

— Ҳеч қаёққа бормаيمان,— деди қалт-қалт титраб. Мирқобил ҳам Анзордан баттар аҳволда эди. Ишқилиб анави палакат кўриниб қолмаса бас. Хўш, кўприкдан ўтиб қаёққа боради? Идорагами, йўғ-е, ҳай, унда ҳамма иш чиппакка чиқади-ку, бир амаллаб хавф-хатарсиз жойга етиб олсин-чи, у ёғи бир гап бўлар!

— Бормасанг борма!— деди Мирқобил эшакни етаклаб кетар экан. Анзор саросимада қолди. Бора солиб эшакнинг думидан тортди, орқасига ёпишиб тўхтата бошлади. Эшак ўлгур ҳам бунақа ҳазил-ҳузулга ўрганмаган эканми, қитиғи келиб диконглаб қўйди. Ким жиловидан ушласа, индамай кетаверадиган эшакдан бефаҳм махлуқ йўқлигини кўриб, ала-

мидан қорнига бир тепган эди, эшак ўлгур ҳам ўчакишгандай кетидаги ўтинни лопиллатиб чопа кетди.

— Ҳа, бормисан, Анзор!— деб қувониб қўйди Мирқобил. Улар кўприкдан чапга бурилишлари билан орқама-орқа етиб келган қизларга қўзи тушиб, Анзор энди қочишга ҳам ва ҳатто чойхоначининг ёрдамига ҳам ишонмай қолди. Аммо ҳали ҳам кўнглининг бир чеккасидаги ғалати бир илинж билан оёқлари чалиша-чалиша бефаҳм эшакнинг орқасидан индамай бораверди.

Ўша, бирдан-бир овлоқ жой — Мунира чўмиладиган бутазорнинг олдида Мирқобил тўхтаб, эшакни бутазорнинг ичига олиб кириб боғлади. Қизлар етиб келишлари билан ҳаммалари Анзорни судраб бутазорнинг ичкарасидаги кичкина сайхонликка олиб кириб ўтқазиб қўйишди.

— Хўш?— деди Мирқобил,— ҳаммасини яхшиликча айтиб берсанг майли, қўйиб юборайлик, бўлмаса эшакни етаклаб тўпла-тўғри раис буванинг олдига олиб борамиз!

— Майли.

— Узумни кимга олиб кетяпсан?

Анзор ғалати овоз чиқариб кулди.

— Сенларга!

— Йўғ-е!

— Ҳа,— деди хаёлига келган нарсадан терисига сизмай Анзор,— эрталаб узмай кечқурун узиб қўя қолдим, раис буванинг ўзи рухсат берган, ишонманг ўзидан сўра.

— Шунақами?— деди Мирқобил ўзини гўлликка солиб,— унақа бўлса эрталаб едик нима-ю, ҳозир едик нима?

Мирқобил ўтиннинг орасидан олган узумни ҳаммага бўлашиб берди. Анзор зимдан разм солди: демак, аҳволи боя ўйлаганича унча ҳам ночор эмас экан, тасодифан қўлга тушган, бояги гапдан кейин

раис бува ҳам бир нарса демаса керак, аммо, унда Мирқобил ўзини шунақа тутармиди, Мирқобил-а!

— Бай-бай,— деб қўйди бошини чайқаб, Шахло,— ширасидан одамнинг тили оғзига ёпишиб қолай дейди-я!

— Анзор ҳам анойи эмас,— деб қўйди Мирқобил ҳам, аммо фикри-зикри бошқа ёқда. Бу дардисарни нима қилсин, иш ўлгурнинг бунақа чапчасига айланиб кетганини Асқарга қандай етказсин? Ё Анзорни қизларнинг олдига қўйиб, ўзи ғир этиб бориб келсамикин, Анзор икковини туртиб жўнаб қолмасмикин. Муҳими, ҳозирча, Анзор тасодифан қўлга тушдим деб ўйлайверсин. Бугун кечқурун чейхоначининг уйига машина ҳам ўтмади, балки Асқар ҳам у ерда узоқ қолмас!

— Ҳой, Анзор узумнинг таърифини шеърга ҳам солган!— деди Шахло ва шоша-пиша ёнидан боя Анзор берган қоғозни олган эди, Анзор сапчиб юлиб олди, аммо йиртиб ташлагани улгуролмади. Мирқобил қўлидан тортиб олиб Шахлога:

— Уқи!— деди.

Анзор қўллари билан юзларини тўсганча қимир этмай ўтириб қолди. Шахло кўр ойдинда қийналмай, бемалол ўқий бошлади.

Нега қошинг қора деса,
Ўсма қўйганман дема.
Сен узум ейман десанг,
Билки, Анзор ёнингдман,
Ташвиш тортма, гап ема.

— Ҳо!— деб қўйди Мирқобил. Шахло олайиб:

— Э, афтинг қурсин!— деди ва жаҳл билан қоғозни Анзорнинг башарасига отди, лекин бирдан ғалати бўлиб, то Анзор энгашгунча сапчиб ердан қоғозни

олди. Шеша-пиша текислаб кўз югуртди, анчагача жим қолди, кейин секин бир Анзорга, бир қоғозга қараб бўзрайиб турди-да:

— Менга қара!— деди энтикиб.— Ҳой, менга қара!

Шаҳлонинг важоҳати ўзгариб кетди, кўзлари олайиб, ҳадеганда тили гапга келмай бирдан жон-жаҳди билан Анзорнинг ёқасига ёпишди, ўтакаси ёрилган Анзор орқасига тисарилди.

— Сен... сенмисан?!

— Нима гап, Шаҳло!— деди унинг чангалидан Анзорни айирмоқчи бўлиб Мирқобил, аммо Шаҳло унга сари маҳкамроқ ёпишиб, латтадек бўшашиб ўтирган Анзорни ҳушига келтирмоқчи бўлгандай силкита бошлади.

— Айт! Шаҳарга хат ёзганмисан? Солижон ака Раҳмонов деган одамга хат ёзганмисан?!

Анзор алланарса деб гўлдирай бошлаган эди:

— Алдама!— деди Шаҳло.

— Қўйиб юбор, билмайман унақа одамни...

— Ёлгон!— қичқириб юборди Шаҳло.— Ёлгон айт-япсан: «қ»ни гажакдор қилиб ёзишингдан танидим. Ёлгон гапиряпсан, сенинг қўлинг билан ёзилган ма-на шунақа хатни ўз кўзим билан ўқиганман!!

Анзор салчиб туриб кетди. Яхшики, Мирқобил чаққонлик қилиб орқасидан маҳкам қучоқлаб олди. Анзор дам силкиниб, дам елкалари билан туртиб, дам оёғи билан тениб, Мирқобилнинг қучоғидан чиқиб кетишга шунча уринди, бўлмади. Бўшашиб, тиззалари букилиб, ниҳоят, жойига ўтирди. Мирқобил нима гаплигига тушунолмаса ҳам, кўнгли бир нарсани пайқагандай то Анзор эс-ҳушини тўплаб улгургунча белидан тасмасини ечиб, Анзорнинг типирчилashiга ҳам қарамэй бирпасда оёқ-қўлини чандиб ташлади. Анзор жон ҳолатда овозининг борица бақирмоқчи бўлган эди, ўтакаси ёрилиб кетганиданми, ингичка чийеллаган овозини ўзидан бошқа ҳеч ким эшитмади.

— Бақирма,— деди Мирқобил жўрттага,— чойхоначи ҳам, даданг ҳам аллақачон қўлга тушган!

Шу бир сўз Анзорни шу қадар тинчитиб қўйдик, оёқ-қўлининг боғлангани демаса, кўрган одам, бола-пақир ойдин кечанинг гаштини суриб, бутазорда маза қилиб ёнбошлаб ётибди, деб ўйлаши мумкин эди. Мирқобил эса пўписа қилиб айтган гапидан ўзи чўчиб кетди. Энди нима бўлади, чойхоначи билан анави шеригини қўлга тушириб бўлмаса-я? Шаҳлонинг хаёлига эса минг хил фикр келаверди: демак, чойхоначи айтгандай, Солижон аканинг қишлоққа ёзган хати йўқолмаган. Чойхоначи, ҳа, ҳа, чойхоначи, жавобини атайлаб Анзорга ёздирган экан-да! Яна жавобини аллаким шаҳарга тушганда эшигига ташлаб кетибди. Асқарнинг дадаси ҳам, ҳатто Солижон аканинг ўзи ҳам шу нарсага қанча ажабланишган эди-я. Тўхта, тўхта, Солижон ака Иссиққўлга, бола-чақасининг олдига отланганда Шаҳлога нима деган эди?! У: «Эрталоқ қайтсам, бирон ҳафтага қишлоққа ўтмоқчиман», демаганмиди? Олисдан машинанинг гувиллагани қулоғига чалиниб, Шаҳло бирдан бутазордан югурганча чиқиб кетди. Машинанинг кўприкка бурилгани Мирқобилни ҳам эсанкиратиб қўйди. Агар жиннилик қилса, манави сўйил билан бошига сол, деб қўлидаги таёқни Мунирага тутди-ю, қиз бу ерда қолишга розими, йўқми, суриштириб ҳам ўтирмай бутазордан чиқиб, дарё ёқасидаги мажнун толга қараб югура кетди. Мунира ҳайратда қотиб қолди, нима гап, тавба, нималар бўляпти?!

* * *

Машина эшикка келиб тўхташи билан Асқар секин пастга, токнинг зангига тушди. Худди безгак тутгандай қалт-қалт титраб чўнтак фонарини олисда қорайиб турган толга қаратиб бир неча бор ёқиб

ўчирди. Аллақандай ғала-говур, кейин эшикни қарсиллаб очилгани, ниманидир гурсиллаб тушгани эшитилди. Кўп ўтмай машина қайтиб кетди. Асқар эмак-лаб яна томга чиққанда ҳовли бўм-бўш эди. Қизиқ, «меҳмон» қаёққа ғойиб бўлди-ю, машина нега дарров жўнаб қолди? Чойхоначи қани, ё ҳаммалари биргалашиб ичкари ҳовлига кириб кетишдими, ё «меҳмон» келмаган-у шофёр шуни айтиб чойхоначининг кўнглини хотиржам қилиб кетдимикин-а?

Аммо мўридан, ошхонанинг ичида аллакимнинг ҳарсиллаб нафас олгани-ю, кимнингдир кўксовга ўхшаб секин-секин йўталгани эшитилди. Ошхонанинг хирагина чироғи ёнди. Чойхоначи шоша-пиша ҳовлига чиқиб:

— Келмади, мен борай,— деди орқасидан эргашиб чиққан овсарга,— падар лаънати боғбон кейинги пайтда ўзини минг ёққа соладиган бўлиб қолди!

Асқар овсарнинг чалғиганидан фойдаланиб, дарров мўрининг ичига бошини тикиб ошхонага қаради, қаради-ю, даҳшатдан дод деб юборишига оз қолди. Ошхонанинг ўртасида номаълум бир одам қўл-оёғи боғланган ҳолда узала тушиб ётарди. Ким бу, ўша «меҳмон»ми, нега оёқ-қўли арқон билан чандилаб ташланган? Наҳотки, йўғ-е, то боғбонни бошлаб келгунимча ҳеч қаёққа қочиб кетмасин деб, ҳар эҳтимолга қарши шундай қилиб қўйдимикин? Ахир ярашишдан аввал орада аччиқ-чучук гаплар ҳам бўладикун, кейин албатта оёқ-қўлини ечиб юборишади... Борди-ю, ундай қилишмасачи? Унда Мирқобилни одамларга жўнатади, ўзи эса ҳар эҳтимолга қарши шу ерда қолади. Йўғ-е, чойхоначи жилла унчаликка бормас!

Овсар ошхонага қайтиб кирди, бояги кишининг тепасига энгашиб, юзига оҳиста уриб қўйди-да, ўчоқнинг тепасига келиб ўтирди. Киши анчадан кейин секин кўзларини очди. Овсар яна йўталганда киши чўчиб унга ўгирилди-ю:

— Хола!— деди ажабланиб.

Овсар хириллаган товуш чиқариб секин кулиб қўйди.

— Ҳа, танидивгми, болам, ўша овсар холанг бўламан,— деди. Унинг дўриллаган, галати овозини, дона-дона гапирганини эшитиб Асқар қулоқларига ишонмай қолди. Ўша кундагидек эти жулжикиб кетди-ю, аллақандай даҳшатдан дағ-даг титраб, кўчага сакраб қочиб қолишига сал қолди. Аммо бу ерда ёлғиз эмаслигини, ҳадемай Мирқобилнинг ҳам етиб келишини, қолаверса, ошхонада оёқ-қўли боғланиб ётган одамни ўйлаб, аранг ўсини тутиб қолди. Яна эмаклаб мўрининг яқинига борди, бу орада анча-мунча гап-сўз бўлиб ўтган бўлса керак, анави одам сира тўхтамай гапирарди.

— Мен қаердаман, нега сёқ-қўлим боғлиқ, анави одам ким?

— Чўчима, болам, мен борман, чўчима!

— Сиз?!

— Ажабланма, болам, оллонинг марҳамати шунақа кенг, дард берган ҳам, аритган ҳам ўзи. Сени кўриб ёшлигим ёдимга тушиб, кўнглим тўлиб кетди. Ўша замонларни қўмсаб-қўмсаб қўяман, болам. Эвоҳ, ҳаммаси оқар сувдай ўтди-кетди, аммо ҳаммаси кечагидай ёдимда. Отанг колхознинг омборига қоровул бўлганда аллақандай кечаси ҳужрасига яшириниб, эшикдан кириши билан гарданига мушт тушириб, гарамга ўт қўйиб юборган эди, бу ҳам ёдимда.

— Нега?!— қичқириб юборди киши.— Қанақа хусумат билан?!— Овсар кулди.

— Кейин домла поччанинг ташқи ҳовлисини мусодара қилмоқчи бўлганида яна ўша одам кўприкнинг ёғоч устунини арралаб қўйди-ю, даданг шўрлик кўприкдан ўтаётганда арава билан сувга ағдарилиб кетди. Ўзинг-чи, шаҳарга жўнаб кетаётганингда нима бўлганинг ёдингдами?

— Ҳа,— деди киши даҳшат билан,— отдан қулаб кетдим.

— Йўғ-е, жўнаш олдингда ҳеч ким учраганми, эслайсанми?

— Кўприкдан ўтишим билан бир одам эшак-араваси синиб қолиб, устидаги икки қоп қовунни Қўшчинор қишлоғининг чойхоначисига ташлаб кет, деб аравамга ортиб берган эди.

— Ҳа, балли,— деди овсар хола,— қопнинг ичига яшириниб олган ўша одам йўлда қопдан чиқиб, сени отдан учуриб юборгани ҳам ёдимда!

— Сиз... буларни қаердан биласиз?!

— Э, болам, мен билмаган нарса йўқ,— деб қўйди овсар хола,— домла поччага ўша одам ўз оғзидан гуллаганда эшитиб қолганман.

— Ўша... ўша одам ким эди?

— Ҳовлиқма, болам, ҳовлиқма,— деди овсар хола секин,— ҳозир ўша Эшонқул сўфининг ўғлини кўрасан-у... ҳаммасига тушунасан. Мендан бўлак нарса сўрама ҳам, сўраганинг билан айтмайман ҳам!

Овсар яна бир нарса деб оғиз очганда бирдан Асқар:

— Солижон ака!— деб қичқириб юборди. Бу кутилмаган овоздан овсар чўчиб мўрига қаради. Қаради-ю, даҳшатли кўзлари олайиб салчиб ўрнидан турганда, Асқар олдидаги тошни овсарнинг устига ташлаб юборган эди, овсар гурсиллаб йиқилди. Асқар мўридан ошхонага сакради-ю, шоша-пиша кишининг оёқ-қўлидаги арқонни еча бошлади.

XVIII БОБ

ҚОПГА ЯШИРИНГАН ОДАМ

Солижон аканинг бу ерда, яна шунақа бир аҳволда тўсатдан пайдо бўлиши сира ажабланарли ҳодиса эмас эдики, бу ҳақда қисқагина тўхтаб ўтган маъқул. Солижон ака болалиги ўтган қишлоқни бир кўриб келиш ниятида хотин, бола-чақасининг олдидан эрта-роқ қайтган эди. Шаҳлонинг бувиси ҳам қувониб, «неварамни ўзингиз ола келадиган бўлдингиз» дегани-ю, ўша қишлоқда тоғаси яшайдиган бир шофёр йигит билан танишиб қолгани ҳам сабаб бўлиб, бу ишни пайсалга солмай дарров йўл ҳозирлигини кўра қолди. Қишлоққа олиб бормоқчи бўлган ўша шофёр билан танишуви ҳам қувончли, ҳам тасодифий бўлди. Келган куни кечқурун эшиги олдидаги ариқча юк машина тиқилиб қолди. Шофёр тоза уринди, бўлмади. Солижон ака уйдан бел олиб чиқди, икки киши-лашиб ариқнинг четини кенгайтиришди, ниҳоят, машина силкина-силкина катта йўлга чиқиб олди. Шофёр машинани йўл ёқасида тўхтатиб қўйиб, Соли-

жон аканинг «қўяверинг» деганига ҳам қулоқ солмай ариқли аевалгидай текислаб қўйди. Солижон ака уйга таклиф қилди, чой қўйди, гапдан-гап чиқиб, шофёрнинг қишлоқда тоғаси яшашини, Солижон ака эса ўша қишлоққа бир бориб томоша қилиб келиш орзусида юрганини билиб олишди. Бу тасодифдан икковлари ҳам хўп қувонганликлари ҳақида гапириб ўтиш ортиқча... Эртасига тўпга яқин шофёр «бетоб» тоғасини кўриб келмоқчи бўлиб ишхонадан жавоб олиб келди. Солижон ака етти ухласа тушига кирмаган мана шунақа камтар-у, мана шунақа қувноқ ҳамроҳ учраганидан беҳад хурсанд бўлиб, кабинага ўтирди. Аммо ярим йўлга борганда машина пақиллаб, тутаб тўхтаб қолди-ю, шофёр йигит минг хижолат билан:

— Ака, сизни йўлдан қўйдим,— деб узр сўрай бошлади,— бу ўлгурнинг моторини шунақа ишкали бор, ҳали кечгача уннаб тузатсам ҳам катта гап, ё автобусга солиб юборайми?

— Бе,— деди Солижон ака уни ёлғиз ташлаб кетишга кўнгли бўлмади,— қаёққа ҳам шошаман.

Хуллас, шофёр машина атрофида уймалана кетди. Солижон ака қарашай деса қўлидан ҳеч нарса келмайди. Олдида тураверай деса, бечора уятчан йигит экан, ўзи шусиз ҳам хижолатда. Солижон ака йўл ёқасидаги чойхонага бориб дам олиб ўтирди. Шофёр ҳам ҳамма ёғи қоп-қора мойга бўялиб, икки-уч бор олдига келиб, зерикмадингизми, деб чой-пой ичиб кетди. Вақт алламаҳалга борганда мотор ўлгур расмана гувиллаб, янги танишининг олдида тоза изза бўлган шофёрни беҳад қувонтириб юборди-ю, йўлга тушишди. «Кечаси қаёққа ҳам борасиз, мулла ака, бугун келаман деб айтганимга тоғам бечора юрак ўйноғи касали бор, тоза хавотир олапти десангиз-чи, энди бугун тоғамникида тунайсиз», деб тўпна-тўғри тоғасиникига бошлаб келди. Солижон ака ҳеч нарса-

ли хаёлига келтирмай, шофёрнинг хушмуомала тоғаси билан пастак эшикдан ичкари кирди.

...Асқар ҳаяжонданми, ё қўрқувданми, қалт-қалт титраб арқонни ечиши билан Солижон ака овсарнинг беҳушлигидан фойдаланиб, ҳовлига югуриб чиққанда, кўча эшик тарақлаб очилди-ю, бирдан қиз бола аллақандай даҳшат билан:

— Солижон ака!— деб қичқариб юборди. Солижон ака сесканиб кетди.

— Шаҳло?!

Қисқагина гап-сўздан кейин Солижон ака нима бўлганини-ю, Шаҳло билан бошлашиб келган кишининг кимлигини билиб, қандай тасодиф билан бу ерга келиб қолганини айтиб берганда:

— Чойхоначи қани?— деди Мўминжон ака, Асқар боғбонни бошлаб келгани кетганини айтганда:

— Кутамиз,— деди раис, ҳаммалари ошхонага ўтишди. Овсар хола ётган жойида гинший-гинший ниҳоят кўзини очди-ю, тепасида турган бир тўда одамларни кўриб яна юмиб олди. Оёқ-қўлидан кўтариб ҳовлидаги супага олиб чиқиб ётқизиб қўйишди. Кўп ўтмай кўча эшик ғирчиллаб очилиб, ичкарига бамайлихотир кириб келган ўша, Асқар хуш кўрмайдиган, турғи совуқ боғбон раисга кўзи тушиб, ҳангу манг бўлганча туриб қолди.

— Ҳа, Турдиқул?— деди раис. Шундагина Солижон ака озиб-тўзиб, соч-соқоли ўсиб кетган одамнинг ёнига бориб:

— Сенмисан?!— деб юборди бирдан. — Ҳой, Турди, Турдиқул, сенмисан-а?

— Биласизми?— деди раис қизиқиб. Солижон ака танишлигини қисқагина айтиб берганда ҳам Турдиқулдан садо чиқмай, боя қандай кирган бўлса, шу алфозда тураверди. Эшикда Мирқобил кўриниши билан Асқар унинг қулоғига алланарса деб пичирлаган эди, Мирқобил зингиллаганча кўчага чиқиб кетди.

— Чойхоначи қани?— деди раис.
 — Кетди,— деди гулдираб Турдиқул,— жияни билан... машинага тушиб кетди.
 — Аттанг, машина қаерда кутиб турган эди?
 — Касалхонанинг олдида.
 — Сен бу ерга нимага келдинг?
 — Уғлимни қидириб келдим.
 — Кечалари ўғлинг нима ташийди?
 — Утин,— деди шешиб,— ўзингиз чойхоначига рухсат бергансиз, ўтин ташийди.
 — Яна нима?
 — Шу!
 — Уғлингни нега бу ерга қидириб келдинг?— деди яна тушунмай раис.— Уғлинг ҳовлига кирмасди шекилли.

— Чойхоначи, йўлда тойиб кетиб, сёғининг эти узилгани шекилли, кўтариб ҳовлига олиб кириб қўйдим, деганига югуриб келган эдим!

Шу пайт эшикдан эшакнинг жиловини тортиб Мирқобил, эшакнинг орқасидан Анзор билан Мунира кириб келгач, Турдиқулнинг авзойи буткул ўзгариб кетганини пайқаш қийин эмас эди. Анзор дадасини кўриб оқ хўнграб йиғлаб юборди. Турдиқулнинг кўзлари олайиб, югурганча кўчага отилган эди:

— Қаёққа?!— деди раис.

— Чойхоначини...— деди-ю, бўшаниб тўхтаб қолди.

— Свора бўлма,— деди Мўминжон ака энсаси қотиб,— ўғлингнинг йўлда қўлга тушганини пайқаб, сени бу ёққа жўнатган-у, ўзи жуфтакни ростлаб қолган. Ҳай майли, узоққа кетолмас, қани, ўтинни тушир!

Турди қимир этмади. Боядан бери бир чеккада нима бўлганига сира-сира тушунолмаётган турган Равшан дадасининг имо-ишораси билан арқонни ечиб, ўтинни олгач эшакнинг икки ёнидаги узум тўла катта-катта яшиқларга ҳамманинг кўзи тушди.

— Қойил-е, зап ўтин эканми?— деди раис ва Солижон акани Турдиқулга кўрсатиб:— Бу одамда нима хусуматларинг бор эди?

— Билмадим,— деди Турдиқул пешанасидан муздай тер чиқиб,— ана ундан сўранг!

Овсар хола аллақачон ҳушига келиб, супада букчайганча Турдиқулдан кўз узмай ўтирарди.

— Аёл кишининг бунга нима даҳли бор?

— Аёлми?!— Турдиқул қичқирганча бирдан овсар холага қараб югурди. Унинг йўлини ҳеч ким тўсолмади, Мўминжон ака билан Солижон акани ҳам туртиб супачага сакраб чиқди. Кўз очиб-юмгунча овсар холани супага юмалатиб, жон-жаҳди билан устидаги кийимини тилка-тилка қилиб ташлади. Ҳамма ғужанак бўлиб олган увоққина чолга кўзи тушиб, орқага қалқиб кетди. Ҳадеганда ҳеч кимдан садо чиқмай қолди.

— Кимсиз?!— деди раис ниҳоят.

Чолнинг оппоқ ўсиқ қошлари остидаги совуқ кўзлари ғалати йилтираб кетди, аммо жавоб бермай ўтираверди. Турдиқул:

— Буми?!— деди йиғламсираб ва бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди, унинг совуқ кулгисидан ҳамманинг эти жимирлаб кетди,— буми?! Бу кўса-ку, соқол-мўрти йўқ кўса-ку!

— Нима?!— деди раис.— Турдиқул!

— Йўқ, раис бува!— оғзидан кўпик сочиб қичқириб юборди Турдиқул яна.— Ҳозир ҳаммасини эшитасиз, эшитмаганингизга қўймайман, эс-ҳушимни таниганимдан бери мана шу кўсани деб қон ютаман, қон!..

Аммо шу пайт фавқулодда бир ҳол юз бердики, ҳамма қотиб қолди. Улимтиккина бўлиб шумшайиб ўтирган чол шундай чаққонлик билан сапчиб туриб, Турдиқулнинг бўйнига шундай зарб билан мушт туширдикки, агар тасодифан Турдиқул чап бериб қолмаса, шу жойнинг ўзида тил тортмай ўлган бўларди!..

Чолнинг қўл-оёғини боғлаб ётқизишганда, Турдиқул чўққайиб унсиз йиғларди.

— Э, халлоқ, қор бўралаган ўша қиш кечаси қўр-қоқлик қилмасам, шу кўргиликлар бормиди менга?! Уша куни хотиним онасининг бетоблигини эшитиб, хабар олгани кетди, олти ойлик чақалоқни кўзим қиймай олиб қолдим. Бола йиғлай-йиғлай тинчиб, ўзим ҳам энди мизғиган эканман, ўғри мушукка ўхшаб мана шу палакат кириб келди-ю, менга ҳамроҳ топиб бер, деб йиғлади, сиқтади, кўнмадим, йўқ дедим, мени тинч қўй, худо ҳаққи тинч қўй, бўлмаса сирингни ошкор қилиб юбораман, дедим. Шунда... шунда сапчиб турди-ю, беланчақда ётган чақалоқни биғиллатиб тўпигидан чангаллаб даст кўтарди, кўзимнинг олови чиқиб кетди. «Дод десанг, деразадан улқотираман», деди... Нима деса «кўп» дедим, «ота-онангнинг арвоҳига қасам ич», деди, ичдим. Кўп ўтмай шаҳардан ўша Мулладўстни топиб келиб ўзингизга ялиниб-ёлвориб чойхонага жойлаб қўйдим, бора-бора боққа қўл урди, бу ёғига энди йўқ деёлмадим, шу-шу... ўғлим ногирон, ҳар кўрганда қон ютаман, қон!

— Дада!— деб ҳўнграб юборди Анзор. Турдиқул ўғлига қайрилиб қарамади ҳам, йиғисига эътибор бермади ҳам, афтидан, кўнглидаги ўзининг яраси шу топда вужудини ларзага солиб тирноғича зирқиратиб юборган эди.

— Сен,— деди бирдан Солижон ака,— анавини... кимлигини билармидинг?

— Йўқ, фақат ўша қиш кечаси билдим.

— Қаердан?

— Ўзи айтди.

— Нега?! Нега келиб-келиб сирни ўзи ошкор қилди, хўш?

Турдиқул елкасини қисди.

— Ким билсин, бошқа иложи қолмаганми, ҳа айтгандай, «бари бир буни бировга ошкор қилолмайсан,

унда шунча пайт яшириб, нега энди айтяпсан, деб ўзингнинг оёғингни кишанлаган бўласан», деб уйдан чиқиб кетди, сўнг...

— Нима?!

— Сўнг... келхознинг ғарамига ўт қўйишда ҳам, Нортой аканинг ўлимида ҳам, отангни айби бор, деганида...

Турдиқул ортиқ гапиролмади. Мўминжон ака эса ҳайрат билан супада гужанак бўлиб ётган чолга қараб қўйди.

— Турдиқул!— деди бирдан Солижон ака.— Уша мен қишлоқдан кетганимдан кейин, кейин нима бўлган, эслайсанми?

Турдиқул бош чайқади.

— Йўқ, эслашинг керак, холангнинг қизи йўқолганда, Раиса Максимовна қочганмиш деган миш-миш тарқалган эди, наҳот ёдингда бўлмаса, эсламасанг?!

Турдиқул анча жимликдан сўнг:

— Шунақа гап бўлган,— деб қўйди,— аммо қочган эмас, бир ҳафтадан кейин ўзи қишлоққа қайтиб келган.

— Нима?! Раиса Максимовнами?!

— Ҳа.

— Хўш,— деди шошиб Солижон ака,— хўш, қаёққа гойиб бўлган экан?

— Унисини билмадим.

Шу пайт боягина аёл кийимидаги чолининг фош этилиши одамларни қанчалик ҳайратга солган бўлса, Шаҳлонинг:

— Мен биламан,— деб бирдан шошқалоқлик билан айтган гапи ҳаммани шунчалик таажжубда қолдирди. Дам Шаҳлонинг, дам Асқарнинг ўша қирда эшитганларини жимгина тинглашар экан, чол ғалати бир силкиниб қўйди.

— Кейин-чи?!— яна Турдиқулга деди Солижон ака,— кейин, қайтиб келгандан кейинчи?

— Кейинми? — деди Турдикул ҳам болаларнинг гапидан гоят таажжубда қолиб. Турдикулнинг тутила-тутила айтганларидан шу нарса маълум бўлди:

— Раиса Максимовна озиб-тўзиб, ранги-рўйи бир ҳолатда бўлиб тўсатдан қишлоққа кириб келганда чошгоҳ пайт эди. Кўчалар бўм-бўш, ҳамма далада, тупроқ чангитиб юрадиган қора-қура болалар ҳам кўринмас, пастга, дарё бўйига тушиб кетишган эди. У ҳеч кимга ҳам йўлиқмай, йўлда малла соч аёлнинг яна пайдо бўлиб қолганини кўриб тўхтаб қолган хотин-халажга эътибор ҳам бермай, оқсоқлана-оқсоқлана шовганча бораркан, олисдан Турдикул кўриниш қолди. Турдикул ўзининг калтафаҳмлиги билан бу аёлнинг қаерга боргани, ким билан гаплашгани, умуман, кун бўйи қанақа ишлар билан шуғулланганини оқизмай томизмай дадасига айтиб берганда, дадаси жон-жон деб қулоқ солар, Турдикулни ҳаддан сриқ эркалаб ҳам қўярди. Дадасининг ана шу эркалашлари ёдига тушиб, малла сочли аёлнинг орқасидан эргашди, аёл мачитга бурилди. Турдикулнинг қизиқиши яна ортди-ю, қорама-қора бораерди. Аёл остона ҳатлаши билан эшикнинг панасида туриб қолди. Негаки, ичкарига тумонат йиғилган, юқоридаги пешайвон ҳам, мачитнинг чорсигина саҳни ҳам бугун лиқ тўла одам эди. Афтидан, номоз ўқилиб бўлган-у, аммо ҳали ҳеч ким тарқалган эмас. Домла почча виқор билан айвоннинг зинасидан битта-битта пастга тушаётган эди, малла сочли «алвасти» аёлни кўриб, кўзларига сира ишонмай туриб қолди, сўнг оғир-оғир нафас олиб, бирдан шайтонлаб, тисарилиб айвонга чиқиб кетди. Пойгакда, ҳали ҳам жойнамознинг устида чўккалаб ўтирган сўфининг елкасига туртилиб, думалашига оз қолди. Фақат шундагина айвондагилар ҳам, ҳовлидагилар ҳам мачитга бостириб кирган аёл кишини кўриб ҳайратда қолишди. Ҳадеганда ҳеч кимдан садо чиқмади.

— Номаҳрам! — деб қичқириб юборди Эшон. — Чиқ, палакат, мачитга нега кирдинг?

Раиса Максимовна сўфининг дўқ-пўписасига парво қилмай, айвон томонга аста юрган эди, ҳовлидаги номозхонлардан бирининг кўзлари аланг-жаланг бўлиб, ўзича алланарсани пичирлай-пичирлай жойнамозни дарров қўлтиғига уриб мачитдан қочиб чиқиб кетди. Бошқаси атрофни тимирскилаб тош қидира бошлади. Бу ёлғиз қизининг дардида куя-куя адоий-тамом бўлган бечора қўшчи эди! Домла базўр ўзига келиб, ўрnidан турди, шунда ҳам зинага қайта оёқ қўйгани юраги дов бермай;

— Астафтурулло! — деди ёқасини ушлаб. — Арвоҳ-мисан?

Раиса Максимовна, дарҳақиқат, домланинг ҳазилакам чўчимаганини, кўзлари соққасидан чиққудай олайиб кетганини кўриб хандон ташлаб кулиб юборган эди, домла қўрқа-писа орқага тисарилди.

— Нима... истайсан?

— Сиз билан одамларнинг олдида икки оғиз гап-лашмоқчиман, — деди Раиса Максимовна, — чўчиманг, бир ҳафта аввал, тундаги ишларингиз тўғрисида эмас, йўқ, чўчиманг, унга ҳали сўфи билан икковингиз жавоб берасиз, хўш, сиз мусулмонмисиз, домла!

— Алҳамдулилло!

— Демак мусулмон одамки бор, дили тилига хиёнат қилмайди-а?

— Шундоқ!

— Тили бошқа-ю, дили бошқа бўлса, ундай «мўмин мусулмон»нинг жазоси нима?

Домлага бирдан жон кириб, оғзидан кўпик сачратиб:

— Юзига қора суртиб, эшакка тескари миндириб, қишлоқдан бадарга қилиш! — деди. — Орқасидан тош отмоқ даркор!

— Шундайми? — деди Раиса Максимовна ва ғала-

говур бошланганига қарамай, фавқулодда бир чаққонлик билан домланинг барча мухлисларини ҳайратда қолдириб, сакраб зинага чиқди, даҳшатдан орқага қалқиб кетган домлани туртиб юбориб, хонақога отилди. Домла сўфининг елкасидан ошиб думалади. Сўфи қаддини тутолмай, икки букчайганча домланинг остида қолди, одамлар то эс-ҳушларини йиғиб олгунча, Раиса Максимовна хонақодан кичкинагина қизчани даст кўтариб чиқиб, зинадан тушгани ҳам сабри чидамай айвондан сакраган эди, бирдан ҳамма чўчиб ўрнидан туриб кетди. Одамлар гуриллаб ўзини эшикка урди-ю, каттагина тошни ушлаб олган қўшчи билан Раиса Максимовна бир лаҳза бир-бирларига рўбарў бўлиб қолишди. Қўшчи қўлидаги тошни тушириб юбориб:

— Гулнора!— деб жон-жаҳди билан қичқириб юборди ва қизчага отилди... Раиса Максимовна одамларни ёриб ўтиб кўчага чиқди ва шоша-пиша идорага қараб кета бошлади. Аммо идорага етиб келолмади, ярим йўлда тўсатдан ғойиб бўлди-қолди... Шу куни ярим тунда домла почча тўсатдан қазо қилди. Тонг саҳарда Эшон ойимнинг аччиқ-аччиқ йиғисидан ҳамма жунжиб уйғониб кетди...

— Кейин!— деди Солижон ака.— Хўш, кейин-чи?

— Билмайман.

— Биласан!— деди Солижон ака,— эрта-ю кеч Раиса Максимовнанинг кетидан соядек эргашиб юрганинг-юрган эди, нега ўшанда идорага етиб келолмади?!

— Унисини билмайман,— деди довдираб Турдиқул,— унисини билмайман.

— Гулнора-чи? Хўш, ўшанда қандай қилиб мачитнинг хонақосига тушиб қолди?!

— Ўзидан сўра!

— Нима?!— деб юборди Солижон ака.— Ўзи шу ердами, қани, қаерда?

Турдиқул негадир зўрма-зўраки илжаймоқчи бўлган эди, ёноқлари туртиб чиққан юзлари галати буришиб кетди, бир чеккада турган Мунирага ер остидан қараб:

— Анавини онаси!— деб қўйди.

— Доктор онами?— деб юборди Мўминжон ака ва тунов кунги терак воқеасига энди тушунгандек бўлди, доктор онанинг «бирор ҳафтада шаҳарга кўчиб кетаман», деган гапидан кейин чойхоначининг бирдан ўзгариб кетганини эслаб:— Ҳа,— деб қўйди,— энди ҳаммаси равшан, бир ёқда тўсатдан доктор онанинг қишлоққа кўчиб келиши, иккинчи ёқда Солижон шунча йил эсламай-эсламай бирдан Раиса Максимовнани суриштириб қишлоққа хат ёзиши, мана буларни ташғишга солиб қўйган-у, бир йўла икковидан қутулиш пайига тушиб, чойхоначи манави чол билан аравага пичан ортиб шаҳарга тушган.

— Аммо мен,— деди Солижон ака раисанинг фикрини давом эттириб,— бир тасодиф бўлиб омон қолганман! Қизиқ, боя қўл-сёғим боғлиқ ётганимда анави чол шунча йилдан бери хаёлимда жумбоқ бўлиб келган нарсаларни нега дангал очиб ташлади?

Солижон ака Мўминжон акага боя оёсар билан ораларида бўлиб ўтган гапларни айтиб берганда, Мўминжон ака:

— Уша сирларни бари бир бу ҳовлидан олиб чиқиб кетолмаслигиниғизга қаттиқ ишсаян, бўлмаса ўлса ҳам айтмаган бўларди,— деди,— аммо режасини анави Асқар остун-устун қилиб юборган! Ким билсин, бу гал томоғигача гуноҳга ботган лақма Турдиқулнинг қўли билан бирон мудҳиш нарсани амалга оширмоқчи бўлганми, бўлмаса чойхоначи нега ёш боладай алдаб-еулдаб бу ерга жўнатди, хўш?

— Ҳа, шунақага ўхшайди!— деди Солижон ака ва чолга яқин борди,— демак, ўша ғарамга ўт қўй-

ган ҳам, кўприкнинг устунини арралаб қўйган ҳам, йўлда қондан чиққан одам ҳам ўзингиз!

Мўминжон ака супада гужанак бўлиб олган чолнинг тегасига келиб энгашди.

— Кимсиз?!

Чол индамади.

— Эртами, кечми кимлигингизни айтасиз!

Чолдан яна садо чиқмади, кўзларини юмиб олди.

— Кимсиз?!— деди Мўминжон ака,— отингиз нима?

Чол кўзларини очмаса ҳам оҳиста бош чайқаб, анчадан кейин хириллаган ингичка ёқимсиз товуш билан:

— Буниси фақат яратганнинг ўзигагина аён!— деб қўйди. Мўминжон ака, чакки ўжарлик қиляпсиз, дегандек афсус билан бош чайқади-да:

— Йўғе,— деди,— хўш, нега одамларни чалғитиб, аёлларнинг кийимида яшагансиз?

— Афтидан,— деди Солижон ака,— ўша алғовдалғов кезлари, қишлоққа қочиб келишдан аввал ҳам бу одам шунақа бир жиноят қилганки, фақат аёл кийимида яшириниб яшашга мажбур бўлган. Бу нарса ўша ер-суви қўлидан кетиб, аламзада бўлиб юрганларга жуда қўл келган. Қаранг-а, тавба, янги тузилган колхоз активларидан бўлган дадамдан қутулиш, ҳам бир йўла колхозни қўпориш ниятида омборга ўт қўйган, ўша кун атайлаб мачитда тунаб қолган домла билан Эшонқул сўфи ҳаммадан аввал одамларга ўзлари хабар қилиб, ўтин ўчиришда ўлар-қутуларига қарамай иккови сув ҳам ташиб бериб туришган! Эшон ойимининг «овсар синглиси»дан ҳеч ким шубҳаланмаган-у, шу нарса ҳаммани чалғитиб қўйиб, калаванинг учи топилмай кетган.

— Дадангизнинг фожиали ўлимидан кейин эса,— деди Мўминжон ака,— нима бўлса ҳам аёллар йўқотиш пайига тушиб, Гулнорани яшириб, буни жабҳил

қўшчининг қўли билан амалга оширмақчи бўлишган...

— Аммо,— деди Солижон ака,— Раиса Максимовна қўшчи отган болтани ердан олиб «шу билан дардингиз енгиллашса, мен рози» деб даиғал қўшчининг сёғи остига болтани ташлаганда, қўшчи аёлнинг мардлиги олдида довдираб қолиб, ҳеч бало қилолмаган. Кейин, кейин кечаси аёлнинг ҳужрасига бостириб кириб, оёқ-қўлини боғлаб, дарёга чўктирмақчи бўлишган. Анавилар қўрқоқлик қилиб аёлни ўлдириб қопга солишдан чўчишган-у, тириклайин чўктирмақчи бўлишган. Аммо Қобил бобо туфайли Раиса Максимовна омон қолиб, тўсатдан қишлоққа қайтиб келган, ҳеч қаёққа бормай, ҳеч кимга ҳам учрамай қизчани қутқариб қолиш мақсадида хавф-хатарга ҳам қарамай тўппа-тўғри мачитга юрган, қизчани хонақодалигини эса домла билан сўфининг йўлдаги гап-сўзидан тасодифан эшитиб қолган.

— Ҳа, балли,— деди Мўминжон ака,— бир-биридан хунук воқеалар-а! Аёлнинг мачитдан чиқа солиб тўппа-тўғри идорага қараб йўл олганини кўриб, домла ҳам, сўфи ҳам, бир чеккада кузатиб турган мана-ви чол ҳам жон талвасасида типирчилаб қолган. Негаки, аёл идорага етиб борса, сирлари фош бўлиши аниқ эди!

— Рост,— деб юборди Солижон ака ва Турдиқулга қаради,— сен, Раиса Максимовнани идорага кетаётганида орқасидан пойлаганмисан?

— Йўқ, йўқ,— деди Турдиқул оёқ-қўли бўшашиб,— йўқ, мени дадам уришиб-уришиб уйга жўнатган.

Солижон ака унинг қўрқувдан аланг-жалаиғ бўлиб турган кўзларига синовчан қараб қўйди.

— Бу гапга ишонса бўлади,— деди Мўминжон ака,— болани ортиқча кераги бўлмаган-у, ё Эшон оймнинг, ё лақмароқ биронта аёлнинг кўмаги билан

бечора соддадил аёлни ярим йўлда алдаб-сулдаб тўппа-тўғри...

Мўминжон ака атайлаб гандан тўхтаб чолга ўгирилди, чолнинг кўзлари чарақлаб очилиб, совуқ йилтираб кетди!

— Мана бу ҳовлига олиб киришган!— дейиши билан чол биров товонига игна санчиб олгандек бирдан сесканиб типирчилай бошлади, ҳамма алланечук бўлиб қолди, ҳадеганда ҳеч кимдан садо чиқмади.

— Домлани ўша кечаси «тўсатдан» қазо қилиши ҳам тасодифий нарса эмас,— деб қўйди Солижон ака,— аввало домла қўрқоқлик қилиб аёлни тириклайин қопга солганининг жазосини тортган, қолаверса, унинг ўлими яна ҳаммани чалғитиш учун мана бу одамга жуда-жуда керак бўлган. Зотан, Гулнора топилгач домла ўйиндан чиқиши керак эди.

— Қизиқ,— деди Мўминжон ака,— нега бу одам аёлдан шу қадар чўчиган?

— Ҳатто шунча йил ўтиб ҳам, эслаган одамларнинг ёстиғини қуритмоқчи бўлган, хўш, нега?— деб юборди Солижон ака.

— Демак,— деди Мўминжон ака,— ўша қишлоққа қочиб келишдан аввал ҳам бу одам Раиса Максимовнани билган, Раиса Максимовна бу одамнинг қандайдир даҳшатли жиноятининг шоҳиди бўлган, ҳа, ҳа!

— Демак,— деди Солижон ака ҳам,— бу одам аёл кийимида бўлганига Раиса Максимовна танимаган-у, бу одам...

— Ҳа, балли,— деди Мўминжон ака ва бирдан ҳаяжон билан Солижон акага ўгирилди,— нима?! Раиса Максимовна дедингизми? Демак ўша аёлнинг отасининг оти Максим, шундайми?

— Ҳа.

— Наҳотки!— қичқириб юбораёзди Мўминжон ака бирдан ва чолнинг елкасидан силкиб зўрлаб ўрнидан

тургазди,— сиз... сиз... сиз, отингиз Муродилла эмасми?!

Мўминжон ака шафтоли қоғидай қуришган ба-
шараси борган сари ўлимтик тус олаётган чолдан кўз
узмай, устаси Максим аканнинг хотини Мария холадан
эшитганларини ҳаяжон билан ҳикоя қилар экан, чол-
нинг бсяги важоҳати буткул ўзгариб кетди. Бирдан
худди биров қитиғига теккандай ўзни сира тутол-
май хириллаган товуш билан телбаланиб кула бош-
лади.

— Ё қудратингдан!— деб юборди қулқларига ҳам
ишонмай чол,— фақат оллога аён бўлган бу сирларни
қаёқдан билдинг, қаёқдан?!

ХОСТИМА

Солижон ака билан Гулнора опанинг учрашганларидаги ҳаяжонларини-ю, тонг отар ўша, энди сира-сира қайтиб келмас болалик чоғларини тўлиб-тошиб, қайта-қайта эслаганликларини батафсил айтиб ўтиш ортиқча бўлса керак. Болалар эса олдиларидан жилмай, бўлаётган ажойиб-ғаройиб гап-сўзларга маҳлиё бўлиб ўтиришарди. Мунира ойисидан кўз узмасди. Нега ойисининг ҳаётида шунча воқеалар бўлган экан-у, унга сира айтиб бермаганлар, қизиқ... Солижон ака бир нарсага тушунмай:

— Гулнора!— деди.— Қишлоққа келганингда Турдиқулни кўрганмидинг?

— Кўргандим, кўргандим,— деди жилмайиб Гулнора опа,— бир куни йўлда тўхтатиб, ўтган гап-сўзларни чулғаб юрма, деб кап-катта одам йиғлади. Мен ҳам ке, ўзи-ку адойи-тамом бўлиб қопти, ўтган ишга саловат, деб қўя қолгандим.

— Ушанда, ушанда, — де. ди Солижон ака,— мачитнинг хонақосига сени ким қамаб қўйган?

— Ҳеч ким.

— Нима?!

— Мачитга... ўзим борганман.

— Ўзинг?!

— Ҳа, сенга эргашиб борганман,— деди Солижон акани ҳайратда қолдириб Гулнора опа,— ўша куни эрта билан жилдимни қўлтиқлаб кўчага чиқсам, сен кўчанинг бошидан ҳўнграб ўтиб қолдинг, ҳайрон бў-

либ орқангдан боравердим, кейин қарасам, мачитга кириб кетдинг.

— Йўқ, мачитга эмас,— деди Солижон ака ҳам ўша воқеани хотирлаб,— мачитнинг ёнидаги жин кўчада дадамнинг ёлғиз холаси турарди, уларнинг кечаси ўлиб қолганини эшитиб, йиғлаб кетаётган эдим, хўш, кейин-чи?

— Билмадим, хуллас, сени мачитга кириб кетдинг деб ўйладим-у, қўрқа-писа ичкарига кирсам, ҳеч ким йўқ, айвоннинг бурчагида домла почча жойнамоз устида тасбеҳ ўгириб ўтирган экан, имлаб олдига чақирди, нега бу ерга келганимни суриштирди. Кейин, «Нортойнинг ўғлини қидириб келган бўлсанг, анави ерга кириб кетди», деб хонақонинг эшигини кўрсатди. Мен ҳам домланинг гапига лаққа тушдим. Эшикни очиб, ичкарига киришимни биламан, орқамдан эшик қарсиллаб ёпилиб қолди!

— Дод демадингми?!

— Дод дедим ҳам, қарсиллатиб урдим ҳам ҳеч ким очмади, ниҳоят йиғлай-йиғлай ухлаб қолдим. Кечқурун домла келиб: «Анави одам қовмидаги шайтонни гапига кириб ота-онангни гуноҳкор қилдинг, болам, энди қирқ кечаю-қирқ кундуз ота-онангни охиратини тилаб худодан илтижо қил», деб гапира Сошлаган эди, ўтакам ёрилиб яна дод деб қочиб чиқиб кетмоқчи эдим, оғзимга латта тиқиб, оёқ қўлимни боғлаб қўйди...

— Ойи!— Муниранинг кўзларига филт-филт ёш келди, Гулнора опа қизини бағрига босиб:

— Қўрқма қизим, ҳаммаси тушдай ўтди-кетди,— деб қўйди.

— Хўш, кейин-чи?— деди Солижон ака.

— Қоп-қоронги зах хонақода ётавериб, бора-бора ҳам очлик, ҳам йиғидан ҳолдан тойиб, дармонсизликдан охирги кунлари ўрнимдан туролмайдиган бўлиб қолдим. Домла: «илтижо қил, болам, илтижо

қил, она-отангнинг охирати куймасин», деб ҳар кир-
ганда насиҳат қилишни қўймасди... Агар Раиса Мак-
симовна бўлмаса...

— Ажойиб аёл эди!— деб қўйди Солижон ака,—
кейин-чи.

— Кейин, дсмла поччанинг ўлиmidан кейин да-
дам бизларни олиб шаҳардаги қариндошимизни-
кига кўчириб кетди... қара, Солижон, ўша биз билган қиш-
лоқ қолган эмас-а.

— Ҳа! — деди ҳаяжон билан Солижон ака ҳам
шу уч-тўрт кун ичида ҳамма ёқни айланиб, қишлоқ-
ни буткул танимай қолганди. Болалиги ўтган эгри-
бугри кўчалардан, паст-баланд пахса уйлардан но-
му-нишон қолмаганди. Ўша дарё бўйидаги тепалик
ҳам қор-ёмғирларда нурайвериб кичкинагина дўм-
боқчага айланиб қолибди. Ажриқзор, ташландиқ
жойлар ҳам боғ-роғ бўлиб, қишлоқнинг кўркига ҳусн
қўшиб, яшнаб турибди. Мўминжон ака ўша Турди-
қул билан анави чолни олиб кетишлари биланоқ эски
уйни текислаб ташламоқчи бўлди-ю, аммо ўйлаб қол-
ди; аввал ўша, табаррук аёлнинг табаррук хокини
топиб, қишлоқнинг энг кўркам жойига дафн этмоқ
керак, чунки шу кунларимизга етиб келолмаган ўша
азиз одамнинг ҳам ҳаққи бор бўйнимизда, сўнг кўр-
кам қишлоқнинг юзида ҳуснбузар бўлиб турган бу
чордеворни бирпасда супуриб ташлаш ҳеч гапмас!

Солижон ака билан Гулнора опа бир кунги барвақт
қурилишга келишди. Ҳар иккови эсдалик учун бир
қатор ғиштни уста Аширнинг назоратида териб, паст-
га тушганда Мўминжон келиб қолди.

— Оббо уста-ей!— деди кула-кула.— Шуларни
ҳам ишга солибсан-а!

— Э, сабр қил,— деди уста Ашир,— ҳали сени
навбатинг турибди!

Болалар кеча раис билан устанинг орасида қизиқ
гап бўлиб ўтганидан хабарлари бор эди, қизиқиш

билан зимдан раис бувага қарашаркан, Мўминжон ака болаларнинг орасида турган Асқарга кўзи тушиб, имлаб чақирди. Асқар тўдадан ажраб, унга яқин келган эди, меҳр билан оҳиста елкасидан қучиб:

— Жуманқулнинг кенжасисан-а?— деди.

— Ҳа.

— Баракалла,— деб қўйди раис.

Бу мақтов Асқарга мойдек ёқиб кетиб, оғзининг таноби қочиб илжайди-ю, яна аввалгидай ҳеч нарсадан тап тортмай:

— Раис бува,— деди.

— Ҳа, ўғлим?

— Бизга ишонасиз-а?

— Ишонаман, ўғлим, ишонаман.

Мўминжон ака жилмайиб устага маънодор қараб қўйди. Орадаги гап-сўз ҳаммага, шу жумладан Гулнора ола билан Солижон акага ҳам тушунарли эди; кеча идорада уста билан анча-мунча тортишув бўлган эди. Устанинг ўжарлиги тутиб, агар айтганларимга кўнмасанг шаҳарга кўчиб кетаман, дегани таъсир қилдими, ҳар қалай Мўминжон ака устанинг шартларига кўнгандай бўлди; модомики болалар ёз бўйи меҳнат қилиб, иморатнинг гиштини ўз қўллари билан теришиптими, майли, қолгани ҳам ўзларига ҳавола! Уста бир йил муддат билан мактаб ихтиёрига ўтади, пол, ром, эшик, қўйингки, қолган пардоз-андоз ишларини ҳам меҳнат дарсида бажаришади, боя, Асқарнинг «бизга ишонасиз-а» деган гапи ана шунга ишора эди!

...Солижон ака билан Шаҳло жўнаб кетди. Ҳаммалари кузатиб қолишди, Тўтихон опа жиндаккина кўз-ёши ҳам тўкиб олди. Равшан эса негадир қизариб-бўзариб «агар мендан ўтган бўлса», деб гап бошлаши билан Шаҳло гўё ҳеч нарса бўлмагандек:

— Янаги йилга ё сен бор, ё мен келай,— деган эди, Равшан ҳовлиқиб:

— Йўқ, йўқ, ўзинг кела қол,— деди, бу гап бир чеккада хомушгина турган Асқарга ҳам жуда-жуда ёқиб кетди!

— Майли,— деди Шахло гўё бу гапни Равшанга эмас, атайлаб Асқарга эшиттириб айтгандай. Машина жилиши билан Асқар бир нарсани унутганини эслаб, машинанинг орқасидан югурмоқчи, кафтларини отзига карнай қилиб:

— Хат ёз, Шахло!— деб қичқирмоқчи бўлди. Аммо қичқиргани билан эссиз, машина аллақачон узоқлашиб кетди, Шахло эшентолмайдик-ку. Аттанг, нега шунга боя айта қолмади-я, майли, келаси йил келаман деди-ку, бир йил нима деган гап, ҳа-ҳу деб ўтади-кетди. Нима, нима, бир йил-а?!

Орадан бир ҳафта ўтгач, Муниралар ҳам колхознинг машинасига кўч-кўронларини ортиб кўчиб кетишди. Равшаннинг назарида Мунира аввалги Мунира эмас эди, йўқ, йўқ, ораларида бирор қаттиқ-қурум гап ўтмаган бўлса ҳам, муносабатларида нимадир йўқолгандай эди. Қизиқ, ўша «нимани» сўз билан қандай ифодалаб бўларкин-а?

...Машина семон кўприкдан ўтиб, катта йўлга бурилиши билан Мунира бирдан машинани тўхтатди. Боядан бери аллақандай китобни бағрига босганча алланечук бўлиб бораётган эди, сакраб пастга тушди, орқасига қайтиб, кўприкнинг ўртасига келди-да, суянчигига энгашиб, мавжланиб оқаётган сувга бирпас қараб турди. Сўнг китобнинг ичидаги ўша бир жуфт лолақизгалдоқни авайлаб олди-да, оҳиста сувга ташлаб юборди. Уйноқи тўлқинлар бир зумда олис-олисларга суриб кетганини кўриб хўрсиниб қўйди ва бўшашибгина орқасига қайтди...

Равшаннинг назарида ҳамма ёқ негадир бирдан ҳувиллаб қолгандай, ўзини қўярга жой тополмай қолди. Қизиқ, нега бунақа бўляпти, нега? Теза устида оёқларини қучганча чўққайиб олиб, бу ердан сира-

спра кетгиси келмаяпти; майли, Мунира қаерда бўлса ҳам майли, шу тепани, ўшанда юраклари негадир арғимчоқ учгандек ғалати шувиллаганини, уй-уйларига қайтиб келишганда, мовий осмондаги сон-саноқсиз юлдузларнинг орасидан биттаси оппоқ из қолдириб, кўз қамаштириб учганини бирор марта бўлса ҳам эслармикин-а?

ҲИҚОЯЛАР

ПОХОДДА

Олис походдан қайтаётган болалар пича дам сччи ниятида дарё бўйидаги ўрикзорда тўхташди. Баъзилар дарёнинг саёз жойида чўмила бошлашди, баъзилар эса қирғоқдаги катта ҳарсанг тошга тизилишиб, сувда балиқдай сузаётган ўртоқларига ҳавас билан қараб ўтиришди. Ушаларнинг орасида Мирқобил ҳам бор эди, у чуқур бир хўрсинди-да, ёнидаги шеригини туртди. Шериги хаёл билан ўтирган экан, чўчиб бош кўтарди.

— Оҳ, анавиларга маза-я!— деди Мирқобил.

Бола энсаси қотгандек бошини қуйи солиб олди. Унинг тўнглиги Мирқобилга ёқмади, одам деб юрагидагини айтса, афтини буради-я! Узи шу бола келган кунгидеҳ Мирқобилга маъқул бўлмаган. Одамоеи, кам гап, гапирганда ҳам, пичинг билан гапирадиган одади бор экан. Уч кундан бери бирга. Аммо Мирқобил билан бирон марта одамга ўхшаб гаплашгани йўқ. Походда Мирқобилнинг гапларига «ҳа, йўқ» дан

нарига ўтмади. Ҳозир бўлса, ғалати ўшшайиб, Мирқобилнинг кўнглини чил-чил қилди. Э-э, тагин ўртоқмиш-а, сузишни билмасанг, Мирқобил ҳам сувга тушолмаса, қовоқ-тумшук қилмай чақчақлашиб кўнгли ёзишиб ўтир! Мирқобил ҳам терс бурилиб, оёғининг учи билан сувни шалоплата бошлаган эди:

— Қизиқ бола экансан,— деди шериги.

— Нега?

— Фақат ўзингни ўйларкансан,— деди бола яна.

Бу гап Мирқобилга қаттиқ ботди. Мен-а, вой тен-таг-ей, шуни ўйлаб гапиряпсанми, деб бир туртиб юбормоқчи эди, қўй, бировнинг боласи, сувга думалаб чўкиб кетмасин, деб аранг ўзини босди. Бола Мирқобилдаги ўзгаришни сезса ҳам, парвойига келтирмади. Сувда қалқиб келаётган қип-қизил олмага бирпас тикилиб қараб турди-да, ўзига ўзи гапирган-дек секин деди:

— Аттанг, кампирга жавир бўлди.

Мирқобил бир оз бўшашди, оёғини сувдан олиб тошга чўққайди-да, яна тиззасини қучоқлади. Ҳа, боягининг ташвишини қилиб ўтирган экан-да. Буни қаранг, ўша воқеа Мирқобилга ҳам анча-мунча таъсир қилиб, кўнглини бўшаштириб юборган эди-ю, аммо то дарё бўйига етиб келгунича хаёлидан кўтарилган экан. Наҳотки бутун қишлоқда кампирга ёрдам берадиган одам топилмаса. Қолаверса, бунга Мирқобил ҳам, шериги ҳам айбдор эмас. Ҳа, ҳамма айб ўша кампирнинг ўзида. Мол боққан одам уйида боғлаб боқадди-да, кўчага ҳайдаб қўядими. Аслида-ку, Мирқобил шериги билан қидиришиб юборса, эҳтимол бебош сигир топилган бўлармиди. Кун иссиқ бўлганига Мирқобил эринган эди, кампир яна кўзларини жавдиратиб:

— Вой тавба, ҳалигина шу ерда ўтлаб юрган эди-я,— деди,— чиқсам йўқ, ё битта-яримта молига қўшиб қирга ҳайдаб кетдимикин.

Шериги Мирқобилга қаради, Мирқобил ке, бошни оғритиб нима қиласан, дегандек имо қилди-да:

— Э, аттанг, қидиришардиг-у, шошиб турибмиз-да, — деди.

Мирқобил юриб кетди, шериги ҳам поиллож эрганиди. Отряддаги болалар йўлда сув олишни унутишган экан. Тоғ бағридаги сайхонликка палатка тикишгандагина эсларига келди. Суриштиришса, шу яқин орада булоқ бор экан. Иккита идишни Мирқобил билан шеригига тутқазиб, сувга юборишган эди. Мирқобил мингаймас шериги билан қинлоқдан ўтиб бораётганда кўчанинг ўртасида аланг-жаланг қилиб турган кампирга дуч келишди. Кампир офтобдан кўзларини очолмай кафтини пешанасига тутиб, ҳар томонга аланглади. Аммо, олисни кўзи илғамасди. Мирқобил шеригини эргаштириб, тезгина булоққа етиб олди. Идишларни сувга тўлдиришди, маза қилиб ювинишди, сўнг орқага қайтишди. Шериги эса миқ этмай келарди:

— Ҳой, — деди Мирқобил, — юрагинг дарёми-а, гапирсанг-чи, нега эрталабдан бери миқ этмайсан-а!

— Нимани гапирай? — деди шериги. Мирқобил йўл ёқасида каттакон зонтдек атрофга қуюқ соя ташлаб турган қари толнинг танасига суяниб бирпас дам олди. Сувдан ҳўплади:

— Бай-бай, сув эмас сут-а!

Бу сўзни айтишга айтиб қўйди-ю, боя кўчанинг ўртасида атрофга ночер аланглаб турган кампир лоп этиб кўз олдига келди.

— Чакки қилдик, — деди шериги секин, — бечора иссиқда қаёқларда юганикин.

— Э, турган-битганинг ваҳима экан, — деди Мирқобил, — сигир деганда эс борми, тентираб-тентираб қайтиб келади-да.

— Гап унда эмас, — деди шериги, — қари одам

иссиқда уриниб қолади, сигир-ку, қишлоқдан чиқиб кетмас-а.

— Бўпти-да!— деди хурсанд бўлиб Мирқобил.— Тур, болалар ҳақ деб сув кутиб ўтиргандир.

Иккови йўлга тушди.

Бўлган гап шу.

Тавба, шу арзмаган нарсага Мирқобилнинг кўнглини бузиб, юрагини сиқиб нима қиларкин-а. Ундан кўра қизиқ-қизиқ гаплардан гапир, одамнинг дили очилсин. Нима, лагерга ташвиш қилгани келганми-сан.

Шериги ер остидан Мирқобилга бир нарса демоқчи бўлиб қаради-ю, индамай ўрнидан турди. Мирқобил «қаёққа?» деган эди, жавоб ҳам қайтармади. Ҳамма чўмилиб бўлиб қумга думалади. Урикзордан буралиб тутун кўтарилди.

— Қорин қалай?— деди вожатий.

Болалар чувиллашиб:

— Чой-пой ичиб олсак бўларди,— дейишган эди, вожатий, ҳозир дегандек ишора қилди-да, қозоннинг атрофида уймаллашиб юрган қизларни чақира бошлади. Кўп ўтмай чой қайнади, овқат пишди, ҳаммалари халталаридаги нарсани ўртага қўйишди, йўлда тайёрланган овқат ширин бўларканми, ё чўмилиб роса қоринлари очганми, қизлар пиширган маставани иштаҳа билан ичишди. Овқатдан сўнг болалар йўлга тушсак керак, деб ўйлашган эди, вожатий соатига қараб:

— Менимча бундоқ қилсак,— деди,— кун ботгунча шу ерда дам олсак, боя Салим бир жойга бориб келаман, деб жавоб олиб кетган эди, кутсак, нима дейсизлар?

Болалар рози бўлишди.

Кўпчилик ўрик остига адёл ёзиб чўзила қолди. Мирқобил ҳам адёлнинг бир четига ётди-ю, уйқуси келмади. Вой, ичимдагини топ-ей, ҳали Мирқобилга

зарда қилиб кетганида бир гап бор экан-да. Қаёққа кетдийкин-а, қизиқ. У ана шундай ўйлар билан дам у ёнига, дам бу ёнига ағдарила-ағдарила ухлолмади. Олисда гугурт қутисидек бўлиб машина физиллаб ўтди, дарёнинг нариги қирғоғида уч-тўрт бола кўринди, улар ҳам сувга бир-бир шўнғиб, дарров ғойиб бўлишди. Ҳамма ёқ тинч, жимжит. Фақат бир гала бетиним қалдирғочлар дам сувга тўш урар, дам ўрикзорнинг тепасидан бир-бирини қувиб ўтарди. Мирқобил сувнинг оқишига шуурсиз қараб ётаркан, ҳамон шеригини ўйларди. Вой тентак, қаерда қолиб кетди. Ўзи ҳам роса ичидан пишган бола экан. Бир оғиз шишитиб Мирқобилни ҳам бирга олиб кетганда, яхши бўларди. Йўлда икки киши зерикмайди, олис йўл ҳам яқиндай туюлади. Ким билади, шу пайтда қаерда тентираб юрибдийкин. Э, бўлди, боя қайтишаётганда қовун полизнинг олдидан ўтишган эди. Ушанда дум бериб қолган ананас, шакарпалакларга роса суқланиб қараганини Мирқобил сезган эди. Ким билади, биттасини пайкалнинг кесагида ёриб, шу топда роса оғзини тўлдириб қовун еб ўтирибдими. Мирқобил лабларини ялаб тамшанди, ҳамма осойишта дам олаётган бўлса ҳам вожатий ташвишда эди, дам-бадам соатига қарар, катта йўлга назар ташлар, аммо катта йўл бўш, ҳеч зоғ кўринмасди. Мирқобил ўридан туриб, вожатийнинг ёнига бориб чўккалади.

— Келмади-ку,— деди секин, вожатий индамай Мирқобилга бир қараб қўйди-да, яна йўлдан кўз узмади. Анчадан сўнг:

— Аттанг,— деди,— чакки жавоб берган эканман.

Бу гапдан Мирқобилга жон кирди. Боядан бери тинчлик бермай юрагига гулгула солаётган қизиқиш яна ортиб:

— Қаёққа кетганин?— деб сўради.

— Қишлоққа.

— Нега?

— Унисини айтгани йўқ. Бораман-у қайтаман, деган эди, қишлоқ олис эмас, ана кўриниб турибди. Тавба, ҳалигача дараги йўқ.

Орага жимлик чўкди. Мирқобил иккиланиб:

— Мен бориб келайми?— деган эди, вожатий унга бирпас разм солиб турди-да:

— Майли,— деди бўшашиб,— аммо зудлик билан орқангга қайт.

— Хўп!

Мирқобилга жон кирди. Оёғини қўлга олиб йўлга тушди. Шошмай турсин ҳали, мингаймас, ҳозир Мирқобил уни бошлаб қўлга туширади. Ўзи ҳам роса қовунхўрлик қилиб, соя-салқин жойда маза қилиб ёнбошлаб ётгандир. Бўлмаса шунча пайтдан бери нима қилади. Қишлоқ икки қадам йўл. Ҳалигача ўн марга бориб келса бўларди. Боради-ю, ёқасидан хиппа бўғади. Олдида уюлиб ётган қовун пўчоқларни йиғдириб майкасига тугдиради, тўппа-тўғри ўрикзорга олиб келиб, ҳамманинг олдида шармандасини чиқаради. Кейин ўзи ҳам изза бўлиб, Мирқобилни олиб кетмаганига роса ўқиниб юради.

Аммо Мирқобил қишлоққа етганда бирдан ҳуши учиб, серрайиб туриб қолди. Қай кўз билан кўрсинки, шундоқ рўпарасида оёғини зўрға судраб келаётган ола сигирни етаклаган ошнасига кўзи тушди. Орқароқда кампир тўхтамай нимадир деб келарди. Мирқобил олдинга юришни ҳам, орқага қочишни ҳам билалмай турган эди, шериги кўриб қолди.

— Э, бери кел,— деди у.

Мирқобил биров бўйнига арқон солиб судрагандек аранг олдинга бир-икки қадам ташлади. Кампирнинг Мирқобилга кўзи тушиб, боядан бери айтиб келаётган гапини яна такрорлади.

— Буни қара-я, болам, ола топилди!

— Қаёқда экан?

— Бебош бўлмайд кетгур, нариги кўчада ўтлаб

юрган экан. Ўзини яқинда олганман-да. Ҳали далага ўрганмаган. Сувга тушиб, оёғи лойга ботиб қолибди. Шу арқонидан тортаман, қани тортиб чиқаролсам. Ҳайтовур манави бола кўринди-ю, жонимга оро кирди.

Мирқобил оҳиста ўртоғига қаради. Ўртоғи тоза чанқаган бўлса керак, қуришиб қолган лабларини дам-бадам яларди. Кампир икки ўртоқни қўярда-қўймай уйига судради. Аммо улар кўнишмади. Шериги:

— Хола, бошқа келамиз,— деб аранг қутулди.

— Албатта келинглар,— деди кампир миннатдорчилигини адо қилолмай,— ўзим қаймоқ йиғиб қўяман.

Болалар орқага қайтишди.

Иккови жим, иккови ўз хаёли билан банд. Шериги хурсандлигини яширолмас, дам-бадам жилмайиб, Мирқобилга қараб қўярди. Мирқобил эса лабини тишлаганча миқ этмай келарди.

— Ҳой,— деди шериги,— юрагинг дарёми, гапирсанг-чи, нега миқ этмайсан?

Мирқобил ўзини тутолмади. Эрталабки таънаси эсига тушиб кулиб юборди. Икки ўртоқ ўзини бир оз енгил ҳис қилишди-да, дарё ёқасига — ўрикзорга қараб югуришди.

Олисада горннинг овози эшитилди.

ИККИ ДАНГАСА ҲАҚИДА ОЛТИ ҲИКОЯ

1. ЎРИК

Мирқобил яқин орада бунақа зериккан, ёлғиз қолиб бунақа диққи-нафас бўлган эмас. Негаки, қадрдон ошнаси доимо орқасидан соядек эргашиб юргувчи эди. Буни қарангки, кун кеча ўша ошнаси дадаси билан Бўстонлиққа кетган эди, ҳалигача дараги йўқ. Мирқобилни ҳам таклиф қилишган эди. Дадамнинг ўртоғи ҳам кетяпти, қизи лагерда экан, тайёр машина, юр, сен ҳам ўйнаб келасан, деб Асқар ҳовлиқиб чиқди. Аммо Мирқобил бегона одамнинг олдида иймандими, ё ҳафсаласи келмадими, кўнмади. Аттанг, чакки қилган экан. Мирқобил кўчага чиқди, уйга кирди, ўзини қўйгани жой тополмай қолди. Ойиси: «Бекор лақиллаб юрмай у-бу иш қилсанг-чи», деган эди, коптокни қўлтигига уриб нариги маҳаллага борди. У ерда ўзига ўхшаб зерикиб ўтирган уч-тўрт болани тўплаб ўйинни бошлаган эди, биттаси расво қилди. У тўп ўлгур дарвозага эмас, бировнинг кўчага қараган деразасига қараб учиши билан Мирқобил

коптокдан ҳам воз кечиб «иссиғида» қочиб қолди. Уйда тоза хуноби чиқиб ўтирган эди, кўча эшик «ғийқ» этиб очилди.

— Мирқобил!

— Бормисан!— қийқириб юборди Мирқобил ўртоғини кўриб.— Қаёқларда қолиб кетдинг, Асқар?

Асқар, э, қўявер, дегандек қўл силтаб, Мирқобилнинг ёнига чўккалади, чуқур «уф» тортди, кейин ош-насига қараб:

— Маза қилдинг!— деди.

— Мен-а?

— Ҳа.

— Ол-ла!— деб юборди Мирқобил ва эси жойида-ми дегандай ош-насининг елкасидан ушлаб кўзларига қаради. Асқарнинг кўзлари жуда-жуда маъюс, худди йиғлайвериб нурсизланиб қолган одамнинг кўзларига ўхшар эди.

— Ҳа, нима гап?

— Э, сўрама,— деди Асқар,— тоққа кетаётганим-да ёмон бўлмади. Атрофда бодринг, қовун полизлар. Озроқ юргач қир-адирлар бошланиб, олис-олислардаги подаларни кўриб кўзларим жавдираб қолди. Қани энди Мирқобил билан биз ҳам уч ой шаҳарда юрмай, мана шунақа қир-адирларда маза қилиб дам олсак, деб ўйладим. Иккаламиз бир подачилик қилиб, оёғини зўрға судраб юрган илатоз-илатоз қўйларни ҳам уч ойда пуффакдек семиртириб, бўрдоқига айлан-тириб юборардик-а!— деди Асқар.— Мен тулпор отга миниб яхши-яхши, сер ўт яйловларни топиб келиб сенга айтардим. Сен қўй-қўзиларни ўша яйловларга ҳайдаб кетиб, кечгача тўйдириб келардинг!

Мирқобилнинг энсаси қотди.

— Нима-нима? Сен тулпор отга миниб яхши ўтлоқларни топиб келасан-у, мен пода боқаманми? Қани айтчи, умрингда ҳеч от минганмисан?

— Ўзинг-чи, ўзинг?!

Икки ошна тулпор отни ким минади-ю, подани ким боқади, деб тоза талашиб бир оз ҳовурларидан тушиб, ўйлаб қарашса, икковлари умрларида от ту-гул эшак ҳам минишмаган экан. Эшак магазинда турган велосипед эмаски, дадаларига олдириб мак-табга миниб боришса. Қолаверса, тоғда яшайдиган на бирон қариндошлари бор, на чўпонлардан бирон ош-на-оғайнилари-ю, на таниш-билишлари бор!

— Э, аттанг,— деди Мирқобил.

— Мен ҳам шунга тоза афсусланаман-да,— Асқар-га бир оз жон кириб, ораларига тушай деган ўнғай-сизлик совун кўпигидек дарров йўқолди-ю, бояги гапнинг давомига ўта қолди,— энди эшит: лагерга етиб келди-гу, азоб-уқубатларим бошланди.

— Нима-нима?

Азоб-уқубатларим, деяпман!

— Бу нима деганинг?

— Буми?— деди Асқар куйиб-пишиб.— Қани дей-ман, шу топда ёнгинамда сен бўлсанг-у, иккаламиз баб-баравар тортсак, одамга бир оз енгилроқ бўлар-микин, дейман!

— Нима дединг?— деди Мирқобил ранги ўчиб.— Яна битта қайтар!

— Э, қўлингни ол,— деди Асқар чўчиб Мирқо-билнинг чангалидан арағ қўлини бўшатаркан,— не-га бўғасан?

— Ҳа?— деди Мирқобил,— бўлмаса бошингни си-лайми? Хўш, қилгиликни сен қил-у, азоб-уқубатни баравар тортайликми?

— Э, тентак, мунча ҳовлиқасан, аввал гапни эшитсанг-чи! Мен азоб-уқубат деб дадамнинг аччиқ-аччиқ пичингларини айтяпман, чунки унинг гаплари битта менга эмас, сенга ҳам тегишли!

— Менга-я?!

— Ҳа,— деди Асқар,— чунки дадамнинг гапига қараганда, гирт дангаса эмишмиз! Лагердаги бола-

ларнинг колхоз даласига чиқиб бодринг, помидор теришганини эшитгандан кейин дадам ҳар гапнинг бирида «ана» деб менга маънодор қараб қўяди. Бунинг устига, борган кунимиз ўртоқларининг қизи болалар билан совхоз ўригини қоқиб бергани кетган экан. Бунинг эшитиб дадам «кўрдингми» деди, яна: «сенга анави ўртоғинг билан кўчада кепток тепиш бўлса бас!» деб қўшиб қўйди. Хуллас, борганим сира татимади.

Мирқобилнинг қовогидан қор ёғиб кетди. Таваба, дадаси жуда ғалати одам экан. Хўш, бодринг териш, помидор узиш ҳам иш бўптими? Ўрик қоқиш нима деган гап, устига чиқиб бир силкитса бас, дув тўкилади-қўяди. Аттанг, Асқарларнинг ҳовлисида бир тупгина ўрик йўқ-да. Шу топда Мирқобил ўрик қоқиш мана бунақа бўлади дерди-ю, ҳеч кимдан сўрамай шартта тепасига чиқиб, бор кучи билан бир силкитарди, ҳовли билан битта ўрик бўларди!

— Менга қара!— деди Мирқобил,— анови кўчанинг бошидаги Жаннат хола сенга ким бўлади?

— Аммам,— деди Асқар ва орада ўтган шунча машмашаларга Жаннат холанинг нима алоқаси бор экан, деб ҳайрон бўлди.

— Ундай бўлса, тур!

Мирқобил ортиқча гапирмай Жаннат холанингига жўнади. Асқар ҳеч балога тушунмай, унга эргашди. Фақат Жаннат холанинг уйига яқин қолишгандагина тарвақайлаган шохлари кўчага эгилиб турган ўрикка кўзи тушар-тушмас Мирқобилнинг ниятини фаҳмлади. Дарров эшикни очиб ичкари кирди. Боғнинг этагида Жаннат хола оёғини сфтобга тоблаб ўтирган экан. Кампирлар бор ҳовли ҳам файзли, ҳам покиза бўлади. Албатта ариқ бўйида беш-олти туп садарайхон гуркираб ҳамма ёққа муаттар ис таратиб туриши аниқ. Бу ерда ҳам худди шундай эди. Жаннат хола ўрикнинг остига шолча ташлаб, кўрпача ёзди, дар-

ров чой қўйиб, райҳон солинган ярим коса-ярим коса мастава сузиб келди.

— Менга қара,— деди Мирқобил овқатдан кейин,— амманг қари одам, бунинг устига ёлғиз, ҳеч кими йўғ-а?

— Ҳа!— деди Асқар ва кекса аммасининг ёлғизлигига негадир ачиниб ҳам қўйди. У минг айланиб, минг ўргиладиган аммасиникига бот-бот келиб, оғирини енгил қилишни дилига тугиб қўярди-ю, яна ўйинқароқлик билан ҳаммасини унутиб юборарди.

— Бундоқ қилсак,— деди Мирқобил,— қари одамга ёрдам бериш, дадам айтмоқчи, ҳам қарз, ҳам фарз. Шунинг учун бугун ўрикни қоқиб берсак.

— Қойил бўларди-я!— деди Асқар ва тепага қаради,— ўрик ҳам тоза мева қипти, шохлари эгилиб синай-синай деб турибди.

— Мана кўрасан,— деди Мирқобил,— даданг келганда, ўригимни қоқиб беришди деб, сен билан мени тоза мақтайди, кейин даданг, ўша, лагерда гапирган гапига минг-минг пушаймон бўлади.

— Э, қойил-е!— деди Асқар ва енги билан шимининг почасини қайириб, ўриikka чиқишга шайланди. Мирқобил уни аранг тўхтатди ва Жаннат хола бир товоқ ўрикни чайиб келганда:

— Хола,— деди.

— Ҳа, болам?

— Ўрик хўп яхши нарса-да!— Мирқобил бир дона ўрикни оғзига солди, кўзларини юмиб бошини чайқади.— Бай-бай, одам худди новвот шимганга ўхшайди-я!

Бу мақтов Жаннат холага мойдек ёқиб кетиб:

— Ҳали шира киргани йўқ,— деди.— Ҳали яна бир ҳафта турсин, мазасини ана унда кўр!

— Э, э, хола,— деди шошиб Мирқобил,— бир ҳафта турғизиб нима қиласиз, ҳозир чуғурчуқлар тоза очспат бўлиб кетган, бир ҳафтагача ўрикни қўядими?

Жаннат хола ҳам ўрикнинг осилиб турган каттакон шохидан кўз олмай:

— Ҳа-я, болам, чуғурчуқ ўлгур бунақа нарсага ўч бўлади,— деди ва ҳар кун и ярим пақирча ўрик бекорга нес-нобуд бўлаётганидан шикоят қила кетди.

— Сен,— деди бирдан Асқардан ўпкалаб,— келиб укаларингга олиб кетсанг бўлмайдим?

Вақтни бой бермай Мирқобил дарров мақсадга ўта қолди.

— Э, ҳўлини нима қилади?

— Ҳа?

— Э, қизиқ экансиз!— деди Мирқобил.— Берсангиз қуришиб туршагидан беринг, қиши билан мактабда маза қилиб туршак шимиб юради.

Бу гап холага маъқул бўлдим, ё «очопат» чуғурчуқларнинг ҳужумидан ташвишга тушдим, ҳар қалай, ўрикни қоқишга рози бўлгандек, «аввал билайчи, Баҳрихон уйдамикин, уйда бўлса, боқишиб юборади, дунё жаҳон ўрикни бир ўзим қандоқ бўйрага ёяман», дея ўрнидан туриб қўшиникига чиқиб кетди.

Мирқобил хурсанд эди.

— Қалай?

— Қойил!— деди Асқар.— Мен чиқиб силкитавераман.

— Майли.

— Сен пақирга йиғаверасан.

— Ие-не, йиғамиз ҳамми?

— Бўлмаса-чи!

Хуллас, икки ошна шиппакларини ечишди-ю, ҳафсала билан шимларининг почаларини қайириб, чиқибдан аввал яна ўрикка яхшилаб бир разм солишди. Бай-бай-бай, кичкинагина бир шохининг ўзида беш-олти юз дона ўрик бор-а!

— Демак,— деди Мирқобил,— мана шу кичкина шохдаги ўрик ерга тушса, фақат шунинг ўзини йиғиб

олиш учун беш-олти юз марта ерга энгашиш керак бўларкан!

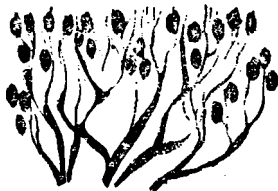
— Йўғ-е!

— Ҳа.

Асқарни ҳазилакам ваҳима босмади.

— Бунақа шохдан ўрикда камида икки юз элликта бордир, демак...

Икки ошна ҳушлари учиб бундоқ қарашса, ўрикни силкитиб ердан териб олиш ҳам жилла осон иш эмас экан. Жаннат холага берадиган ёрдамни ўриклар пишиб, тамом бўлгандан сўнг бошлашни дилларига қатъий туғиб қўйишди-ю, шиппакларини қўлтиқларига қистириб иссиғида жуфтакни уриб қолишди. Жаннат хола қайтиб чиқиб, болаларнинг нега кетиб қолганига ақли етмай кечгача тоза боши қотди!

2. УМИДАНИНГ НАЙРАНГИ

Ўша, кўчанинг бошидаги нокли ҳовли Мирқобилларники. Азим туп нок бутун ҳовлини эгаллаб олганига ҳовлига тангадек офтоб тушмайди, нокнинг остидаги катта ариқнинг бўйига ўтган йили Мирқобилнинг бобоси сўри қурган, сўрида ўтирган одамга сувнинг салқини уриб турганигами, саратонда ҳам киши иссиқни сезмайди. Шунақа, гаштли жой! Иккаламиз ҳам кўчада терлаб-пишиб ўйнаб келиб, сўрида дам оламиз. Чалқанча чўзиламиз-у, нокнинг тарвақайлаган шохларидан кўз узмай ётамиз. Нок эса ғуж-ғуж, шунақа кўп ҳосил қилганки, камида уч-тўрт арава чиқар, дейман ўзимча чамалаб. Мирқобил бўлса парвосизгина:

— Э, ярмидан кўпи тўкилиб соб бўлди,— дейди.

— Эссиз!— дейман ачиниб,— сотилса-ку...

— Бир қоп пул бўларди-я!— дейди Мирқобил.— Аммо бувам, биласан-ку!

Бобоси бир сўзли, ўжар одам. Биламан, шунга

қарамай маҳаллада уни ҳамма яхши кўради, нега, ҳеч сабабини тушунмайман. Аммо мени ёқтирмайди, нега дейсизми, ўзим ҳам билмайман. Ўтган йили нокнинг ярмини тердириб, кўчанинг бошидаги болалар боғчасига олиб бориб топширди. Ия, нега бундай қиялпсиз, десам, соқолини тутамлаб худди мени энди кўраётгандек бошимдан-оёгимгача бир қараб олди:

— Шу нокни экканда ярми кўчаники, деб ният қилганман.

Шу-шу бобоси мени унча хуш кўрмай юради. Нега бунақа қилади деб Мирқобилдан сўрасам, Мирқобил қизариб-бўзариб:

— Ўша гапинг ёқмаган экан,— деди бир куни, индамадим. Рост, бировнинг ноки билан нима ишим бор эди. Жим юравермайманми-а. Шу йил лагерда Мирқобил иккаламиз бирга дам олдиғу, ўйлаб қарасак, унга ҳам, менга ҳам битта яхшигина фотоаппарат керак экан. Дадамга айтсам, аввал мактабда тўғаракка қатнашиб ўрган, деди. Мирқобил ҳам шунга ўхшаш жавоб олган экан-у, дардини ичига ютиб юрган экан. Калламга ажойиб бир фикр келди-ю, лагердан қайтиб келган кунимиз Мирқобилга айтдим. Аввалига Мирқобил ҳайрат билан менга тикилди, сўнг елкамдан маҳкам қучоқлаб олди.

— Қойил!— деди бирдан.— Нега шу нарса менинг калламга келмаган экан-а!

— Ҳайронман,— дедим,— аммо буни зинҳор буванг билмаслиги керак, тушундингми?

— Бўлмаса-чи!— деди Мирқобил,— бувам йўғида қиламиз.

— Ҳа, бу бўлак гап,— дедим мен ҳам кўнглим жойига тушиб. Тунов куни кечқурун қаттиқ шамол бўлди, Мирқобилларникига борсам, нок тоза тўкилибди, ер ҳам нок, кўк ҳам нок. Буваси йўқ. Далага, катта ўглининг олдига кетган экан. Иккаламиз айни мавриди дедигу, нокларни саралаб иккита пақирга

йиғдик. Энди кўчага чиқиб кетаётган эдик, уйдан Мирқобилнинг синглиси Умида чиқиб қолди.

— Қаёққа?

Мирқобил довдиради.

— Ишинг нима?

— Ия,— деди Умида,— мен билан бормайсанми?

— Қаёққа?

— Ана холос!— деди Умида,— кечаги гап-чи?

— Э-э, керак бўлса ўзинг бор,— деди Мирқобил ва шипиллаб кўчага юрди, мен ҳам унга эргашдим, анча йўлга борганимизда челақни ерга қўйиб, дам олгани ўтирдик. Мирқобилнинг қовоғидан қор ёғарди, ўқтин-ўқтин уйи томонга қараб:

— Тавба!— деб қўйди.

— Ҳа?

— Кўрмайсанми, кеча вожатий «аканг ҳам келсин, қарашиб юборади», деб айттириб юборган экан. Бугун ҳамма болалар мактабга бориб, мактаб ҳовлисини тозалармиш, чала-пулча қолган ремонт ишларига қарашармиш, тавба, қиладиган бошқа ишим йўқ эканми!

— Шунини айт!— дедим-у, худди назаримда шу яқин-атрофдан Умида чиқиб келаётгандек ҳовлиқиб ўрнимдан туриб кетдим,— тур, ошна, бозор ўтиб кетмасин.

— Ҳа-я,— деди Мирқобил ва шоша-пиша ўрнимдан турди.

Иккаламиз айланма кўчалар билан бозорга боряпмиз. Бозор унча олис эмас, Мирқобилларнинг кўчасидан тўппа-тўғри кесиб ўтса ҳам бўлади, аммо битта-яримта кўриб қолмасин деб атайлаб боғчанинг олдидан айландик. Мирқобилнинг, ё менинг бирор таниш-билишимиз кўриб қолса, «боғча болаларига нок олиб келяпмиз», деймиз-қўямиз. Бозорга етиб олсак бас, одам кўп, ғала-ғовур, юз-икки юз одамнинг ичидан ким кўриб ўтирибди дейсиз! Бирпасда пуллай-

миз-у, бу галгисига Мирқобилга фотоаппарат оламиз. Келаси сафар...

— Тўхта!

— Ҳа?

— Қара!

Кўчанинг нариги бетида, шохлари эгилиб тушган мажнунтолнинг остида кичкина қизча чўққайиб олиб, кичкина қўллари билан юзини тўсиб секин-секин йиғларди. Раҳмимиз келди. Қўлига битта нок бериб, жўнаб қола қолайлик, деган эдим, Мирқобилнинг кўзлари олайиб кетди!

— Тентак,— деди у бирдан,— одамгарчилик борми сенда, билайлик, нега йиғлаяпти?

— Ҳой!— деди Мирқобил ва чўккалаб қизга энгашди.— Ҳой, опоқ қиз, қани бошингни кўтар-чи!

«Опоқ қиз» бошини кўтарди, вой товба, нам бўлмаса ҳам кўзлари қизарган-а, ё йиғлайвериб-йиғлайвериб бечоранинг кўз ёшлари ҳам қуриб кетганмикин, ким билади, ҳар қалай энтикишидан шунақага ўхшаб кўринди-ю, раҳмим келиб:

— Ҳа, нима бўлди?— дедим.

Қизча кўзларини пирпиратиб:

— Адашиб... қолдим,— деди.

Қизчанинг узук-юлуқ гапларидан билсак, морожнийга чиққан экан. Орқага қайтаётганда адашиб қолибди, у кўчага кирибди, бу кўчага кирибди, сира ўзининг кўчасига ўхшамабди, ниҳоят ҳолдан тойиб, энди нима қиламан деб юраги ёрилиб ўтирганда бахтига, биз йўлиқибмиз.

— Оббо!— дедим,— хаёлинг қаёқда эди, тентак!

— Морожнийда!— деди қизча қўрқа-писа, биз эса ўзимизни тутолмай ҳохолаб кулиб юбордик. Қизча кўзлари олайиб, шубҳали назар ташлаб қўйди-ю, яна қўллари билан юзини тўсиб йиғлашга тушган эди, аранг тўхтадик. Ўнгдан келганми, чапдан келганми, суриштира бошладик. Бироқ қизча қай томондан

келганини мутлақо билмасди. Қўлига битта нок тўт-қазиб, бир чеккага ўтдигу, маслаҳатлаша бошладик. Мирқобил оғзи қулоғига етиб, қулоғимга пичирлади, бирдан ҳиринг-ҳиринг кула бошлади. Мен ҳам ўзимни тутолмай қолдим. Дарҳақиқат, бу қиз шу топда биз учун жуда-жуда зарур эди. Уйлаб қарасам, Мирқобил ҳақ, ким кўп, таниш-билиш кўп, битта-яримта кўриб қолса-я? Яхшиси, кўрайлик, билайлик, маъқул бўлса қизчани алдаб-сулдаб ўзимиз билан бозорга олиб борайлик, икки челақ нокнинг тепасига турғизиб қўйиб, соттирайлик, кейин...

— Кейин нима бўларди!— деди Мирқобил шоша-пиша,— уйини топиб олиб бориб берамиз.

— Қойил!— дедим хурсанд бўлиб.

Хўш, бу қизчанинг уйини топиб, кейин бозорга олиб борайликми, ё ноқимизни соттириб, сўнг уйини қидирайликми? Кейингиси маъқулдек туюлган эди, қизча нокни еб бўлиб, бирдан уввоc солиб йиғлай бошлади. Яхши гапирдик, ёмон гапирдик, эссиз, яна бир дона сап-сариқ нок бердик, қани кўнса!

— Аввал уйини топайлик,— деди Мирқобил,— ҳеч бўлмаса кўчасини кўриб кўнгли тинчисин, нима дединг?

— Майли.

Хуллас, суриштира-суриштира бир нарсани аниқ-лагандек бўлдик. Қизча чапдаги катта кўчадан келган, нега десангиз, ўша томонда морожнийхона бор, бир эмас, иккита, дарҳақиқат, пича юрган эдик, қизчанинг чиройи очилиб, кўзлари жавдирай бошлади. Буни сезиб, Мирқобил мени туртиб қўйди, аммо иккита пақирни кўтариб юравериш жуда толиқтириб юборган эди.

— Менга қара,— дедим,— мен шу ерда турай.

— Нега?

— Қўлим узилиб кетди, сен кўчасини кўрсатиб кела қол.

— Нима деяпсан,— деди Мирқобил, дарров битта пақирни қўлимдан олиб,— қаерга борсак ҳам бирга борамиз. Хўш, опоқ қиз, келай дедикми!

Олдимизда пилдираб бораётган «опоқ қиз» тўхтади, бошмалдоғини оғзига солиб, бирпас у кўчага, бирпас бу кўчага ағрайиб турди-да, бирдан хўрсиниб бош чайқади. Унинг авзойини кўриб, қўлимдаги пақирни тушуриб юборай дедим.

— Ҳа?!

Мирқобил ҳазилакам бақирмаган эди, қизча қўриқиб, жонсарак бўлиб қолди, афти-башараси яна ўзгариши билан дарров челақдан битта нок олиб қизчага тутдим, шоша-пиша бошини силаб қўйдим.

— Кўчанга келай дедикми?

Қизча бош чайқади.

— Эсла,— деди Мирқобил паст тушиб,— эсла, опоқ қиз, кўчанга нима бор эди, бирорта ёнғоқми, олмами, шафтолими, хўш?

Қизча бирдан қувониб:

— Ёнғоқ!— деди.

— Ҳа, баракалла,— деди Мирқобил,— энди, ошна, ёнғоқли кўчани қидирамиз, кўчани топамиз-у, мана бунга кўрсатиб, дарров орқага қайтамиз, хўпми опоқ қиз?

Қизча гапнинг маъносига тушундими, йўқми, ҳар қалай шоша-пиша бош ирғитди-да:

— Майли,— деди.

Мен эса қизча уйини кўриши билан айнаб қолишидан чўчиб, дарров:

— Биз билан борсанг тўртта морожний олиб берамиз,— дедим, бу гапим Мирқобилга ёқмади, энсаси қотиб, афтини буриштирган эди, қулоғига секин пичирладим.

— Қўявер, иккитаси ўзимизга.

Муюлишда тўхтаб дам олдик. Тоза чўллаган эдик. Сув ичайлик десак, яқин орада ҳеч нарса йўқ. Нок

билан чанқовни босиш қийин. Қизча ҳам тоза чўллаган экан, чўккалаб олиб биз билан тоза нокхўрлик қилди. Ҳаш-паш дегунча челаkning устидаги сап-сариқ нокларнинг анча-мунчасини еб қўйибмиз. Ниҳоят, ўрнимиздан туриб, тезроқ қизчанинг уйини топмасак бўлмайди дедигу, чаптаги кўчага бурилган эдик, қизча тўхтаб қолди.

— Ҳа?

— У ёқда эмас!

— Ҳа, қаёқда бўлмаса!— деди Мирқобил.

— Кўчани бошида катта ёнғоқ бор эди,— деди ва шоша-пиша орқасига қайилиб кета бошлади, Мирқобил қизчанинг кетидан югурди, қўлидан ушлаб олди.

— Тўхта!

— Нима?

— Кўчангни топмагунча мендан ажрамайсан,— деди Мирқобил. Қизча жим бўлиб қолди.

— Маҳкам ушла,— дедим Мирқобилнинг қулоғига пичирлаб ва иккинчи челакини ҳам кўтариб олдим: қизча олисдан кўчасини таниса, биз ҳай-ҳайлагунча, қочиб қолса, бозорда бу нокларни ким сотади?

— Вой!— деб юборди қизча бирдан қичқириб.

— Ҳа?

— Ана!— деди олисни кўрсатиб,— ана ёнғоқ!

Дарҳақиқат, олисда ёнғоқ кўринди. Мен ҳам, Мирқобил ҳам бир оз югурдигу, тўхтаб қолдик, нега десангиз, шундоқ ёнғоқнинг нариги ёни мактаб. Ҳамма болалар ўша ерда бўлса, кўриб қолишса нима қиламиз!

— Демак,— деди Мирқобил,— қизча мактабга яқин тураркан. Борсак...

— Менга қара,— дедим,— ке, шу қизчанинг баҳридан ўта қолайлик, бозорга борамиз-у, нархини арзон-гаров сўрасак, аридай гув этиб бирпасда талаб кетишади!

— Бе, эндими?

Гапларимда мантиқ бўлса ҳам Мирқобил ўжарлигини қўймади, шунча айтганларим, ялиниб-ёлворганларим бекор кетди. Мирқобил челақни кўтариб, қизчанинг кетидан жўнади, мен ҳам юрагимни ҳовучлаб эргашдим, учаламиз жимгина мактаб томон кета бошладик:

— Эҳтиёт бўл,— дедим Мирқобилга,— кўчанинг оғзига етишимиз билан «шу» деса бас, қўлидан маҳкам ушлаб орқага қайтар.

— Хўп,— дедим-у, аммо энди мактабга бурилган эдикки, қизча овозининг борича:

— Умида опа!— деб қичқириб юборди. Ҳушимизни йиғиб олгунча мактаб дарвозасидан Умида билан бир гала қиз югуриб чиқди-ю, бизни ўраб олишди. Мирқобил кўзларини катта-катта очиб менга қаради, мен Мирқобилга, муғамбир Умида эса:

— Ҳой қизлар,— деди бирдан,— нега қараб турибсизлар, челақни олинглар, айтмадимми боя, Мирқобил акам ўртоғи билан икки челақ нок олиб келади, маза қилиб еймиз, деб!

Мен ҳангу манг бўлиб қолдим. Мирқобил мендан беш баттар аҳволда эди. Иккаламиз ҳам қўлимиздаги челақларни топширганимиздагина Умиданинг айёрлигини тушундик; Умида паст синф ўқувчиларидан биттасини авраб боя бозорга кетаётганимизда атайлаб ўша кўчага тургазиб қўйган, қизча эса бизни худди бурнимиздан ип боғлаб тортгандак алдаб-сулдаб мактабга олиб келган.

— Қойилман!— деди секин Мирқобил.

Бу гапни, кимга айтди; ўзимизгами, ё Умидагами?!

3. СИЗ ИШОНАСИЗМИ?

Буни қаранг, уч ой ичида Мирқобил билан Асқарнинг ўртоқлари бирам билагон, бирам гапга чечан бўлиб кетишибдики, синф раҳбари ҳаяжондан кафтларини ишқаб, «баракалла, ёз бўйи бўйингиз ҳам чўзилибди, ақлингиз ҳам ўсибди», деган сари мунозара қизиб, синф «аҳволни яхшилаш»га қаратилган бир талай таклифлар қалаштириб ташланди. Шунақада одам оғзига толқон солгандай қовушмай ўтирса, партанинг тагига кириб кетгудек бўлар экан!

— Нега «миқ» этмайсан? — деди Асқар секин.

Мирқобил ўзини қўярга жой тополмай ўтирган эди:

— Ўзинг-чи! — деди пичирлаб, — ўзинг!

Асқарнинг ранги ўчиб, ён-атрофга қараб олди. Мирқобилнинг гапини ҳеч ким эшитмаганига ишонч ҳосил қилгач, кўнгли бир оз жойига тушди. Мунча бақиради-я, тавба. Асқарнинг қулоғи кар эмас-ку! Ўқитувчи жонажон икки ўртоқнинг аҳволини билиб-

ми, ё ораларидан жиндаккина гап қочганини сезибми, уларга ғалати бир қараб қўйган эди, Мирқобил муҳим бир нарса устида жиддий бош қотираётган одамдек қошларини чимириб олди, кўзларини пирпиратди, кафти билан зўр бериб тиришган пешанасини ишқалай бошлади. Асқар кўзларини қаерга яширишни билмай деразадан ҳовлига қаради.

Куз шамоли ҳамма ёқни пайҳон қилган эди; дарахларнинг уч-учида қолган яккам-дуккам барглари шитирлатиб узар, йўлка, ҳовли юзидаги хазонларни тўзғитар, чўлтоқ супургига ўхшаш шўппайиб қолган тутнинг шохи тунука томнинг четига урилиб қарсилларди. Дарсга эртaroқ келиб қолган икки-уч қизалоқ ҳовлида ўйнаб юрган эди, шамолнинг ваҳимасидан чўчиб, ўзларини панага олишди-ю, яна ҳовли бўшаб қолди. Этакдаги ёнғоққа битта-яримта тош отдими, бир гала қарға «қағиллаб» деразанинг тепасидан учиб ўтди. Кўп ўтмай супурги, қоп кўтариб, Зумрад хола кўринди. Эссиз, ҳали эрта билан чинчи-чироқ қилиб қўйган эди, ҳозир ҳовлининг аҳволини кўриб бирпас хомуш қараб турди-да, яна ғайратига чидолмай хазон тўплашга тушди. Битта барг тушса, битта теради, нима зарур-а, товба, ундан кўра иссиққина хонасига кириб ёнбошлаб ётса бўлмасмикин, уч йил аввал пенсияга чиқиб кетган эди, одам бекор ўтирса, қарилиги билиниб қоларкан деб яна қайтиб келди-ю, жон-жаҳди билан ишга ёпишиб кетди. Синфларни қайта-қайта тозалайди, эринмасдан ойналарни ярақлатиб қоғоз билан ишқалайди, яна бунинг устига вази-фасига кирмаса ҳам доскаларни артиб қўяди. Зумрад хола мактабга қайтиб келди-ю, икки ошна синф навбатчилигида бўр, латта тайёрлаб қўйишдек серташвиш ишдан қутулишди. Асқар зимдан уни кузатаркан, хаёлига келган ғалати фикрдан:

— Қойил!— деб юборди-ю, ўзининг овозидан ўзи чўчиб, олазарак бўлиб ҳамма ёққа қараб олди. Ўқи-

тувчи Асқарнинг кўзлари галати жавдирай бошлаганини пайқаб:

— Қани, қани?— деди икки ўртоққа ўгирилиб,— Асқар, бир нарсa демоқчимсан?

— Бўлмаса-чи?— деди Асқар дангал. Шеригининг кутилмаган бу важоҳати Мирқобилни ҳазилакам чўчитиб юбормади: вой тентак, мана ҳозир бир балони бошлаб, Мирқобилни ҳам расво қилади, э аттанг, боя сапчиб турганда, ўпкангни бос, деб оёғи билан туртиб қўйса бўларкан. Аммо энди кечиккан эди. Асқар гердайиб (ҳозиргина партанинг тагига кириб кетай деб ўтирган бола-я) ҳаммага бир-бир қараб олди-ю, оҳиста томоқ қириб:

— Бўлмаса-чи!— деди яна тутулиб.— Биз ҳам Мирқобил иккаламиз ёз бўйи бекор юрганамиз йўқ. Муҳим-муҳим нарсалар устида бош қотириб юрдик.

Ўқитувчи шошиб кўзойнагини олди, рўмолча билан наридан бери артиб, яна бурнининг устига қўндирар экан:

— Хўш, хўш?— деди Асқардан кўз узмай.

Олдинги қатордаги партадагилар икки ўртоқ томон ўгирилишди, дарҳақиқат, ҳеч нарсага аралашмай доимо шўппайиб юрадиган бу икки ошнани «ёзи билан муҳим-муҳим нарсалар устида бош қотиргани» ҳаммани ажаблантирган эди. Мирқобил бўлса-ку, худди бир бўлак яхни ютиб юборгандек кўзлари олчанинг данагидек юм-юмалоқ бўлиб кетган эди: э аттанг, ёзда Асқарнинг тилини ари чақиб олган эди, кўз очиб юмгунча тили оғзига сиғмай осилиб қолганди, ўшанда бечора Мирқобил кечгача олдида ўтириб, Асқарнинг сапча қовоқдек шишиб кетган тилини намакопга чайқаган эди, чакки қилган экан. Мирқобилни то-вонигача зирқиратиб юборган мана шу бурро тили ўшанда ё осилиб тушса, ё танглайига ёпишиб қолса бўлмасмиди!

— Мен сизга айтсам,— деди Асқар,— яъни демоқчимаңки, мўнқиллаб қолган шу уборшица Зумрад холани оталиққа олсагу, эртадан бошлаб синф тозалигига ўзимиз қарасак.

Шов-шув қилиб турган синф бирдан сув қуйгандек жимиб қолди-ю, Асқар ножўя гап айтиб қўйдиммикин, деб довдираб қолди. Аммо бу жимликнинг тагида катта маъно бор экан: икки ўртоқ бир оздан сўнг, ҳамма эс-ҳушини ўнглаб олгандан кейин билишса, эҳ, синфдагилар бунақа антиқа таклифдан ҳайратда қолишган экан. Шундагина Мирқобил бояги ножўя фикридан минг-минг пушаймон еб, партанинг тагидан ошнасининг пахтадек юмшоқ қўлларини сиқиб қўйди. Яна бирдан шов-шув кўтарилиб, икки ўртоқни ҳамма, шу жумладан, ўқитувчи ҳам табриклай бошлади-ю, кимдир «шу ишни икки ошнанинг ўзи бошлаб берса» деган эди, Асқар бу ёқда қолиб, Мирқобил ҳовлиқиб туриб кетди.

— Бўпти!

Қўнғироқ чалиниб, ҳамма тарқаб, охири синфдан икки ажралмас ошна кайфлари чоғ бўлиб чиқишди-ю, шамол тўхтаб, куз осмонида офтоб чарақлаб турганини кўриб, диллари яна равшан тортиб кетди.

— Оҳ,— деб юборди Асқар бирдан тўхтаб,— анавини қара!

Мирқобил ҳам дўстининг завқ-шавқидан таъсирланиб, тутнинг қоқ учидаги бир дона олтин баргдан кўз узолмай қолди. Буни қаранг, шамол минг ҳамла қилса ҳам, офтоб нурида кўз қамаштириб турган ўша бир дона баргни узолмаяпти. Қойил-е! Ўзи-чи, кузнинг ҳам файзи, кўрки бўлакча бўлади. Йўлка, ҳовли юзида сочилиб ётган тилла ранг барглари шитир-шитир босиб юрсанг, аммо Зумрад хола ҳамма ёқни ёғ тушса ялагудек қилиб қўйган экан.

— Йиғиштириб нима қиларкин-а,— деди Асқар афсусланиб,— қара, эринмай хазонни ҳам уйибди.

— Эссиз,— деди Мирқобил,— ҳаммасини ахлатга ташлайди. Ке, олиб чиқиб ташлагунча пича хазонга ёнбошлаб, бояги ширин-ширин гаплардан гаплашайлик.

— Майли,— деди Асқар ва папкани бошига қўйиб, хазонга узала ётиб олди-ю, кўзларини юмди:— Мана кўрасан, эртага бечора кампир суюнганидан юраги ёрилгудек бўлади. Ўзи ҳам ҳазилакам нарсани бўйнимизга олганимиз йўқ: пол ювиш-а!

— Ҳа-я,— деди Мирқобил,— аммо ойнани қизларга бера қолайлик, осон иш!

— Майли,— деди Асқар,— сен айтгандай бўла қолсин, пол ювиш шунчаки осондек кўринса ҳам ҳазилакам иш эмас-а!

— Бўлмаса-чи!— деди Мирқобил ва бир марта роса икки кун белини кўтаролмай юрганини эслади. Узоқ йили ойисининг тоби қочиб, уч-тўрт кун касалхонада ётиб қолган эди. Шу баҳона бўлдими, ё дангасалиги тутдими, Мирқобил ора-чора мактабга бормайдиган қилиқ чиқарди, ўқишининг мазаси кетди, ке, ҳадеб кундалигимни бемаза баҳога тўлдиравераманми, бира тўла мактабга ойим чиққанда бораман, деб ўқишга бормаи қўйди. Бунн эшитиб, синфиданги қизлар «бориб ёрдам берайлик, ўқишдан қолиб кетмасин» деб синглисидан айтдириб юборишган эди, Мирқобил бундоқ қараса, ҳамма ёқ ифлос, кир-чир, ювилмаган косалар-у, чойнак-пиёлалар қалашиб ётибди. Бу ҳам майли, ошхонага олиб чиқиб, устига газета ёпиб қўйса, тагида нима борлигини ким билади дейсиз. Аммо уйнинг аҳволини ҳеч қанақа газета билан яшириб бўлмасди. Мирқобил ботинка билан уйга кираверган экан, полнинг усти бир энлик лой бўлиб кетибди. Синглисини ишга солмоқчи бўлиб тоза ялинди, қани кўнса, хўп дейиш у ёқда турсин, «ўзингиз қилгансиз, ўзингиз тозаланг», деб асло кўнмади. Шунда Мирқобил, ке, сен билан ади-бади айтишиб ўтира-

манми, деб енг шимарди-ю, водопроводдан бир челак сувни олиб келиб, полни ювишга тушиб кетди. Бу ёқдан ювса, бирпасдан кейин яна боягидек-боягидек бўлаверди. Шу куни чалакам-чатти қилиб ҳамма ёқни артиб чиқди-ю, кечга бориб белини кўтаролмай қолди. Пол ювгандан кўра, ўқишга борган минг марта маъқул экан, деган хулосага келибми, ё қизлар келиб қолишса шарманда бўлишдан чўчибми, эртасигаёқ папкасини қўлтиқлаб мактабга жўнаб қолди. Яхши ҳам борган экан, қизлар дарсдан кейин уйига келишмоқчи бўлиб туришган экан.

— Ҳа,— деди Асқар,— жим бўлиб қолдинг?

— Эртага бўладиган ишни ўйлаяпман,— деди Мирқобил секин «уф» тортиб,— пол ювиш-а!

— Э-э, ваҳима қилаверма,— деди Асқар,— пол ювиш ҳам ишми, латтани оласан-у, ҳамма ёқни бирпасда шипиллатиб ювиб ташлайсан!

— Нима?— деди ҳуши учиб Мирқобил,— мен-а?!

— Ҳа — сен!

— Мен пол юваманми?!

— Ҳа, пол юзасан.

— Узинг-чи?

— Мен сув ташиб тураман.

— Бекор айтибсан,— деди Мирқобил қалт-қалт титраб,— мен сув ташийман, сен пол ювасан!

— Ана холос!— деб юборди Асқар,— ҳам сени қутқарай, ҳам пол ювайми, йўқ, ошна, бекор айтибсан!

— Мени-я?

— Ҳа,— деди Асқар бўш келмай,— боя ким партанинг тагига кириб кетгудек бўлиб ўтирган эди. Мен аҳмоқ бошимни шунча қотириб топган нарсани иккаламизнинг исмимиздан таклиф қилиб юрибман-а!

— Э таклифингни пишириб е!— деб Мирқобил жаҳл билан сапчиб ўрнидан турган эди, ҳамма ёғига

ёпишган хазон шундоқ Асқарнинг устига дув тўкилди. Асқар аламига чидаёлмай бир ҳовуч хазонни чангаллаб, Мирқобилнинг юзига сочиб юборди. Хуллас, не машаққат билан бир ерга уюлган хазон шамол қўзғаб тўзригандек ҳар томонга сочила бошлади. Ким билади дейсиз, Зумрад хола қоп кўтариб келиб қолмаганида, яна ҳамма ёқ пайхону-палак бўлармики. Икки ошна эс-ҳушини йиғиб олгунича Зумрад хола хазонни қайта бир ерга тўплаб, индамай қоплай бошлади. Асқар гўё ҳеч нарса бўлмагандек папкасини силкитиб, кетиш тараддудига тушди. Мирқобил эса ўртоғидан кўз узмай ҳамон бақрайди: **вой айёр-о, ҳаммага яхши кўриниб, полни Мирқобилга юздирмоқчи-я? Сув ташини ҳам иш эканми. Мирқобил ҳам бир жиддий бош қотирса, калласига шунақа нарсалар келадик, Асқарнинг бояги гапи гап эканми!**

— Оббо!— деди Асқар шеригининг тумшайиб олганини кўриб. Жаҳли чиқса Мирқобилнинг ўжарлиги тутиб, икки оёғини бир этикка тиқиб олади. Я бола. На дўқ-пўписи билан, на ялиниш-ёлвориш билан бир нарсага кўндириб бўлади уни. Бор-е деб кетиб қолса-я, тамом, эртага ўлса ҳам келмайди, ҳамма иш Асқарнинг ўзига қолади.

— Оббо,— деди Асқар бир оз ён берган бўлиб,— бўпти, ярим полни сен ювасан, ярмини мен, челаки ҳам бир ёгидан сен кўтарасан, бир ёгидан мен, бўлдими?

— Ҳа, бу бошқа гап,— деди Мирқобил шаштидан қайтиб.

Орада рўй берган кўнгилсизлик ҳам унутилиб, икки ошнанинг кайфиятлари яна ўзгарди, юзларини кулги қалқиб, боя синфдагиларни ҳайратда қолдирганликларини қайта-қайта мамнунлик билан эслаб, бугунги кун бекор ўтмаганлигидан кўп хурсанд бўлишиб, бундай қарашса, Зумрад хола аллақачон хазонларни ташиб, қолган-қутганини қоплаётган экан.

— Э, аттанг,— деди Асқар.

— Ҳа?

— Хазонни бўри ерканми, сабр қилса эртага синфни ярқиратиб чиқиб, балки ўзимиз ташиб қўярмидик.

— Рост айтасан-а,— деди Мирқобил ачиниб,— кампир бўлгани билан ғайратига чидолмайди. Эртага биз келгунча синфни чиннидек қилиб қўйса-я, ке, бояги бўлган гапларни ҳозир айтиб, бечорани бир суюнтириб қўяйлик.

— Асло! Нима қипти,— деди Асқар,— эртага тозалаб қўйса, биз индинга бошлаймиз, гап пол артишда эмас, гап бизда шундай олижаноб фикр туғилганида, тушундингми?

— Тушундим,— деди Мирқобил, шундай бўлса ҳам Зумрад холага бир нарса дегиси келиб:— Хорманг хола!— деган эди, кампир бунақа боодоб, бунақа хушфеъл бола ким бўлдийкин, афти-ангорини бир кўрай, дедими, ё Мирқобилнинг гапи қопингизни кўтаришиб юборай деган маънода эшитилдими, қайрилиб қарайман деган эди, мўнкиб кетди. Орқасидан қоп тушиб кетди. Қопга ўтириб қолиб, қаричилк шуда дегандек ғалати жилмайиб:

— Саломат бўл, болам,— деган эди, Асқар ўтакаси ёрилиб оёғини қўлига олиб кўчага қочиб чиқиб кетди. Мирқобил шоша-пиша:

— Эртага хурсанд бўласиз, хола эртага!— деганча ўртоғининг кетидан югурди-ю, аранг ярим йўлда етиб олди. Икки ошна яна бояги синфдаги воқеаларни ўйлаб кетишди. Кампирнинг ғалати жилмайишини ўзларича олдиндан сезилган хурсандлик аломатига йўйиб, эртага ярақ-ярақ қилиб турган синфга кирган болаларнинг ҳайратдан тиллари гапга келмай қолишини кўз олдиларига келтириб, апоқ-чапоқ уйга қайтишди.

Шу топда бирев супуриб-сидирган хазонларингиз яна ўз-ўзидан дарахтларнинг шохларига илиниб

қопти деса, балки Зумрад хола ишонган бўларди-ю,
аммо анови икки боланинг эртага синфни тозалаб
қўймоқчи бўлганига ҳеч ҳам ақли бовар қилмасди, сиз-
чи, сиз ишонасизми?

4. «Э, АТТАНГ!»

Шундай қилиб, икки ошна мажлисда синф озодалигини бўйниларига олишди-ю, битталари пол латта, битталари чўлтоқ супурги қўлтиқлаб барвақт мактабга келишди. Қарашса, синф гозалаш ҳазилакам иш эмас экан. Мирқобил бошини қашиб туриб қолди, Асқар бўшашиб, партанинг устига чўққайиб ўтириб олди; бояги тоғни толқон қилгудек важоҳатларидан асар ҳам қолмади.

— Тавба,— деди Асқар бош чайқаб,— энди пайқабман-а.

— Нимани?

— Синф ҳам шунақа катта бўладими-а?

— Э, ошна,— деди Мирқобил,— шунча деразани нима кераги бор экан-а?

— Бир эмас, олтита-я!— деди Асқар аввал кичкина бўлиб туюлган деразалар шу топда кўзига мактабнинг дарвозасидек катта кўриниб.— Ҳайронман,

қоп-қоронғи мадрасаларда ҳам одамлар ўқиган экан, ўшанда ҳам зўр-зўр олимлар чиққан-ку.

— Пол деган парса ҳам бўлган эмас!

— Ҳа-я,— деди Асқар шеригининг гапини илиб,— бир парча тақир пўстакни ерга ташлаб ўтираверишган, на пол бўлгану на парта!

Асқар ўзининг гапидан ўзи қўрқиб кетди: буни қаранг, синфда қаторлашиб турган ўн бешта партани ҳали ҳисобга олмаган экан!

— Эҳ, ҳали парталарни ҳам артамизми?

— Бўлмаса-чи!

— Ана холос!

— Камида икки кунлик иш бор экан,— деди Мирқобил синфнинг ҳамма ёғига бир-бир назар ташлаб, ўзича чамалаган бўлиб,— тавба, тунов куни Ойша қандоқ қилиб бирпасда тозалаб чиқди экан-а?

— Э, ўша ҳам тозалаш бўлибдими,— деди Асқар энсаси қотиб,— у ёғидан кириб бу ёғидан чиққандан кўра қўлига латта ушламаган маъқул.

— Тозалаганга яраша шундай тозалаш керакки,— деди Мирқобил,— синф чўмилтирилган қўғирчоқдек ярақ-ярақ қилиб турса!

— Ҳа-я,— деди Асқар ва яна уф тортди,— мана бу дардисар бўлмаганда-ку...

— Ҳамма гап шунда-да,— деди Асқар шеригининг гапини бўлиб,— дунёда пол ювишдек бемаза иш йўқ, челак-челак сув керак!

— Э, бу ҳеч гапмас, пол шунақа нарсаки, ювган саринг бир ёқдан қуриди дегунча чала артилган доскадек, иккинчи ёғи оқариб қолаверади!

— Шуниси одамни эзиб юборади-да,— деди Асқар ва сакраб пастга тушди,— аммо кўз қўрқоқ, қўл ботир, деган гап бор. Қани, бошладик!

Дарҳақиқат, икки ошна ишни бошлаб юборишди. Асқар шоша-пиша енг шимарди ва синфнинг бурчагида ётган пол чаттага қараб юрди. Мирқобил кафтла-

рини бир-бирига ишқалаб қўйди. Асқар латтанинг бир учидан кўтарди, унинг ниятини фаҳмлаган Мирқобил дарров челакка ёпишган эди:

— Ҳа, қаёққа? — деди Асқар.

— Сувга!

— Ҳо,— деди Асқар,— ма, латтани ол!

— Бекор айтибсан!— Мирқобил пақирнинг бандидан маҳкам ушлаб эшикка юрган эди, Асқар латтани Мирқобилга иргитди, латта шундоқ Мирқобилнинг бошига тушди. Юз-кўзини тўсиб қўйди. Мирқобил турган ерида гир-гир айлана бошлади. Асқар вақтни бой бермай дарров пақирга ёпишди, аммо Мирқобил ҳам эпчиллик қилиб бошидаги латтани юлқилаб олдида, Асқарнинг юзига улоқтирди. Энди югуриб ҳовлига кетаётган эди, Асқар аламига чидолмай Мирқобилни чалиб юборди. Мирқобил гурсиллаб йиқилди, шунда ҳам жон аччиғида пақирга ёпишиб:

— Қўйиб юбор— деб қичқирди,— сувга мен бо-
раман!

— Ҳо,— деди Асқар Мирқобилнинг қўлидаги пақирга чанг солиб,— бошида нима деб келишган эдик, хўш?

— Бир гал сен-у, бир гал мен!

— Бўпти-да,— деди Асқар,— нега ғирромлик қиласан, хўп десанг, майли, мен кафтимга чўп яширай, ким топса, аввал ўша сувга бора қолсин.

Бу одилона таклиф бўлганига Мирқобил гинг демай кўнди. Урнидан туриб ҳар эҳтимолга қарши пақирни четроққа олиб бориб қўйди, кейин Асқарнинг тугилган муштларига тикилди. Чўп чап қўлидами, ўнг қўлидами, роса боши қотди. Тополмаса-я!

— Э, тўхта!— деб юборди бирдан Мирқобил ҳаяжон билан,— пақирни нима қиламиз, тентак, мана ҳозир кўрасан!— У Асқарни ҳайратда қолдириб, югурганча ҳовлига чиқиб кетди. Кўп ўтмай қоровул хонадән сал кам қирқ метрли резинка ичакни судраб

чиқди. Асқар ошнасининг фикрига тушунди-ю, қу-
вончдан деразадан сакраб юборишига оз қолди.

— Қойил!— деди Асқар. Мирқобил резинка ичак-
нинг учини деразадан аста узатди, иккинчи учини
водопроводга улаб, сувни очиб юборди-ю, югурганча
синфга кирди. У кирганда Асқар ҳузур қилиб парта-
ларни чўмилтираётганди. Афтидан, парталар ҳам
ясалгандан бери бунақа «ювилмаган» бўлса керак.
Икки ўртоқ сувни сачратиб, ўқитувчининг духоба
қоплаган курсисини ҳам бирпасда чиннидек қилиб
қўйишди-ю, деразаларга ўтишди. Синф деворлари
ўтган йили оқ мойга бўялган эди. Шуни ҳисобга олиб,
ҳар иккови завқ-шавқ билан ишларини бемалол давом
эттираверишди. Деразалардан, парталардан тушган
анча-мунча сув полга йиғилиб қолди, аммо бу нарса
ошналарни асло чўчитмади: аввалам бор, пол деган
нарсаини ораси бир энлик очилган бўлади. Йиғилган
сув ўша ердан пастга тушиб кетаверади, қолаверса,
қолган-қутганларини латта билан сидириб, дарров
челакка олишади-ю, ҳовлига сепишади. Латта эслари-
га тушиб, икки ошнанинг таъби хира бўлди, негаки,
икковининг ҳам латта ушлашга сира тоқати йўқ эди.
Аммо узоқдан мактабга кириб келган биринчи синф
қизларини кўриб, Асқарнинг калласига ғалати фикр
келди-ю:

— Юр,— деди ҳовлиқиб ва югуриб йўлакка чиқ-
ди. Мирқобил иккаласи шундоқ қўшни синфнинг рў-
парасида тўхташди,— бу нима?

— Эшик!

— Э, эшиклигини кўриб турибман,— деди Ас-
қар,— ана унга қара, ана унга! «Биринчи синф» деб
ёзилган тунукачани чиқариб оламиз-у, ўзимизнинг
эшикка шиппа ёпиштирамиз, ўзимизникини эса бу
ерга!

— Хўш, ундан кейин-чи?

— «Кейин»ини кейин биласан,— деди Асқар,—

бу ҳаммаси вақтинча, яна жой-жойига қўямиз, тушундингми, э бўл, вақт ўтмасин, мен ҳозир келаман, келгушимча тахт қилиб қўй!

«Нега», «нима учун»ларни Мирқобил аниқлагунча Асқар ҳовлига югурди. Зинадан тушгани ҳам сабри чидамай, пастга сакради. Ҳовлининг ўртасида боя мактабга кириб келган уч қизалоқ турарди. Асқарнинг вазоҳатидан чўчиб, танаффусда доим сочларидан тортиб, тинчлик бермайдиган бу ғалати болага қизалоқлар шубҳали назар ташлаб қўйишди. Аммо бирпасдан кейин билишса, бу бола бирам ширинсўз эканки, оғзидан нуқул бол томиб, ҳар гапнинг бирида «сингилжон, сингилжон» деявериб, уларни ийдириб юборди. Уларнинг исмларидан тортиб, ўқишларигача суриштириб чиқди. Билса, қизалоқлардан биттасининг математикадан мазаси йўқ экан. «Э, парво қилма, сингилжон», деди Асқар қизчанинг бошини силаб, «эртага олдимга кирсанг, шундоқ ўргатиб қўяманки, ўқитувчинг иккинчи доскага чиқармайдиган бўлади...» деди. Яна битта қизалоқ расм дарсида отнинг расмини солган экан, ўқитувчи «эшакка ўхшаб қопти», деб баҳосини пасайтириб қўйибди. «Э, парво қилма, опоқ қиз», деди Асқар дарров қизчанинг альбом билан қаламини олиб, «эшак»нинг қулоғини кесиб, оёғини чўзди, ингичка, арқонга ўхшаб орқасидан осилиб ётган думини чиройли отнинг ёлига айлаштирди-ю, қизчага тутди. Учинчи қизалоқнинг дарди оғирроқ эканми, кўзларини ғалати пирпиратиб хўрсинди:

— Дангаса эканман,— деди секингина,— шунақа... дедилар.

— Ким?

Қизча жавоб бермади, ерга қараганча миқ этмай тураверди, анани икки шериги эса, худди сирли бир бир гап айтмоқчи бўлгандек ён-атрофга қараб олиб, олдинма-кейин пичирлашди.

— Меҳнат дарсидан уй ичини бажармай келган эдим, ўқитувчимиз «дангаса экансан» деди!

Асқар ёқасини ушлади, ёлгондакам, кўзларини катта-катта очиб:

— Йўғ-е...— деди ҳайрат билан.

— Ҳа!

— Вой-вой, шундоқ қизни-я, ҳеч ишонмайман,— Асқар ойнадан қараб турган Мирқобилга ўгирилди,— сен-чи?

— Қизиқмисан!— деди Мирқобил ҳам бош чайқаб.— Кўзларига қара, кўзларига, ғайрат ёгилиб турибди-я, ғайрат! Э, бунақа қизлар меҳнат деса ўзларини томдан ташлайди.

Бу мақтовлар қизалоққа ёқиб кетди, оғзининг таноби қочиб илжайди. Асқар эса ҳовлиққанича кафтларини бир-бирига ишқаб:

— Мана, ҳозир кўрамиз!— деди га етаклаб синфга олиб кирди. Шериклари эса дугоналарининг кетидан эргашишди. Қизалоқлар ичкарига киришлари билан ҳангу манг бўлиб остонада туриб қолишди. Нега десангиз, парталардан, деразалардан ҳали ҳам чак-чак сув томар, халқоб бўлиб ётган сувдан полга оёқ қўйиб бўлмасди. Қизалоқлар бу синфда нима бўлганига ақллари етмай анграйиб туришаркан, Асқар вақтни ўтказмай бояги «меҳнат деса ўзини томдан ташлайдиган» қизалоққа дарров пол латтани тутди.

— Қани олоқ қиз,— деди Асқар,— бир ўзингни кўрсат, ўқитувчинг «дангаса» деганига минг-минг пушаймон бўлиб юрсин!

Қизалоқ билмай латтани олишга олиб қўйди-ю, дангасалиги тутиб:

— Вой,— деди бирдан,— ўқитувчи кўрадиган бўлса ўзимизни синфни тозалайман-да!

Асқар мўмин-қобилгина кўринган бу қизалоқнинг айёрлик қилишини кутмаган эди. Юраги шувиллаб

Мирқобилга қаради, Мирқобил эса «қўйвер, ҳаммасини бошлаб қўйганман» дегандек кўз қисиб, дарров қизалоқларни етаклаб йўлакка олиб чиқди. Қизалоқлар эшикдаги «биринчи синф» деган сўзларни ўқишди-ю, ажабланиб бир-бирларига қарашди, анави «меҳнат деса ўзини томдан ташлайди»гани кўзларига ишонмай, ўзининг синфига бораётган эди, Асқар қўлидан ушлади:

— Қаяққа? Бугундан синфларинг бу ёққа кўчган, ана эшикка қара!

Қизалоқлар дарҳақиқат, синфлари алмашиб қолганидан ажабланиб, қайтиб киришди. Анави латтани ушлагани худди тиши оғриётган одамдек афтини бужмайтириб, бирпас турди-да, ўлганининг кунидан зўрға парталарни артишга тушди. Буни кўриб, Асқар ял-ял ёниб кетди. Мирқобил бўлса қизчанинг дам бу ёғига ўтиб, дам у ёғига ўтиб:

— Ишлашини қара-я, машинанинг ўзи,— деди шеригига.— Бай-бай, бу қиз ҳозирдан шунақа бўлса, катта бўлганида қанақа бўларкин-а?

— Анави иккитасини билмадим-у,— деди Асқар,— аммо бу қизча катта бўлганда сағалакам академик бўлади, ҳа!

Аммо қизалоқ парталарни артишга артиб бўлди-ю, полга келганда ҳаллослаб қолди, вақт эса тез ўтиб борарди. Бунақа имиллашда... Э, бўлди, Асқар бир чеккада турган анави икки қизалоқни ҳам имлаб чақирди.

— Хўш,— деди,— синфингизда бир бола қийналиб қолса, нима қилиш керак?

Қизалоқлар ўйлаб ўтирмай:

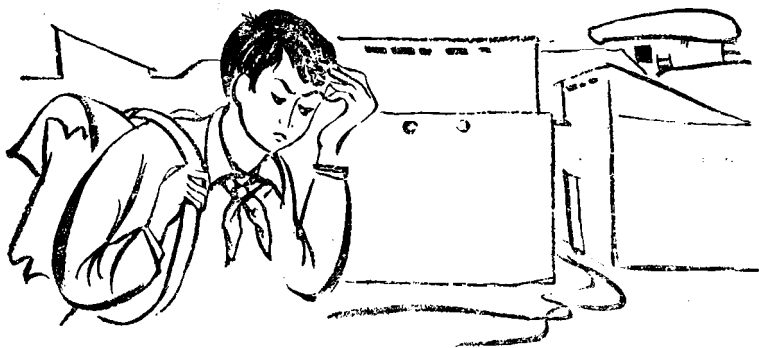
— Дарров оталиққа олиш керак,— дейишган эди, Асқарнинг оғзи қулоғига етиб, латтани учовига бўлиб берди. «Оталиққа» олган қизалоқлар ўзларини кўрсатмоқчи бўлиб чунонам ишлашдики, кўп ўтмай кийимларига қараб бўлмамай қолди. Ҳаш-паш дегунча

ҳамма ёқни тозалаб ташлашди. Икки ошна қизалоқларга жавоб бериб юборишди. Резинка ичакни жойига элтиб қўйишди, кейин папкаларини қўлтиқлаб, дарров кўчага чиқишди. Кўп мулоҳазалардан сўнг синфга бир оз кечикиб киришни маъқул топишди. Негаки, аввало синфни тозалаш қанақа бўлишини ўқитувчи ҳам, болалар ҳам бир кўриб қўйишсин, қолаверса...

— Юр,— деди Асқар қўнғироқ чалиниб, ўқитувчи синфга томон ўтиб кетиши билан.

...Синф эшигини очиб, қай кўз билан кўришсинки, ичкарида биринчи синф болалари ўтиришарди. Қаранг-а, шунча нарсага ақллари етган икки ошна боя, шошма-шошарлик билан эшикдаги тунукачани алмаштириб қўйишни унутишган экан-а, э аттанг!

5. ҚАЙСИ БОЛА САИЛАНАРКИН?

...Синф раҳбари дарс тугагач, болаларга жавоб бераркан:

— Эртага дам олиш куни,— деди,— душанбада мажлис ўтказиб, синфком сайлаймиз. Кимни сайлашни яхшилаб ўйлаб кўринг!

Синфком сайлаш ҳар йили ҳамма ерда бўладиган гап. Шунинг учун ҳамма уйга жўнади-ю, бироқ Асқар негадир типирчилаб қолди. У ёққа қаради, бу ёққа қаради, ошнаси Мирқобил кўринмади. Хўрсиниб: «э аттанг», деди-ю, бўшашиб кўчага чиқди.

Уйга келди.

Овқатни еб дарсга ўтирган бўлди-ю, бироқ калласи говлаб, хаёлини бир жойга йиғолмади. Ўзини чалғитмоқчи бўлиб ҳовлига чиқди, уйга кирди. Юрагига гашлик солиб турган нарса бора-бора ваҳимага айланди-ю, кўчага чиқиб, Мирқобилнинг эшигини тақиллатди.

— Ким?— деди ичкаридан Мирқобил,— эшик очиқ.

Асқар эшикни қия очиб, Мирқобилни имлади.

— Бери кел!

Мирқобил кўзларини ишқалаб остонага яқинлашди.

— Қойилман,— деди Асқар,— боя липпа қуён бўлибсан-қолибсан-да.

Мирқобил кўзларини катта-катта очиб:

— Нима гап?— деди,— уйга келиб ухлаб қолибман.

— Шунақами? Қани, юр бизникига!— деди Асқар ва Мирқобилни бошлаб уйга олиб чиқди. Бог этагидаги супачага ёнма-ён чўққайишгач:

— Боядан бери мана бу еримни мушук тимдалаётганга ўхшайди,— деди кўксига мушт уриб,— билсанми нега?

— Йўқ!

— Шунақа бепарвосан-да,— деди Асқар,— хўш, бу гап ҳам синфкомликка Зуҳра сайланса-чи?!

Буни қаранг, шу нарса ҳеч Мирқобилни хаёлига келмаган экан, ранги ўчиб, кўзлари пирпираб, Асқарга яқинроқ силжиди.

— Бунга йўл қўймаслик керак,— деди шивирлаб.

Мирқобилнинг тили калимага келмай кўз олди қоронғилашиб кетди. Зуҳра ўтган йили икки ўртоқни озмунча қийнадими. Тўполончи деб газетада ёздирди, ҳар иккиси ора-чора ёмон баҳо олиб тургувчи эди, ота-онасига келиб чақди, бу ҳам майли, ҳар кун эрта билан икки ўртоқ мактабга келганда «қани, дарс қилдиларингми?» деб ўқитувчидан аввал дафтарини текширадиган бўлди. Эҳ-ҳа, гапираверса Зуҳранинг қилмишларининг охири йўқ. Бир амаллаб ёзги каникулга чиқиб олишди-ю, янги ўқув йилида бошқа синфком бўлса ажаб эмас, ахир синфкомлик-

ни унга бир умр боғлаб бериб қўйибдимми, деган умидда ўзларини овунтириб юришди. Мана энди...

— Зухра уч йилдан бери синфком,— деди Асқар,— етар, энди бошқани сайлашар, ким билад-и, ё Салим бўлади, ё Мунира — иккови ҳам аълочи. Синфкомликка ё Равшан сайланармикин?

— Э-э, қизиқ экансан,— деди Мирқобил,— ким сайланиши билан нима ишинг бор, қаёқдаги бўлмагур нарсалар билан бош қотириб юрибсан-а!

— Э тентак,— деб юборди Асқар,— ҳамма гап шунда-да!

— Хўш?

— Уша сайланадиган болаларни олдиндан сезиб, кўнглини олиб қўйиш керак,— деди Асқар маънодор,— кейин анавига ўхшаб ғиринг-пиринг деб юримайди, ё гапим чакими?

Мирқобил бундоқ ўйлаб қараса, Асқарни гапида жон бор. Ҳозир дарс тайёрлашдан кўра Асқарнинг таклифи муҳимроқ туюлди-ю, икки ўртоқ режани тузиб, кўчага чиқишди. Тўппа-тўғри Салимнинг эшигини тақиллатишди. Ҳадеганда ҳеч ким жавоб беравермади, энди кетишмоқчи бўлиб туришганда, Салимнинг синглиси кўчага чиқиб қолди.

— Аканг қани?— деди Мирқобил.

Синглиси бир Асқарга, бир Мирқобилга кўзларини мўлтиратиб қараб турди-да, ичкарига кириб анчадан сўнг акасини бошлаб чиқди. Салим уларни кўрибоқ:

— Уйнаганими?— деди.— Э, аттанг, ишим кўп!

— Вой тентак-е,— деди Асқар,— биз ҳам сениккига иш деб келганмиз-да, қани бошла!

Салим ишкомдаги узумларга қоғоз ўраётган экан.

— Бисотингдаги бор эски қоғозларни йиғиштириб кел,— деди Асқар.

Салим оғзи қулоғига етиб бир қучоқ эски газета кўтариб чиқди. Икки ошна уй эгасини тоза ишлатиб,

ўзлари ўрикнинг тагидаги соя-салқин жойга ўтириб олиб, қоғозларни йиртиб бериб туришди.

— Товба,— деди Мирқобил кўчага чиқилгач,— Салим ҳам зиқнагина экан, чуғғурчуқ бир бошини ер, икки бошини ер, шунга шунча даҳмаза-я.

— Ҳа-ҳа,— деб қўйди Асқар.— Хўш, энди қаёққа борамиз.

Мирқобил эса биров елкасига чангал солаётгандек чўчиб ўртоғига қаради.

— Бугун етар,— деди,— иккита қўлимни кўтаролмаяпман, боринг келса ўзинг боравер.

— Қойил-е,— деди Асқар ва ярим йўлда қолиб, Зухраларникига ўтди. Тунов кунни кимдандир, Зухранинг ойиси касалхонада ётган экан, дадаси ишдан кеч қайтади деб эшитганди. Уч-тўртта укаси бор, бир ўзи тоза қийналаётгандир, ҳозир Асқар эшикдан кириб борса, роса қувонса керак. Ана шундай ширин-ширин хаёллар билан Зухранинг ҳовлисига кирган эди, Зухра, укалари билан аймақи узумнинг тагидаги супачада бамайлихотир ўтирган экан.

— Ке,— деди Зухра ўрнидан туриб,— ишинг бормиди?

— Қизиқсан-а,— деди Асқар,— иши йўқ одам бировнинг ҳовлисига кирадими, укаларингга овқат қилиб бердингми, ё очдан тиришиб, тишининг кирини сўриб юришингми?

Зухра кулди.

— Нечук сурштириб қолдинг?— деди.— Тўғригини айтавер, масала дафтаримни сўрагани келгансан.

— Нима?— деди Асқар кўзларини катта очиб,— масала дафтарингни пишириб е, масала ишласам ўзимнинг каллам йўқми, мен бирон ёрдамга муҳтожмисан, деб келдим.

Зухра унинг кўзларига қараб шубҳаланди-да, ҳазиллашиб:

— Яхши эслатдинг,— деди бирдан,— қўшнимиз

Малика холанинг катта тўнкаси бsr экан, ҳеч ёрoл-мадим, ўтини тугай деб қолган экан, дадам ёриб берай десалар, вақтлари йўқ.

— Ўзи уйдами?

— Ким?

— Э, ўша Малика холангда, ким бўларди!

— Йўқ,— деди Зуҳра,— бир қариндошининг невараси касал экан. Уша ёдқа кетган, ана, боғнинг дворида тушсанг бўлади!

— Юр,— деди Асқар енгини шимариб. Деворнинг нураган жойидан Малика холаникига ўтди-ю, қучоққа сиғмайдиган тўнкани кўриб кўзи гилай бўлиб кетди.

— Катта экан,— деди у ёқ-бу ёгига ўтиб,— тўнка яхши нарса, бир ерсанг қиши билан ёқиб чиқасан. Ниманинг тўнкаси бу?

— Ёнғoқники,— деди Зуҳра зимдан Асқардан кўз узмай,— бултур қуриб қолди, дадам кесиб бердилар, эссиз, жуда яхши ёнғoқ эди-я.

— Даданг ҳам қизиқ одам экан,— деди Асқар ҳали ҳам ҳушини йиғолмай,— ёнғoқни кичкиналигида кесганда тўнкаси бунақа бесўнақай бўлмасди, катта болта борми?

Зуҳра уйдан болта слиб чиқди.

— Сен боравер,— деди Асқар,— укаларингга қара, мен бунини бирпасда саржин қилиб ташлайман, шунақа бесўнақай тўнка бўлганига ўкиниб юрсин.

Зуҳра ҳазиллашяпти, деб укаларининг олдига кетди-ю, икки-уч девордан мўралади. Асқар енглари шимарди, болтани қўлига олиб, тўнканинг бир у ёгидан, бир бу ёгидан мўлжалга олиб гир-гир айлана бошлади-ю, ниҳоят худди суратга тушаётган одамдай болтани ҳавода кўтарганча туриб қолди.

— Зуҳра!— деди овозининг борича,— бери кел!

Зуҳра девордан қаради.

— Ҳа?

— Шундоқ тўнкани ёриш увол,— деди.— Майли, ўтиним йўқ десанг, бирпасда самовар тараша қилиб юбораман-у, аммо шундоқ тўнкага болта ургани ҳеч кўзим қиймаяпти.

— Бўлмаса нима қилади?— сўради Зуҳра.

Асқар болтани бир чеккага ирғитиб:

— Шуни ҳам билмайсанми,— деди,— бунақа асл тўнкадан эҳ-ҳе, қанақа нарсалар яшаш мумкин-а. Қийма тахта, хўш, шамшод тароқ, ҳеч эшитганми-сан, бувимда бор, айтишларига қараганда, етмиш йилдан бери тутарканлар! Ош тахта, эҳ-ҳе, санайвер-са бунинг саноги йўқ.

— Майли, қўя қол,— деди Зуҳра.

— Ҳа, энди ўзингга келдинг,— деди ва эшикка қараб йўргалаб қолди,— оғир бўлса айтавер, уялма, кўмаклашиб тураман, хўнми?

— Хўп,— деди Зуҳра, Асқар кўчага чиқиб олди. «Хайрият-е,— деди ўзига-ўзи,— беодоёб қиз, биров сени ҳурмат қилиб иш-пишинг борми, ёрдам берайми деб келса, ҳеч бўлмаса ёлгондан, йўқ раҳмат, ҳар қанча иш бўлса ўзимдан ортмайди, деб ширин муомала қилиш ўрнига қўшнисининг ҳўкиздай тўнкасини рўпара қилади-я!»

Асқар Равшанларникига келди.

Равшан айвонда ёнбошлаб китоб ўқиётган экан. Секин оёғининг учида ичкари кирди-ю, Равшаннинг тепасига келди. Равшан китобга шу қадар берилиб кетган эдики, сезмади ҳам. Бир маҳал пиқ этиб кулди, кейин ўзини тутолмай хахолаб кула бошлади.

— Ҳой, нима гап, болам,— Равшаннинг ойиси ошхонанинг деразасидан бош чиқарди,— тинчликми?

— Ҳа, ойи, тинчлик, — деди Равшан кулгидан ёшланган кўзларини артар экан,— жуда қизиқ китоб экан.

— Вой, шунгами?— деди ва Асқарга кўзи туншиб,— ҳой, Равшан, нега ўртоғингга қарамайсан,—

деган эди, Равшан ялт этиб ўтирилди-ю, тепасида турган Асқарни кўриб, секин ўрнидан турди.

— Ке,— деди,— индамайсан-а?

Асқар маънодор илжайди. Айвоннинг четига омонатгина ўтириб:

— Зўр китобми дейман?— деди.

— Зўр ҳам гапми, кулгили китобларни ўлгудек яхши кўраман. Шунақа китобни топиб берган одамдан жонимни ҳам аягим келмайди.

Бу гапдан Асқар ял-ял ёниб:

— Сени суюнтирай деб келдим-да,— деди керилиб,— бир китоб ўқидим, бай-бай, кулавериб ичагим узилди. Ярмигача ўқидим-у, шартта тўхтатдим, олдингга югурдим.

— Раҳмат,— деди Равшан бирдан Асқарнинг қўлларини маҳкам ушлаб,— ҳақиқий ўртоқ экансан, қани ўша китоб?

— Ўртоқ ҳам гапми,— деди Асқар,— бундан буён соянганман, оғайни, хўп десанг, эртага келтириб берман. Бунақа китоб дунёда битта, ўқисанг бир ҳафта кулиб юрасан. Ичида шунақа гаплар борки, қай бирини айтиб беришга ҳам ҳайронман.

Бу мақтовлардан кейин Равшаннинг қизиқиши ортиб кетиб, ҳеч бўлмаса озгина айтиб бер, деб Асқарни жон-қолига қўймади. Аммо Асқар нима дейишини билмай довдираб қолди. Нега десангиз, бундан икки йил илгари кутубхонадан битта китоб олиб ўқигани эсида. Аммо қанақа китоб, нима тўғрисида, ёдида йўқ. Шунинг учун: «қўй, мен айтиб берсам қизиғи қолмайди», деб шунча қилса қани Равшан кўнса.

— Ҳа, майли,— деди-ю, Асқар довдираб қолди:— Бир чолнинг икки ўғли бор экан, тўрт қизи бор экан. Уша чолнинг тўрт қизи-ю, икки ўғли бор экан, шу десанг...

Асқар у ёғига гап тополмай қорнини чангаллаган-

ча ёлғондакамига хахолай бошлади. Равшан ҳайрон эди, нимаси кулги экан, Асқар ёлғондакам ёшланган кўзини кафти билан арта-арта:

— Йўқ, бўлди, у ёғини айтиб беролмайман,— дея ўрнидан турди,— у ёғи шунақа кулгилики, мана кўрасан, эртага олиб келай, кечаси билан кулиб чиқсан!

Асқар амаллаб кўчага чиқиб олди-ю, пешанасига бир урди. Ҳамма айб ўзида, ўқимаган китобини мақтаб нима кераги бор эди, энди кулгили китобни Равшанга қаердан топиб беради, топиб бермаса Равшан ҳамманинг ичида ёлғончи экансан, деб расво қилиши турган гап, борди-ю, синфкомликка сайланса-чи, ана холос, бунақа болани алдаб бўлармиди.

Асқар ярим кечагача уйқуси келмади. Синфкомликка ким сайланаркин? Буни қаранг, тушига ҳам шу кирибди: ҳамма бирдан синфкомликка Равшанни таклиф қилган экан, эски синфком даст ўрнидан туриб:

— Йўқ,— дебди,— бу гал синфкомликка энг яхши болани сайлаймиз, Малика холанинг тўнкасини ёриб берган, Салимларнинг узумини қоғоз билан ўрашган, Равшанга кулгили китоб топиб берган Асқарни сайлайлик!

Бу гапдан шов-шув кўтарилди.

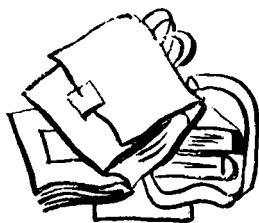
— Бўлмаган гап,— дебди Зухра,— Асқар тўнка ёриб бергани йўқ!

— Ёлғон,— деб гапга аралашибди Салим,— Асқар узум боғлашаман деб ўртоғи билан ярим ишком узумни еб кетди.

— Мени ҳам алдаган,— деб шов-шувга қўшилибди Равшан.

Асқар бундоқ қараса, ҳамма кўзини узмай қараб турганмиш. Секин орқасига тисарила-тисарила ойнадан ҳовлига сакраб тушиб қочмоқчи бўлган экан, қараса, иккала оёғи йўқ бўлиб қолганмиш! Асқар

қора терга ботиб уйғонганда кун ёришиб қолган эди. Апил-тапил кийиниб, чойини ичди-ю, папкани сил-китиб мактабга жўнади. Кўнгли кечагидан баттар ғаш эди: олтинчи «А»нинг синфкомлигига қайси болани сайлашаркин-а!

6. КИНОГА ОЛЯПМАН

Равшан билан Мунира икки ошнани оталиққа олиб тоза пушаймон бўлишди. Нега десангиз, улар мулойим, мўмин-қобил кўринганлари билан, эҳ-қа, ўтакетган дангаса ю, нирт ёлгончи экан, Равшан икковининг ҳам уйига борди. Вақтларинг бекор ўтмасин, деб роса гапирди. На униси қулоқ солди, на буниси. Мунира икки ошнани йўлга соламан деб, ҳелдан тойди, бари бир ҳеч натижа чиқара олмади. Бу ҳам майли-я, икки ошна бирор боланинг дилини оғритишса ё битта-яримтанинг кўнглига озор беришса, ўша жабрланган одам дарров: «Анови икки дангасага айтиб қўйларинг, бу нима қилгани», деб Равшан билан Мунирага дакки берадиган бўлди. Бир куни ўқитувчи ҳам: «Баракалла, икки киши бўлатуриб, шуларни йўлга сололмадиларингми?» деб таъна қилди. Хуллас, Равшан билан Мунира бир куни нима қилишларини билмай бошлари қотиб, дангасаларни оталиққа олганликларидан минг-минг пушаймон еб

дарсдан кейин мактабдан чиқиб кетишайтган эди. Малика холага дуч келишди. Малика холанинг гапидан, улар ялқов деб юрган икки ошна кўчада ҳам тинч юришмас экан. Яқинда кампир боғдаги қуриган шох-шаббаларни кертиб қўйган экан. Икки ошна ҳовлида ҳеч ким йўқлигидан фойдаланиб, шох-шаббаларни ёқиб юборишибди.

— Шу ишми-а, болам?— деди кампир,— бир домласига айтиб таъзирини берай деб кирган эдим, сизларни кўриб аҳдимдан қайтдим. Айтинглар, бунақа қилишмасин!

Шу куни Равшан билан Мунира қатъий бир қарорга келишди. Болаларни бир боплаб таъзирларини бериш керак! Уларни меҳнатни қадрлашга ўргатиш керак. Ҳамма гап шунда!

— Хўш, қандай қилиб?— деди Мунира.

— Бўлди!— деди Равшан ва ўйлаб қўйган режасини Мунирага айтган эди, Мунира кулавериб кўзларидан ёш чиқиб кетди.

— Жуда соз!— деди Мунира.— Эртага дам олиш куни-а? Эртадан бошлаймиз!

...Равшан эртасига Мирқобил билан Асқарни Малика холаникига бошлаб келди. Мирқобил ҳам, Асқар ҳам, Равшаннинг ниятига тушунолмаётган эди.

— Гап бундоқ, болалар,— деди Равшан,— тарихда қолишни истайсизларми? Ҳамма ёққа номларнинг ёйрилишини хоҳлайсизларми? Бўпти десанглар, мен нима десам, ринг демай қиласизлар.

— Майли,— деди Асқар бўшашиб ва шеригига қаради. Шериги эса унча ёқинқирамай:

— Ўзинг биласан, Равшан,— деди,— биз сенинг оталигингдаги одамлармиз. Нима десанг шуни қилаверамиз!

Равшан Малика холани ҳайратда қолдириб, боғ-

нинг бурчагида ётган бесўнақай тўнкани думалатиб ҳовлининг ўртасига келтирди.

— Ма!— деди Асқарга болта узатиб,— сен бошла.

— Нимани?

— Манавини ёрасан,— деди Равшан,— ҳадемай кино тўғарагидан одам келади, сенларни тоза меҳнат-севар болалар экан, деб кинога олиб кетади.

— Кинога тушамизми?— деди Асқар шеригига қараб.— Нима дейсан?

— Нима дердим?— деди Мирқобил бўшашиб.— Бошлиғимиз Равшан. Равшанки бизларни кинога тушларинг деяётган экан, албатта тушамиз-да.

— Майли,— деди Асқар болтани Мирқобилга узатиб,— ма, бошла!

Болтани олишга олиб қўйди-ю, Мирқобилнинг кўзлари олайиб кетди. Энди гап қайтармоқчи бўлиб турган эди, кўча эшик қарсиллаб очилди. Остонада Мунира пайдо бўлди. Қўлида тўгаракнинг кино оладиган аппарати, кўриниши жиддий эди. Мунира болаларни кўрар-кўрмас:

— Тўхта!— деди ва аппаратни уларга тўғрилади,— ҳозир суратга оламан, қойил! «Синфимизнинг икки азамат ўқувчиси дам олиш куни Малика холага ёрдам берапти!» Қалай, бошланиши маъқул-а?

— Жуда соз,— деди Равшан хурсанд бўлиб,— кўрасан, Мунира, сен олган кино шаҳардаги ҳамма мактабни айланиб чиқади.

Асқар тушунмади.

— Нима-нима?

Мунира шоша-пиша гапира кетди.

— Ўқувчилар дам олиш куни кимларга ёрдам берапти, деган кино оляпмиз,— деди,— тушундиларингми, кеча Равшан: «Асқар билан Мирқобил Малика холанинг тўнкасини ёриб бермоқчи», деган эди, бошлиғимиз дарров мени бу ёққа жўнатди.

— Мана, кўрасизлар,— деди Равшан,— ишимиз

ўнгидан келса борми, эҳ-ҳе, номларинг ҳамма ёққа тарқаб, бутун ўқувчиларга намуна бўласизлар!

— Биз-а?— деди Мирқобил.

— Ҳа, сенларда,— деди Мунира,— ким бўларди, бўл, тўнка ёрадиган бўлсанг, ёр, бўлмаса кетаман, шошиб турибман.

Мирқобил билан Асқар бўлаётган нарсаларга ҳеч ишонмай, шубҳа билан дам Равшанга, дам Мунирага қарашарди. Муниранинг эса сабри чидамай:

— Нима, бир-биримизга қараб тураверамизми?— деди.— Ё истамайсизларми, ундай бўлса, мен кетдим.

Мунира кўча эшикка юрди. Икки ошна эс-ҳушларини йиғиб, унинг кетидан югуришди-ю, йўлини тўсишди.

— Тўхта!— деди Асқар.

— Бу қанақаси?— деди Мирқобил.— Биз «намуна» бўлайлик деб, оддих куни ўлиб-қутулиб бировнинг тўнкасини ёриб юрибмиз-у, бошқа болани суратга оласанми?

— Йўқ,— деди Асқар,— олсанг бизни оласан!

— Ҳа!— деди Мирқобил.

Мунира бир унга, бир бунга қараб орқага қайтди. Равшан ҳам ялиниб-ёлвориб: «икки ўртоқни кинога ол», деб қистагандан сўнг, Мунира «кўнган» бўлди.

— Майли, аммо тез бўлинглар, вақтим зиқ.

— Ҳа, бу бўлак гап,— деди Асқар,— Мирқобил тўнка ёрсин, мен тепасида кўрсатиб турай.

Мирқобилнинг кўзи олайиб кетди.

— Нима, нима?

— Э, тентак,— деди Асқар,— бир одам ёрса, иккинчи одам кўрсатиб туриши керак, шунда тўнка ёриш осон бўлади!

Мирқобил ўйланиб қолди. Сўнг хўрсинди-да:

— Майли, битта тўнка экан,— деди,— баҳридан ўтдим. Асқар намуна бўлиб суратга туша қолсин,

эссиз, яна битта бўлганда, ким тез ёришга ўйнаб, иккаламиз ҳам кинога тушган бўлардик.

Равшан бу гапдан қувониб, боғ этагидаги иккинчи тўнкани ҳам думалатиб келди. Иккала ўртоқ ҳайрат билан бир-бирларига қараб қолишди. Мунира эса сабрсизлик билан:

— Ана, тўнка иккита бўлди,— деди,— қани, ишни бошлаларинг, икковингни барабар суратга оламан.

Икки ўртоқ ноилж икки болтани қўлларига олиб, бирин-кетин тўнкага уришди. Мунира болаларнинг дам у томонига, дам бу томонига ўтиб, аппаратни тўғрилаш билан овора эди. Асқар билан Мирқобил ҳаллослаб тўнка ёраркан, Мунирага кўз қирини ташлаб қўйишарди.

— Ҳой,— деди ниҳоят Асқар,— бўлдимиз?

— Э, энди аппаратимнинг фокусини тўғриладим-ку, бўлдимиз дейди-я!

Мирқобил ишдан тўхтаб, бош кўтарди.

— Нима, ҳали олганинг йўқми?

— Йўқ.

— Қўйил-е,— деди Мирқобил ва белини ушлади. Мунира эса аппаратни Мирқобилга тўғрилаб:

— И-и, қимирлама, сени шу ҳолатда ҳам суратга олиб қўяй, керак бўлади,— деган эди, Мирқобил жон-ҳолатда қўлига болта олди. Асқар ишдан тўхтаб, чўққайиб дам олаётган эди, Мунира унга ўгирилиши билан Асқар сакраб туриб тўнкага ёпишди. Хуллас, Асқар дам оламан деса унга, Мирқобил белини ушлаб туриб қолса, Мирқобилга аппаратни тўғрилайвериб Мунира икковининг кўзини очирмади.

— Бўлдимиз?— деди Асқар.

Мирқобил эса йиғламоқдан бери бўлиб:

— Э, суратга олмасанг олмай қўя қол,— деди,— фақат анави аппаратингни менга тўғриламасанг бас!

Бу гапдан шеригининг ранги ўчиб:

— Ҳа?— деди овозининг борича.— Сенга тўғриламаса менга тўғриласинми?

Охири икки тўнка тўрт бўлакка бўлинди-ю, икки ошна бирпас дам олгани тўхташди. Мунира ичида: «Майли, иш қилиб ўрганмаган болалар, пича дам олиша қолсин», деди.

— Яхши,— деди бир оздан сўнг,— энди сизларни алоҳида-алоҳида катта планда оламан!

Бу гапдан икки ўртоқ чўчиб тушди. Асқар эса:

— Нима, нима?— деди Муниранинг тепасига келиб. Мунира Равшанга ўгирилди:

— Ҳой, Равшан, буларга тушунтир.

Равшан шоша-пиша икки ўртоққа тушунтира бошлади.

— Э, кино кўрганмисизлар, қаҳрамоннинг башараси, ё кўзи, ё пешанаси бутун экранда кўринса, ўшани катта план дейди.

— Шундай демайсанми,— деди илжайиб Асқар ва Мунирага ўгирилди,— майли, пешанамни ола қол.

Мунира аппаратни тўғрилади-ю, қани бўл дегандек Асқарга қаради. Асқар ҳеч нарсага тушунмай кўзларини катта-катта очганча ўртада гўдаиб турарди.

— Бошла!

— Нимани?

— Э, қўлингга болтани ол, ишни бошла!— деди Мунира.

— Ҳой қиз,— деди бирдан ўдағайлаб Асқар,— пешанамни суратга олсанг болтани нима қиламан?

— Уф-фф,— деб юборди Мунира ва Равшанга ўгирилди.— Ҳой, Равшан, буларга тушунтир.

Равшан икки ўртоқнинг тирсагидан ушлаб, мулоҳимлик билан тушунтира бошлади.

— Э, қанақасизлар, қуруқ пешаналарингни бошига урадими Мунира! Мунира завқли меҳнат жараёнида, тушуняпсанми, меҳнат жараёнида пешанала-

рингда пайдо бўлган тер томчиларини кўрсатиш учун катта планда суратга олмоқчи. Бу кинони энг кульминацион чўққиси, яъни, нима десам экан...

— Ке, Мунира,— деди Асқар юраги шувиллаб,— мен кичикроқ планда туша қолай.

Мирқобил ҳам бир чеккага ўтириб олди.

— Мени ҳам кичикроқ планда ола қол.

— Нега?

— Негаки...— деди гап чайнаб Мирқобил,— негаки, бу тўнкани ёраверсак, ёраверсак, гугурт чўпи қилиб юборамиз-ку, ахир Малика холага жабр бўлади-ку.

— Э, нима деяпсан,— деди Мунира,— нега жабр бўларкан, самовар тараша қилиб берасанлар. Қани, бўлларинг. вақтим йўқ.

Аммо иккала ўртоқ эшикни мўлжаллаб туришган эди, Равшан иккаловининг пешанасига тикила-тикила бош чайқади.

— Э, аттанг, аттанг,— деди Асқарга,— пешанангга энди бир томчи тер чиққан экан-а!

Асқар ҳовлиқиб ўрнидан турди ва қўли билан пешанасини ушлаб кўрмоқчи эди, Мунира тўхтатди.

— И-и-и, тегма, кўпайсин, кейин суратга оламан!

— Менда-чи?— деди ҳовлиқиб Мирқобил.

— Сендами?— деди Равшан Мирқобилнинг пешанасига узоқ тикилиб,— бир эмас, иккита.

— Бўл,— деди Мирқобил,— дарров суратга ол!

— Ие, ие,— деди Мунира,— тер деган ҳар бири нўхатдек-нўхатдек бўлиб пешанангдан чак-чак томиб туриши керак. Роса ўн беш томчи бўлганда суратга оламан, ке, фирромлик қилма, кинони кульминацион чўққиси ҳал бўляпти-я!

Мирқобил ўйлаб қолди-ю, секин қўлига болтани олди.

— Гапингда турасанми?

— Бўлмаса-чи!— деди Мунира хурсанд бўлиб ва

аппаратни Мирқобилга тўғрилади, Асқар ҳам шеригидан орқада қолгиси келмай тўнкага ёпишди. Равшан эса бекор турмай уларнинг пешанасида пайдо бўлган тер томчиларини санаб турди. Бир маҳал Мирқобил қизариб-бўзариб бошини кўтарди.

— Қара, Равшан, нечта бўпти?

— Бир, икки, тўрт, олтита!— деди Равшан,— бўшашма, оз қолди.

— Менда-чи?— деди ҳаллослаб Асқар.

Равшан униқини санаб чиққан эди, ропла-роса тўққизта бўпти. Икки дангасанинг пешанасида ўн беш дона тер томчиси пайдо бўлиши билан Мунира уларни суратга ола бошлади. Суратга олди-ю, бирдан бўшашиб туриб қолди. Кўзларини катта-катта очиб:

— Э, аттанг.— деб юборди,— боя келаётганимда аппаратга лента солиш эсимдан чиққан экан, мен гирр этиб бориб келаман.

Мунира гизиллаб кўчага чиқиб кетди. Икки ўртоқ ҳангу манг бўлиб туриб қолишди. Кейин жанжал кўтаришган эди, Равшан уларни тинчитди.

— Хўш, нима бўпти? Қайтага яхши! Биласанларми, бу репетиция бўлди,— деди.

Икки ўртоқ репетиция нималигига тушунишди-ю, аммо ҳақиқий кинога олиш қанақа бўлишини ўйлаб, юраклари шувиллаганча ўтириб қолишди. Равшан эса уларга Мунира олмоқчи бўлган кинонинг мазмунини гапириб берди. Кўп ўтмай Муниранинг ўзи остонада пайдо бўлди.

Икки ўртоқ репетициядан кейин ҳақиқий кинога тушиш учун беихтиёр қўлларига болта олишди.

Мунира аппаратни уларга тўғрилади.

— Бошла!— деди.— Кинога оляпман, кинога!

М У Н Д А Р И Ж А

<i>Иирмат Шермухамедов. Дили покиза адиб...</i>	5
Қонга яширинган одам. Роман	200
Походда. Ҳикоя.	223
Икки дангаса ҳақида олти ҳикоя: . .	
1. Ўрик	230
2. Умданинг найранги	237
3. Сиз ишонасизми?	245
4. „Э, аттанг!“	254
5. Қайси бота сайланаркил?	262
6. Ки:ога оляпман.	271

Катта ва ўрта мактаб ёшидаги болалар учун

На узбекском языке

ЛАТИФ МАХМУДОВ

ЧЕЛОВЕК СПРЯТАВШИЙСЯ В МЕШКЕ

Роман и рассказы

Издательство „Ёш гвардия“—Ташкент—1976

**Редактор С. Сайдалиева
Расом А. Ғуломов
Расмлар редактори К. Алиев
Техн. редактор Т. Гулак
Корректорлар М. Юнусова, Ш. Шоумарова**

**Босмахонага берилди 25/II—76 й. Босишга рухсат этилди
19.VII-76 й. Формати 70×108^{1/32}. Қоғоз № 1 Босма листи 8,75
Шартли босма листи 12,25. Нашр листи 11,56. Тиражи 74 000.
Баҳоси 47 т. Р—11268.**

**Ўзбекистон ЛҚСМ Марказий Комитети „Ёш гвардия“ наш-
риёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 170—75**

**Ўзбекистон ССР Министрлар советининг нашриётлар, поли-
графия ва китоб савдоси ишлари бўйича, Давлат комитетининг
1-босмахонасида босилди. Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21.
Заказ 62.**